

Major Zoltán

Eladósulás és egyik ellenszere, a Szövetkezés Bernát István munkásságában (1890-es évek első fele)

Mottó

„...a föld egészen más, mint a pénz, mert az marandó. Én mindig mondtam, a föld nem szalad el, hanem eltartja a gazdáját!”

(**Guy de Pourtales**: *A csodálatos halászat*, Budapest [1938], 140.)

Az új, evilági Szentháromság: szabadság, ipar-kereskedelem, tudomány

A XX. századot megalapozó tizenkilencediket méltán nevezhetjük a szabadság, iparosodás (kereskedelem) és a tudomány századának. Az egyéni felelősségen és vállalkozáson, a tulajdonon felépülő szabadságnak kellett megszülnie a tudományon és a tőkén alapuló iparosodás segítségével a polgárság rendjét. A mennyiségen, a kalkuláción, alapvetően a számok bűvöletén felépülő rend gyökerei Európa nyugati felén különböző mértékben évszázadokra nyúltak vissza. Csak utalni szeretnénk arra a jelképi értékű tényre, hogy a két nagy ellenfél, **Napóleon** és **Wellington** herceg ugyanabban az évben születtek, 1769-ben, amikor **James Watt** benyújtotta szabadalmát az általa feltalált gőzgépre. A technikai találmányok sora először Angliában forradalmasította a termelést, elsősorban a szövés- és vasipart. Fokozatosan egész Európában a gazdasági viszonyok olyan módosulása következett be, amely mélyreható szociális és politikai változásokat idézett elő.

Az iparosodás és polgárosodás által felvetett gazdasági, társadalmi (politikai) kérdések megválaszolására születő agrárius mozgalom központi jellegű gondolata a szervezkedés, az összefogás, a szövetkezés körül ragadható meg a legjobban. A szövetkezés mindenesetre egy olyan hangszer, amelyen sokféle dallamot lehet játszani, ám az igaz és az avatatlan, vagy nagyon is tudatosan keltett hamis hangot csak a gyakorlott fül képes megkülönböztetni. A szövetkezeti intézmény bölcsőjénél a kisemberek azon vágya öltött formát, hogy a nagyok között összefogva saját lábukon megállhassanak.

Nálunk a szövetkezeti gondolat első, jelentékenyebb nyomai **Fáy András**, **Csengery Antal** munkásságában lelhetők fel. Utóbbinak *Népbank és ezzel összekötött takarékpénztár terve* (1867) c. munkája keltett nagyobb visszhangot. Az 1848-ban született **György Endre** volt az, aki tanulmányozva a külföldi szövetkezeteket Csengery útmutatása nyomán a francia műveltségű **gr. Károlyi Sándort** a szövetkezeti ügy számára megnyerte.¹

A Szövetkezés c. folyóirat indulása – az eladósulás és egyoldalu gazdasági politika

Az 1880-as évek második felétől szerveződő agrárius, szövetkezeti mozgalom nyújt lehetőséget az elméletileg képzett, világlátott, közigazgatásban jártas **Bernát István**

számára, hogy bekapcsolódjon az országos politikába. **Gyulai Pál** ajánlására gr. Károlyi Sándor hívja meg az első magyar szövetkezeti szakfolyóirat, a *Szövetkezés* szerkesztésére. A lap I. évfolyamának első száma 1890. január 15-én jelenik meg a *Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei Hitel-szövetkezet* megbízásából. Mint minden komoly folyóirat, a *Szövetkezés* is programot ad, amely a való állapotok leírásán, amolyan diagnózison alapszik. A diagnózist közérthető szavakkal, sokszor érzékletes képeket felvillantva Bernát István úgy fogalmazza meg, hogy adott esetben a nem különösen iskolázott, egyszerű, írni-olvasni tudó parasztember is megértse: „A régi Magyarország átalakulása gyorsan halad előre. Az egykor vízjárta rónákat eke alá fogja a gazda, rengő vetéssel találkozunk ott, hol előbb sás és káka nőtt; a döcögős, nem egyszer feneketlen út helyét a vasút foglalja el; a keleti tétlenség helyébe a sürgő tevékenység lép. Megváltozik a gazdálkodásnak nem csupán formája, hanem alapja is. A hitel szervezésének kérdései lépnek minden ponton elénk. Nyugat-Európa államait a hitelre fektetett gazdálkodás emelte oly magasra, s ha elmaradni nem akarunk, nekünk is ez irányban kell a legnagyobb erélyt kifejtenünk!”²

A pénz iránti megnövekedett kereslet, az intézményes hitelnyújtási formák szervezetlensége, különösen falun melegágyát képezték az uzsorának. Bernát már az első számban felhívja a figyelmet ezen állapot veszélyeire: „Az uzsorás mindig kéznél van, nem igen kéreti magát, legalább kezdetben nem, sőt kínálja a pénzt. Ismeri embereit, tudja mindenki mennyit ér, kihasználja a pillanatnyi zavart, a kis gazda szorultságát, talán tudatlanságát. Ép ezért többet kölcsönözhet, mint bármely pénzintézet, aztán megteszi gyorsan, ha kell titokban, nem csoda tehát, ha kapnak rajta. De a pillanatnyi könnyebbülés, mit az ilyen kölcsön nyújt, sokszor vonja maga után a kölcsönvevő bukását”.³

A téma kifejtése külön tanulmányt igényelne. Éppen csak utalhatunk itt a XX. század elején a kormány által megbízott tragikus végű **Egan Ede** ruténföldi segélyakciójára.

A mezőgazdaságnak a naturálgazdálkodásból az intenzív árutermelésre történő áttérése a múltban gyökeröző gondok sokaságát hozta felszínre. Bernát István gazdaságtörténeti, szociológiai módszerével monográfiák sorában, tanulmányokban, kisebb népszerűsítő cikkekben tárta fel és elemezte az átmenet gyötrelmeinek okait. Egyetemes világlátása segítségével figyelme egyaránt kiterjedt a gazdaságtörténet, a politikai gondolkodás, a mentalitástörténet területére. Elmondható, hogy még publicisztikájában is a tények sokoldalú felvonultatásával igyekszik olvasóközönségét meggyőzni. Egy olyan korban, amelynek uralkodó, minden kritika fölött álló

eszméje volt a gazdasági szabad verseny, a manchesterizmus, a laissez-faire – ugyanazon gazdaságpolitikai irány különböző neveiről van szó – volt bátorsága kritikai hangot megütni, az individualizmus túlzásaival szemben hirdetni a közjót, az önzéssel szemben az altruizmust (az önzetlenséget), a mindent az államtól váró felfogással szemben a szervezkedést, a szövetkezést, az önségélyt, a túlzó anyagiassággal szemben a magasabb szempontokat, az erkölcsöt, a vallást.

Az okokat keresve összefoglaló művében szemlét tart a múlt adottságai és mulasztásai fölött. Úgy látja, hogy 1848 után „az új korszak uralkodó planetája sok mindenféle okból a pénz lett. Ebből azonban szerfölött kevés volt Magyarországon. Kevés nemcsak azért, mert a lefolyt századok a gazdasági fejlődést nem készítették elő, hanem azért is, mert az új idők még azokat a forrásokat is bedugaszolták, amelyek azelőtt a hitelszükség kielégítésére meg voltak.”⁴

Nem fölösleges hangsúlyozni, hogy „A magyar földbirtok egy része már 1848 előtt sem állott tisztán. Alig van már hazánk földjén adóssággal nem terhelt jelentékeny család, mondja **Deák Ferenc** 1844-ben a védőegylet mellett tartott beszédében. Ha a **Grassalkovichok, Esterházyak, Hadikok** és **Festetichek** is kénytelenek kölcsönöket kötni, elgondolhatjuk, mi történt a szegényebb curiakon.”⁵

Bernát nem vitatja, hogy az intenzív árutermelő mezőgazdaság nem lehet meg hitel nélkül, a mértékek, a módok és az okok azonban bírálatra készítetik. A pénz- és hiteltelgazdálkodás körüli zavarok különösen sújtották azt a mezőgazdasági jellegű országot, ahol még 1889-ben is az önálló földművelési minisztérium megalakulásakor a lakosság majdnem fele őstermelésből élt. Az ágazati szintű érdekek elhanyagolása a népesség túróképességétől, a külső körülmények alakulásától (időjárás, konjunktúrák) függően előbb-utóbb súlyos szociális zavarokhoz, zavarágásokhoz kellett, hogy vezessen. A helyzet tarthatatlanságát, veszélyességét a gondolkodó kortársak egy része, köztük Bernát István is felismerte.

Egy későbbi írásában az ipari és kereskedelmi érdekeket előtérbe helyező, a mezőgazdaságból élők érdekeit elhanyagoló politikáról így fogalmaz: 1867 után „a politikai irányítás, már amennyire félszuverenitásunk mellett lehetséges volt, még egy darabig a nagy- és középbirtokosság kezében maradt. Ellenben gazdasági téren a múlt század utolsó évtizedei olyan eredményeket is érleltek, amelyek nem voltak a 48-as átalakulás szükségszerű következményei, csak kapcsolatban állottak vele. A mezőgazdaság válsága, amely a haladó évek folytán mindinkább érezhető lett, nem kis mértékben a Cobden-féle szabadkereskedelmi iskola eredménye, a reánk zúduló tengerentúli és balkáni verseny következménye volt. Cobdennek az az ígérete, hogy a kereskedés szabad fejlődése maga után vonja a mezőgazdaság fellendülését is – nem vált be.”⁶

Bernát ismerte, nagyra becsülte és egész életében sokat tanult az angol közgazdaság tanáiból. Különösen az angol társadalom egy olyan tulajdonságát tekintette példaértékűnek, amely nagyban hiányzott és hiányzik ma is a

magyarból. Az angol társadalom ugyanis képes volt a felismert (esetleg vélt) igazság mellett az önszerveződés segítségével annak érvényre juttatása érdekében küzdeni. A cobdenizmust azonban Bernát egy „túl jól sikerült”, hibás, egyoldalú eszmének tartotta, küzdött ellene egész életében, nem utolsósorban magasabb szempontok nélkülisége, vagyoni egyenlőtlenségeket generáló jellege miatt: „Az egyoldalú indusztriál-merkantilizmus növelte nagyra a bolsevizmussá fejlett szociáldemokráciát, az önzést téve a gazdasági élet tengelyévé, alig kerülhette el, hogy ez a politikában mások kárára ne érvényesüljön. A termelés csodálatos fejlődése mellett képtelen volt arra, hogy a termelt értékek megoszlását a nemzeti érdekeknek megfelelően szabályozza. A jelen eseményei bizonyítják azt, amit a múlt adatai erősítenek, hogy ahol a mindenáron való meggazdagulás foglalja le a lelkeket, ezekben kiszáradnak azok a források, amelyekből a nagylelkűség, a lovagiasság, a mások jogosult érdekeinek megbecsülése ered. Pedig ezek nélkül nemzeteket kormányozni és a társadalmak békéjét fenntartani huzamosabb időn át lehetetlen.”⁷ Bernát egész életében harcolt „a több mint egy század óta követett egyoldalú politika, a lelkek materializálása”⁸ ellen, „amely kiirtotta a fennköltebb törekvéseket, bizonytalanná tette a fejlődést, olyan összecsapásokat szült, amelyek a nemzetek békéjét megzavarva, az elért gazdasági eredményeket, mint ezt a nagy háború következményei mutatják, nagy részben tönkretesz és a jövő fejlődésének útjait elzárja.”⁹

A mezőgazdaság érdekeinek elhanyagolása

Nem érdektelen megjegyezni, hogy évtizedekkel később a népiek közé tartozó, a földkérdést a maga idejében talán legjobban ismerő **Kerék Mihály** is kárhoztatta a kiegyezést követő évtizedek földművelést elhanyagoló, egyoldalú gazdaságpolitikáját: „A legtermészetellenesebb mégis a mezőgazdaságból élő Magyarországon az agrárérdekek teljes elhanyagolása volt. A szabadelvű kormányok szemében a mezőgazdaság, mint komoly gazdaságpolitikai faktor nem is létezett; csak arra volt jó, hogy annak testén a határtalan lehetőségeikért tomboló mobil tőke kiélhesse magát. Sehol egyetlen termelési ág sem volt úgy kiszolgáltatva és sorsára hagyva, mint nálunk a mezőgazdaság. Pedig másutt is lelkesedtek a szabad versenyért, másutt is volt politikai liberalizmus.”¹⁰ Kerék elkeseredetten ostorozza a **Darányi Ignác** minisztersége előtti kormányok mulasztásait: „Magyarországnak voltaképpen évtizedeken keresztül nem is volt mezőgazdasági politikája. Csináltak itt közjogi politikát, felekezeti politikát, osztrák politikát, családi politikát, csak céltudatos agrár- és szociálpolitikát nem.”¹¹

Az állam politikájának érdektelensége a föld ügyének védtelenül maradása: „Az agrárérdekek teljes elhanyagolása nagy pusztítást vitt véghez a földművelő osztályok körében. Míg az oláhok, németek, oroszok szigorú intézkedésekkel védekeztek az idegenek birtokszerzése ellen, a magyar állam területét alkotó föld minden jött-mentnek szabad prédája lett, ha elég pénzzel rendelkezett, vagy elég

lelküismeretlen volt ahhoz, hogy a fennálló liberális törvények tág hézagainak és a földművelő társadalom gyengeségének kihasználásával az ősi birtokosokat tulajdonaikból kiforgassa.”¹²

Félreértések és félremagyarázások elkerülése érdekében szükséges felhívunk a figyelmet arra, hogy Bernát nem valami kivételezett bánásmódot igényel a földből élők javára, hanem az egyoldalú politika kijavítását és a nemzet többségét kitevő földművelő osztály érdekeinek hangsúlyos képviselőjét. Ezt egyebek közt a Szövetkezés hasábjain is egyértelművé teszi: „Nem olyan programot értünk, mely a mezőgazdaság érdekeit ellentétbe helyezi az iparral, vagy kereskedelemmel, mert jól tudjuk, hogy a gazdasági élet egyes ágai közt az érdekek bizonyos közösége áll fenn. De szükségesnek látjuk, hogy a mezőgazdaságnak, mint a nemzeti vagyon főforrásának érdekei, kellően meg legyenek óva, hogy a birtokos és földművelő osztály ne legyen csak ideig-óráig tulajdonosa földjének, hanem biztosítva legyen számára a jövő...”¹³

A hitelszövetkezetek megalakítását sürgette a Bernát István által a mezőgazdaság commercializálásának nevezett folyamat. A magyarul kereskedelmiesítésnek mondható fogalom azt jelenti, hogy a kereskedelem szabályait alkalmazták a mezőgazdaságban. A föld szabad forgalma az átalakulás velejárója volt. Bernát és az agráriusok azonban felfigyeltek arra, hogy a szabad forgalomnak káros szociális és politikai következményei vannak, kötelesség ezért a föld védelméről is gondoskodni. Bernát nem vitatta, hogy a birtokforgalom bizonyos mederben tartva elősegítheti a jobb gazdálkodást, a rossz gazda kezéből jobban gazdálkodó kezébe kerülhet a föld. Az esetek túlnyomó többségében azonban nem erről volt szó. Az irritázatos pénzsűke sokszor egyszerűen a gyengét sodorta el. Ellentmondásos és igazságtalan, de tény volt, hogy a polgári állam kiépítéséhez szükséges pénz előteremtéséhez leginkább azt a parasztságot terhelték meg, amely az államtól ebből az adóból szinte semmit nem kapott vissza. A korszak mezőgazdasági politikájának későbbi kutatója joggal említi, hogy „hibák terhelik [...] korszakunk pénzügyi és adópolitikáját, amely – idegen szempontok által vezetettve – az adóügynek olyan rendszerét valósította meg, amely a mezőgazdaságból származó jövedelmet sok esetben elképesztő módon igazságtalanul terheli.”¹⁴ Az állam ugyanis elsősorban a nagyipari vállalatokat támogatta különböző kedvezményekkel. Bernát jeles statisztikusok (**Fellner Frigyes**) munkái alapján arra a jól dokumentált következtetésre jut *A zálogbatett Magyarország* c. művében, hogy a magyar föld értékének kb. feléig adóssággal terhelt, konkrét összefoglaló számok szerint: „A teher összesen 1.39+1.27=2.65 milliárd frt, ezzel szemben az aktívum vagyis a föld értéke 5.5 milliárd, azaz a teher a föld értékének 48.5 %-a! De a fenti teher nem nyomja az egész magyar földbirtokot. Adósságmentesek az egyházi, állami javak, a hitbizományok tetemes része, így nyilvánvaló, hogy a hitelben részes földbirtok értékének felén túl van terhelve. Azaz nem azé, akinek nevéen áll, hanem azoké a hitelezőké, akiknek javára a követelések be vannak

táblázva. Gyönyörű állapotok ezek.”¹⁵

A későbbi kutatások nem hagynak sok kétséget aziránt, hogy az eladósodás mértéke valószínűleg még ennél is tragikusabb volt: „...a magyar földvagyton értékének kb. 70–75 %-ával volt megterhelve, a középbirtok adósság terhe az érték 80–90 %-a körül mozgott.”¹⁶

A Magyar Közgazdasági Társaság Millenáris Emlékkönyvében is szól Bernát a szaporodó birtokforgalomról, a spekulációs célú földeladásokról és földvásárlásról, a magas adóterhek mérséklése mellett érvel, sürgeti a hitelügy rendezését: „...az egész földművelő osztálynak érdekében sürgősen szükséges, hogy a sokkal kedvezőbb értékesítési viszonyok között megállapított földadó mielőbb le szállíttassék. Ezen követelménnyel szemben nincs semmi, amivel a mai állapotok fentartását [sic!] nyomósan támogatni lehetne. Pénzügyi miniszterünk állítása szerint a deficit megszűnt s azzal a ténnyel szemben, hogy a gazdasági életnek egyes ágai teljes adómentességet élveznek, a földadó leszállítására irányuló követelésünk nagyon is szerény. Követelnünk kell, hogy a mezőgazdasági hitelügy részben a jelzálogos kölcsönök olcsóbbá tétele, részben pedig a személyes hitel fejlesztése útján (hitelszövetkezetek) javíttassék.”¹⁷

A tőkés gazdálkodásra történő áttérés nehézségei elsősorban két társadalmi réteget érintettek: a középbirtokosságot vagy dzsentrit, illetve a parasztságot. Az előbbi helyzete többnyire ismert és sokoldalúan, bár eléggé sztereotípiászerűen tárgyalt a történeti szakirodalomban és a szépirodalomban egyaránt. Mindenképp felróható hibájával a gazdasági pályáktól való bizonyos, kétségkívül meglevő, bár nem teljesen általános idegenkedése. Bernát ostromozta is őket ezért eleget. A legrosszabb azonban a parasztság helyzete volt: mind a gazdálkodás, mind a politika terén ekkor még teljesen képzetlen lévén, csak szívós munka- és földszeretetében bízhatott. Ne legyenek kétségeink aziránt, hogy a pénzügyek, a jog útvesztőiben való járatlansága, társulva az időjárás, jövedelmi dekonjunkturák stb. csapásaival, sokaknál lenullázta, illetve kétesé, bizonytalanná tette a munkaerejük kizsákmányolásából előálló eredményeket. A pénzre szoruló rétegek kiszolgáltatott helyzetét érzékeltetve Bernát joggal kérdezi: „A legjobb esetben is milyen lehet azoknak az agrárrétegeknek jövője, melyek kénytelenek hitelügyeik kielégítése végett a háromhónapos váltóhoz fordulni, holott a föld évente rendszeresen csak egyszer terem?”¹⁸ Az egyszerű, illetve szegényebb rétegeket sújtotta az a mezőgazdaság commercializálásának fogalma alá sorolható rendelkezés is, amit könyvkivonati illetékességnek hívtak. Arról volt szó, hogy pénzügyi peres ügyben a rendszerint alperes kénytelen volt abba a távoli városba utazni, ahol a cég központjának területileg illetékes bírósága volt.

Válságos idők

A nagyipar és a kereskedelem – korabeli agrárius szóhasználat szerint, az ingó-vagy mobiltőke – érdekeit egyoldalúan támogató gazdaságpolitika mellett hozzájárult még a mezőgazdaság válságos helyzetéhez a tőkés gazda-

ság globális rendszerében 1873–1895 között mutatkozó, ciklikusan jelentkező ár-, kamat- és profitválság. A profitcsökkenés legnyilvánvalóbb áldozata a mezőgazdaság és annak bizonyos területei voltak, s ennek hamarosan közvetlen és mélyreható társadalmi és politikai következményei alakultak ki.¹⁹

György Endre, a korszak egyik kiváló közgazdasági írója, aki különösen jól ismerte a középbirtok hitelviszonyait, és mint említettük, nagy szerepe volt a szövetkezeti mozgalom megindulása körül, írja: „Az 1873-as tőzsdeválság után voltak legszomorúbb évei a magyar földbirtokos-osztálynak. Az ingatlanok tulajdonában végrehajtás folytán beállott változások száma 1879-ben 19.213-ra emelkedett föl.”²⁰ A helyzet a továbbiakban sem javult. A globális válság helyi következményei Magyarországon mezőgazdasági ár-, munkaerő-, és hitelkrízisben mutatkoztak meg. A mezőgazdasági árképzésre leginkább ható búza ára 1867–1873 között (1869-et kivéve) emelkedő irányt mutatott, elfedve a gondokat, utána viszont egészen 1895-ig, egy hosszabb perióduson át csökkenő tendenciát. A helyzet az 1890-es évek elején vált drámaivá, amikor is a világpiacon gabonaárak esése rendkívül nagy arányokat öltött, a terméshozam mennyisége lényegileg állandóan a kínálat szintje alatt mozgott, az európai búzatermelésnek veszedelmes méretű versenytársai nőttek fel Észak-Amerikában, Indiában, Argentínában és Oroszországban. Bernát István erről a folyamatról részletesen szól a dékáni beszédében, évtizedek múltán, a Közgazdaságtudományi Kar megnyitó ünnepélyén 1920. október 31-én. Felidézi a XIX. század 90-es éveinek hangulatát, amikor a közvélemény érzéketlenséget tanúsított „az igazán döntő nemzeti feladatok iránt... Az egyházpolitikai harcokat vívó nemzetnek kevés ideje maradt arra, hogy gazdasági kérdésekkel foglalkozzék”.²¹

Konkrét adatokat felvonultatva a búza árának csökkenéséről, illetve kiszámíthatatlan ingadozásáról, érzékelteti a földből élők nehézségeit. A sok tekintetben kilátástalan helyzet kialakulásáért döntő mértékben az akkori gazdaságpolitikát tartja felelősnek: „...a magyar föld nem bírta immár becsülettel eltartani művelőit s a nemzet millióinak munkája meddővé vált. [...] Annyira le voltunk [...] nyugóvve idegen befolyások által, oly gyöngye volt önmagunkba vetett bizalmunk, hogy ennek a helyzetnek megváltoztatására komoly lépés nem is történt, sőt a kormány minden lépést, mely ide vágott, ellene irányulónak tekintett. Hajóztunk tovább az elnyeléssel fenyegető örvények felé. De hogyan is mertünk volna mi oly politika ellen felátnadni, melyet követett Anglia és helyeselt, másokról nem is szólva, Franciaország is. A földből élő rétegek feláldozását nem ugyan nyíltan, de a titkolt valóságban, mint a haladás követelményét állították oda.”²² Bernát István meggyőződése szerint az ipar és kereskedelem érdekeinek előtérbe állítása súlyos következményekkel járt az ország későbbi fejlődésére nézve. Ennek a politikának legnagyobb vesztese a vidéki lakosság, a földművelésből élő rétegek voltak. „Az állam beruházásai nem nekik szóltak s a gazdasági politika azon volt, hogy a tőkék a nyereséges

iparban és kereskedelemben keressenek elhelyezést. A tehetséges és vállalkozó ifjak figyelme mindinkább elfordult a lenézett és meddővé tett mezei gazdálkodástól, melynek katasztrófája ilyenformán megpecsételődött. Nehéz volt olyan egyéneket találni, akik komolyan hajlandók lettek volna ezekkel, a nagy politikát és nemzetünk jövőjét befolyásoló tényekkel legalább elméletben foglalkozni.”²³

A túlközpontosító gazdaságpolitika és közigazgatás elmentmondásos eredménye volt az, hogy a nemzet gerincének válságos helyzetében is emelkedett a főváros, megszorodtak az újságok, vasutak épültek, gyarapodott a posta és távíró forgalma, a folyószámlára és egyébként történt elhelyezések szinte szédületes nagyságot értek el. Mindezt a részleges emelkedést nemzeti felvirágzásként állították oda, a kisebbség érdekét a nagy többségé helyett. Az állam költségvetése évről-évre több kiadást számolt el, ami a hivatalok szaporodását és a centralizáció diadalát jelentti.²⁴ Az egyoldalú gazdaságpolitika további súlyos társadalmi következményekkel járt, különösen a középosztály fejlődésének zavarait kell itt megemlíteni: „A mezőgazdaság hanyatlásával a helyi hatóságok ereje is elapadt, a szabadság régi iskolái kiürültek. [...] Mindent az államnak és mindent az államtól! Ez volt a jelszó. Most pedig előtűnik fekszenek a büszke építmény romjai [a trianoni Magyar államról van szó – MZ], amelyek mögött habozva, tétovázva áll a vezető rétegek nélkül maradt, az öntevékenységétől elszakott s a felelősséget vállalni alig merő társadalom. Megfosztva a társadalmi béke és egyensúlynak legértékesebb támaszától, a nemzet jövőjének legéberebb őrtől, a középosztálytól is. A régi középosztály elporladt és helyébe nem lépett és nem is léphetett új!”²⁵ A polgárosodás központi jelentőségű kategóriája, a középosztály problematika bármily vázlatos áttekintésére ugyan itt nem vállalkozhatunk, ám mindenképp szeretnénk utalni arra, hogy Bernát a kérdéskört részletesen tárgyalta több művében.

Néhány gondolat a középosztályról

Mindenekelőtt csak arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy Bernát egy széles, elégedett középosztály létezését feltétlen szükségesnek tartotta a demokratikus fejlődés érdekében. **Arisztotelészre** hivatkozik: „A középosztály az államnak legbiztosabb támasztéka. A közepes vagy az, amely lehetőleg egyenlővé teszi az embereket, nem szül gógot vagy kétségbeesést. A tisztességes jólétben élő osztály fél a fölforgatástól, megakadályozza a gazdagok mértéktelen befolyását, melytől az oligarchia származnék, de másrésztől a demagógiával szemben föntartja [sic!] az egyensúlyt és az okos politikai elvek tiszteletét. Ha a gazdagok akarnak elnyomók lenni, a szegények mellé áll, ellenkező esetben pedig megfordítva cselekszik. A közepes vagyonnak hiánya tette oly gyakorivá a forradalmakat Hellasban...”²⁶ A magyar demokrácia multja, jelene és jövője c. művében átfogó szociológiai korpépet nyújt a polgárosodás kínjaival küzdő sajátos magyar társadalomfejlődés viszonylagos sikereiről és annál több nehézségéről. Nem hagy kétséget aziránt, hogy az egészséges, széles ala-

pokon nyugvó középosztály kialakításáért meglehetősen kevés történt: „Ha a demokrácia a középosztály uralmát s az alsó rétegek fokozatos gazdasági és politikai emelését jelenti, akkor legyen gondunk rá, hogy olyan politikát kövessünk, mely ennek a célnak megfelel. Máig éppen az ellenkező történt és csodálatosan nagy elfogultságunkban alig vettük észre, hogy munkánk eredménye mi lett. Gazdasági politikánk egészben véve egyoldalú volt. A n a g y o k n a k, a z e r ő s e k n e k s z o l g á l t, a z o k a t i g y e k e z e t t v é d e n i é s e m e l n i. (Kiem. tőlem – MZ) A nagybirtoknak megadtuk a hitbizományokat, a kisgazdákra nézve még a birtok-minimumot sem tudtuk keresztülvinni, bár Budapesten, főleg esztétikai okokból, mégis megvan. A nagyipart elláttuk állami kedvezésekkel, s az Osztrák–Magyar Bank útján olcsó hitellel. A kisiparra pedig kimondtuk a perezatot (a pusztulást – MZ), hagytuk vergődni a 10–12 százalékos pénz karmai között s ha hanyatlását láttuk, kedvtelve konstatáltuk, hogy íme, nem bír megélni, tehát igazunk volt. Az nem igen jutott eszünkbe, hogy 8–10 százalékos hitel mellett a gyárak is egymás után pusztultak volna el és pedig gyakrabban, mint a tehetetlennek hirdetett kisiparosok.”²⁷ Hasonló kép tárul elénk egy más, korábbi, korabeli forrásból.

A Szövetkezés 2. évfolyamában Bernát István felhívja a figyelmet a pozsonyi iparkamara jelentésére, amely az ország gazdasági viszonyainak, nagyarányú kiáltó ellentéteinek hű és plasztikus képét nyújtja: „Magyarország ez idő szerint Európának legmagasabban megadóztatott országa. A vagyonosodás, a tőkeképzés, igaz, hogy növekedett, de ha azt kérjük: hogy a vagyonomegosztás a népben minő természetű, akkor azt kell mondanunk, hogy van latifundiumokkal bíró dúsgazdag főnemességünk, vannak bizonyos számban gazdag nagyiparosaink és bankáraink, de van gentry-osztályunk, melynek csak egy töredékéről állíthatjuk, hogy valóban gyarapodik, van városi polgári osztályunk, mely kevés kivétellel alig képes e létérti küzdelemben megállni, s van földművelő-osztályunk, mely pusztul s mely Amerikában, Romániában és Szerbiában keres menedékhelyet. Igaz, hogy van ragyogó fővárosunk, mely magához szívja az ország életnedveit, de vannak kisebb városaink, melyeknek utcáin fű terem. Van iparunk, mely igaz, hogy bámulatosan és rohamosan fejlődött, de vajjon nem kell-e azt mondanunk, hogy nálunk átlagosan véve csak a nagyipari vállalatok virágoznak valóban, még pedig nagyjából rendkívüli állami kedvezmények mellett, a kisipar pedig tengődik, sőt jórészt pusztulásnak indult? S ha nagyipari vállalatainkat tekintjük, nem fogjuk-e azt találni, hogy azoknak eléggé nagy számánál nem a hazai, hanem az idegen – austriai, német, angol és francia – tőke aknázza ki természeti kincseinket?”²⁸

A jelentés további részét pedig mintha Bernát István írta volna, ugyanis „a modern civilizált emberiség legkomolyabb bajának” nevezi „a vagyonomegosztás fokozódó egyenlőtlenségét”.²⁹

A szövetkezés szükségessége

A felsorolt ellentmondásos jelenségek leírása különálló tanulmányok tárgya lehetne. Az elmondottak remélhetőleg nyilvánvalóvá teszik, hogy a huszonnegyedik órában jött szövetkezeti szervezkedés több okból is nélkülözhetetlen feladatot vállalt magára: egyrészt a mégiscsak létező szétszórt, szétfolyó apró tőkéket össze kellett gyűjteni, és ez által egyénileg és társadalmi szinten hasznosá, működővé tenni, azok számára, akiknél eredetileg keletkezett. Ezzel párhuzamos feladat volt, hogy a közgazdaságilag tanulatlan – mondjuk ki nyíltan – sokszor analfabéta tömegeket meg kellett tanítani legalább elemi szinten gazdálkodni, a piacgazdaság addiginál bonyolultabb körülményei közt. A segítségre leginkább rászoruló réteg a kisbirtokos parasztság volt e téren, úgy látjuk nehéz lenne vitatkozni a későbbi jeles szövetkezeti férfiú **Schandl Károly** megállapításával: „A magyar agrármozgalom első nagy feladatául tekintette a kisgazda-osztály hitelügyének rendezését. Semmi sem bizonyítja jobban a magyar agrártörekvések altruista voltát, mint ez a körülmény. Legelőször nem a közép- és nagyobb birtokos osztály hitelkérdésének a megoldásával foglalkozott, holott erre már az akkor válsággal küzdő középbirtokosság is erősen rászorult, hanem a földművelő kisemberek felszabadítását tekintette legsürgősebb feladatának.”³⁰

Legjobb esetben sajnálkozás, gúnyos mosoly, hitetlenkedés, rosszabb esetben ellenségesség, a reakció vádja fogadta a szabadelvű közvélemény részéről az induló szövetkezeti mozgalmat. A bálványozott laissez faire elvének megsértését látták a gyengék megsegítésében. Az első években csak nehezen terjedt a mozgalom. A folyóirat a szervezésben is részt vett, közölte a szövetkezeti gyűlések beszámolóit, napirendjét, az összehívások időpontjait. Bernát István fáradhatatlanul agitál, tudja, hogy az indulás nehézségekkel jár. „Egyelőre az ország tetemes részében csak is az eszme terjesztéséről lehet szó.”³¹

Gyakorlati tanácsokat ad, útmutatót készít: „Kicsiny, lehetőleg egy községre terjedő központokat igyekezzünk teremteni, hova a falu megtakarított fillérei befolyjanak. A nélkülözhető pénz nem fog heverni hasztalanul a láda fenekén, hanem bevándorol a szövetkezet pénztárába, hogy hasznot hajtson urának és segítse azt, ki rá szorul. Az intézet élén a község elei állanak, azok, kik után a falu indul, s akik vagyonuk, szorgalmuk és jellemüknél fogva évek során át kiérdemelték társaik becsülését. Ezek nem szöknek meg a tengeren túlra, ha rosszul áll a dolog, nem is hajtják ki egykönnyen apái örökéből az ártatlan adóst, csak vonakodva fordulnak a bírósághoz vagy veszik igénybe a végrehajtó keserű munkáját. A szövetkezetek nemcsak segítenek a bajban, hanem jobb erkölcsökre is nevelik a népet. A rendetlen embert, ki befizetéseit pontosan nem teljesíti, kölcsöneit a kellő időben nem törleszti, a szövetkezet nem fogja tűrni kebelében. Ezek kiválnak, mint kiválik a konkoly a búzából, s azok kik benn maradnak, ha talán értelmiség és vagyon tekintetében különböznek is egymástól, a józan takarékosság, szorgalom és előrelátás becsületében megegyeznek mindannyian.”³²

A szociálpolitikai irány

A Szövetkezés induló száma programadó soraiból a társadalmi önszerveződésen és a gazdaság szociáletikai alapjaiból kiinduló nagyobb szabású társadalmi reformakció körvonalai bontakoznak ki: *„Javítani akarjuk a munkás, a gazda és iparos gazdasági és erkölcsi helyzetét önmaga által. Föl akarjuk költeni, s ott, hol ez már megtörtént, tovább fejleszteni azt a szellemet, mely az egyesüléshez, s ez úton az új társadalmi erők teremtéséhez vezet. Ki fogjuk emelni mindig, hol erre alkalom nyílik azt, hogy a rendnek szeretete, a takarékoság és józan előrelátás, az elvállalt kötelességek becsületes teljesítése biztosabb alapját képezi a jövőnek a szerencse minden eshetőségénél, s csak tőlünk függ, hogy a szövetkezés eszméjét fölkarolva emeljük a népet és e munkában legalább erkölcsileg emelkedjünk mi is.”*³³

Bernát István vezetése alatt a szerény terjedelemmel és lehetőséggel induló Szövetkezés c. lap szociálpolitikai szakfolyóirattá és fórummá növi ki magát. A lapban az akkori társadalom szinte minden megoldásra váró kérdése színvonalas vita formájában terítékre kerül, úgy mint a kis ember, különösen a munkások védelme, a városba tódulás jelensége, a kisbirtok bajai, sok helyen pusztulása, a magyar föld növekvő eladósodása, Amerika versenye, a kivándorlás, a homestead, az egyke, az uzso-ra... Mind külön tanulmányt, elemzést igénylő témák.

Az egyke és a kivándorlás témájának bármily érintőleges elemzése messze túllépné ezen írás kereteit, mégis szükséges utalnunk arra, hogy *A néma forradalom* c. illusztris mű elmarasztalja Bernát Istvánt. **Kovács Imre** vádja szerint Bernát a magyar paraszt hazafiatlanságában véli felfedezni a kivándorlás egyik fő okát. Önkéntelenül eszünkbe jut **Szabó Dezső** passzusa: *Éhes hassal nem lehet a Himnuszt énekelni...* De ha már a Himnusz nem teljesen szabad asszociációnk során tudatunk felszínére bukkott, akkor ugyanúgy ne feledkezzünk el halhatatlan költőnk, **Vörösmarty Mihály** kemény, kategorikus imperatívuszáról, amelynek teljesítése nélkül, mint oldott kéve hullana szét nemzetünk; ez a kategorikus imperatívusz így hangzik: *Áldjon vagy verjen sors keze ... Wass Albert* nyelvéen: *a Kő marad...*

Visszatérve Kovács Imrére. Ha szorgalmasan átlapozta volna a XIX. század végi, XX. század eleji agrárius sajtót, akkor megtalálta volna azt, amit ezerszer leírtak: *„...a kivándorlásnak a rossz hitelviszonyok, szegénység, eladósodás képezik nagy részben okait.”*³⁴ Bizton kijelenthetjük, szövetkezetek nélkül nem 3 millió emberünk tántorgott volna ki Amerikába, hanem sokkal, sokkal több.

Talán igaza van **Nietzschének**: az elsőket mindig feláldozzák. Mély oka van ennek a feláldozásnak. Talán nem véletlen, hogy **Illyés Gyula**, a falukutatók meg sem említik Bernát István harcostársait, akik érdemben, színvonalasan először foglalkoztak az említett kérdésekkel.

Bernát szerepe nemcsak a témák felvetésére szorítkozik, hanem egy széles szociálpolitikai és agrárius újságírói gárda felnevelése is nagy részben az ő érdeme. Nem hagy kétséget aziránt, hogy a kisemberek érdekeire

figyelő szociálpolitikát a nemzeti politika részének tartja: *„A nemzet csak úgy lehet erős, ha legutolsó polgárának is megvan a betevő falatja, ha nem terheli nyomasztó adósság az ősi birtokocskát, ha a licitáció kísértete nem riasztja el a gazda nyugalmát.”*³⁵

A Szövetkezés c. folyóirat néhány fontos cikke fölött bármily vázlatos szemlélt tartani hosszadalmas fáradozás lenne. Itt csak jelezni szeretnénk, hogy szociális misszióját elsőrendű fontosságúnak tartotta, a munkás-paraszt, szegénykérdés külföldi és hazai megoldási javaslatokkal, a lázas eseményekről való tudósításokkal sűrűn szerepelnek a lap hasábjain. Nem kétséges: Bernátnak szívügye a szociális kérdések tárgyalására színvonalas fórumot teremteni. A tenni akarás türelmetlensége csendül ki alábbi szavaiból: *„Nem üres jajveszékélésre, tehetetlen recriminációkra s jól írt újságcikkekre van szükség, hanem arra, hogy a lelkesebbek összefogva központot teremtsenek, honnan a magyar szociálpolitika irányadó eszméi kiinduljanak, ahol az agitatio szálai összefolyjanak. Szükség van arra, hogy mindenekelőtt a helyzetet ismerjük, hogy tisztán lássunk és aztán legyen bennünk elég lélek meg is valósítani azt, amit meggyőződésünk jónak mond. Ebben a magyar társadalomban, melyben alapjában véve oly kevés embernek van igazi meggyőződése, s ahol még kevesebbnek van ereje arra, hogy ha van, akkor meggyőződését kövesse is, alig imponálhat valami inkább, mint egy kicsiny, de lelkes csoport, mely eleinte nem ismerve vagy félreismerve kitartással és küzdelemmel érvényt szerez meggyőződésének és szemben a közkeletű felületese nézetekkel, a szociális kérdéseknek mélyebb és tisztább fölfogását viszi belé társadalmunkba. Mert azt alig vonja valaki kétségbe, hogy a közgazdasági és a velük összefonódó társadalmi kérdéseket fogja uralni a jövő.”*³⁶

Becsületes gazdaság

Bernát más alkalmakkor is hangsúlyozza „rögeszmét”, a becsületesség a legjobb gazdaságpolitika, cselekedeteinknek pedig az önzetlenség, a keresztyén humanizmus és a szociális érzés és gondolkodás irányítása alatt kell állniok: *„Üzleti embereink nagy része, ott, hol a büntetéstől nem kell tartani, nem érti, miért legyen valaki becsületes. Pompás dolognak tartják a becsületességet, de nem mindig hajlandók vállalkozni reá. Magokban azt hiszik, hogy gonosz egy világ ez, melyben a családok boldogulnak. Szerintök az emberi dolgokat ármány kormányozza. Mind a mellett, miután tudják, hogy a becsületesség a társadalmi élet sava, mely azt a rothadástól megóvja és frissen tartja, azt vélik, hogy egy kis becsületesség és egy kis hamisság a legokosabb, s a kettőt keverni a legildomosabb dolog. Így terem aztán a kétlaki üzleti emberek osztálya, amelyek tudnak élni alligatorként vízben és szárazon – úgy a tisztesség szilárd talaján, valamint a tisztességes hamisság zavaros tócsáiban. A szövetkezés érdeme, hogy kimutatta, hogy a becsületesség fizet, azaz becsületessé teszi az embereket. Erre talán az államnak is szüksége van, mert helyes és kielégítő társadalmi politikát csupán szuronyokkal és fogházakkal csinálni még sem lehet.”*³⁷

Bernát az agrárius és szövetkezeti mozgalom alapvető célkitűzéseit így foglalta össze: „Biztosítva a termelők megélhetését és boldogulását, megalapozni a földbirtok stabilitását s így erősíteni a magántulajdont, a haladás alapját. Kielégítve a fogyasztók jogos érdekeit, harmóniát teremteni az ellentétes érdekek, a falu erkölcei s a város törekvései között. Az export emelése és a haszon korlátlan hajszolása helyébe a belföldi termelés és fogyasztás egyensúlyát, az osztályharc helyébe pedig a társadalom békéjét, a polgárok érdekeinek szolidaritását iktatni. Kívívni ily módon a nemzet önálló és biztosított fejlődését is.”³⁸

Bernát egész életében képviselte azt a meggyőződését, hogy a kiáltó vagyoni ellentétek a demokrácia alapját ássák alá: „...nem lehet a végső cél a vagyon gyarapítása, azok fölé szociális békét, a tisztultabb erkölcsi és vallási fölfogás által irányított tevékenységet kell emelni.”³⁹ A demokrácia alapjainak megvédése érdekében tartotta szükségesnek a helyes szociálpolitikát. Szemben a részvénytársasággal azért volt híve a szövetkezésnek, mert az az egy ember egy szavazat elvéből kiindulva a bizalomra és a demokratikus viselkedésre nevelő iskola is volt egyben.

Minden visszatér?

Ismert a több évezredes mondás: „*Tempora mutantur et nos mutamur in illis!*” Változtak-e az idők és mi változtunk-e?

Bernát mondatai alkalmasak arra, hogy kérdéseket tegyünk fel: mi változott itt alapjában, hányadik felhalmozásos ciklusát éli a tőkés gazdasági rend? Különbségek azért vannak, akkor talán hivatalos tényezők mégsem tartották egyértelműen pozitív tényezőnek a kivándorlást, és nem volt olyan miniszterelnök, akinek a válasza cinikusan csak így hangzott: el lehet menni... Azután önkéntelenül eszünkbe jut az ellentétes irányú párhuzam, azt a vasutat, amit az a bizonyos vasminiszter **Baross Gábor** annyi magyar és más nemzetiségű paraszt verítékével felépített, ezt hívják úgy, a modernizáció társadalmi ára, szükségszerű-e, hogy a mai kor lerombolja, közutakra terelve a súlyos teherforgalmat, növelve ott a balesetveszélyt? A Bernát által említett dőcögős utak helyett megkaptuk a kátyúkat... Szükségszerű-e, hogy az uzsora elfeledett fogalma a történelemkönyvekből ismét az újságok címdalára kerüljön? A sort újabb tanulmányokban folytathatnánk... **Viconak** igaza volt? Minden visszatér? Változnak az idők, és mi változunk bennük?

Az idők haladtával Bernát István, végigtekintve pályáján, elmondhatta, hogy mindig ugyanazokért az ideálókért harcolt. 2500 évvel ezelőtt Arisztotelész ideálja a boldog élet volt, melynek tartalmát az alapvető szükségletek kielégítése mellett a polisz, a közösség javáért történő munkálkodás tette ki. Bernát István vallotta, hogy a haladás nem az igények szaporításából áll. A vagyon gyűjtése helyett előnyben részesítette a szív nyugalmát. A lelki béke pedig csak a közösségért végzett munka, a kötelességek teljesítésének lehetett méltó jutalma. A közjóért végzett munka gondolati keretében kell elhelyezni a szövetkezeti mozgalmat értékelő-összegző sorait: „A szövetkezeti

gondolat nem volt ugyan elég erős ahhoz, hogy megmentse a világ gazdasági rendjét, eltüntetve a munka és a tőke közötti ellentétet, ami lényegében az önzés és az altruizmus közötti harc. De sokfelé mérsékelte a káros tényezők által felidézett bajokat. A vele szemben álló, erkölcsi vonásokból kifosztott merkantil felfogás, a kíméletlen szabad verseny, az anarchikus termelés apostolai a vádoltak közé kerültek. Megértük azt, hogy a bőség átokká lett, a gépet, a technikai találmányokat sokan egyenesen az emberi boldogság ellenségeinek tekintik. Annyi nagy eredmény és megcsodált felfedezés után az emberek milliói úgy anyagilag, valamint a lelkiekben szegényeknek és megcsalottaknak érzik magukat. Sokat értek el, de sem jobbakként nem lettek, mint apáik voltak. Sőt... Ez a megbomlott gazdasági és erkölcsi rend hány embert visz romlásba és a kétségbeesés örvényébe. Mindent a testi vágyak kielégítésébe helyezni s aztán megvonni a lehetőséget, hogy ezt el is érhessek, tragikus becsapás, melynek súlyát sokan nem tudják elviselni. A horizont azonban annyira megszűkült, a gazdasági élet annyira lekötötte a szíveket és lelkeket, hogy ennél magasabbra emelkedni nem bírnak, sőt tán nem is akarnak.”⁴⁰

JEGYZETEK

¹ L. még Kovalovszky és Solt 1942. 40., valamint Horváth 1916. 14.

² [Bernát] I. 1890. 1.

³ uo. 2.

⁴ Bernát I. 1905. 22.

⁵ uo. 30.

⁶ Bernát I. 1927. 220. A cobdenizmusról részletesen Bernát 1937.

A Cobden nevéhez fűződő mozgalom „előmozdítja a kereskedés és a gyár-
ipar fejlődését”, de „szinte szánalom nélkül nézte a mezőgazdaság tönk-
rejtését” (58.)

⁷ uo. 14–15. L. még 24. „ma a pénz és hitelgazdaság korában minden-
felé azt látjuk, hogy az uralkodó politika a mezőgazdasági élet vezetőit
csak akkor engedi érvényesülni, ha azok szolgálatában állanak.” Adam
Smith érvelése alapján jut a következtetésre: „A nemzeti érdek helyébe a
pénzcsináló osztály lépett.”

⁸ uo. 15.

⁹ uo.

¹⁰ Kerék 1932. 19.

¹¹ uo. 20.

¹² uo. 21.

¹³ Bernát I. 1891.

¹⁴ Bernát Gy. 1938. 367–368.

¹⁵ Bernát I. 1895. 19. L. még 1899.

¹⁶ Bernát Gy. 1938. 327. L. még Kerék 1932. 17. „A földbirtok óriási
aranyú eladósodása, a középbirtokos és kisiparos osztály pusztulása, a
szellemi, ipari és mezőgazdasági proletariátus rohamos növekedése,
tüntetésekben és sztrájkokban jelentkező fellépése, az elsőrendű köz-
szükségleti cikkek fejenkénti fogyasztásának csökkenése, a nagyarányú
kivándorlás: mind megannyi szimptomája ennek a kornak.”

¹⁷ A Magyar Közgazdasági Társaság Millenáris Emlékkönyve Gazda-
ság-Politikai Tanulmányok Budapest, 1896. Pesti könyvnyomda-rész-
vénytársaság 22.

¹⁸ Bernát I. 1936. 114.

¹⁹ Hobsbawm 2004. 38–45.

²⁰ György 1899. 1011. Az eladósodás következményeiről a szaporodó bir-
tokforgalmi adatokról l. még Bernát I. 1895. 18–19.

²¹ Bernát I. 1936. 155.

²² uo. 156.

²³ uo. 156–157.

²⁴ uo. 157.

²⁵ uo. 157.

²⁶ Bernát I. 1900. 81.

- ²⁷ Bernát I. 1904. 102.
²⁸ Bernát I.: Szövetkezés 1891. szept. 15. 2. évf. 9. sz. 151–152.
²⁹ uo. 152.
³⁰ Schandl 1921. 61–62.
³¹ Bernát I. 1890. 4.
³² uo. 2.
³³ uo. 4.
³⁴ Bernát I. 1894. 154.
³⁵ Bernát I. 1890. Szövetkezés 1. évf. 12. sz. 195.
³⁶ uo. 1892. máj. 15., 3. évf. 5. sz. 66–67. L. még Czettler [1908] 202.
³⁷ Bernát I. 1893.
³⁸ Bernát I. 1936. 159.
³⁹ uo. 73.
⁴⁰ uo. 326–327.

IRODALOM

Bernát Gyula

1938: Az új Magyarország agrárpolitikája 1867–1914. Budapest, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda RT.

Bernát István

- 1890: Programmunk. [sic!] Szövetkezés 1. évf. 1. sz. 1–4.
 1891: Agrárius törekvések. Szövetkezés 2. évf. 8. sz. (aug. 15.) 127–129.
 1893: Wekerle és a szövetkezetek. Budapesti Szemle. dec., 76. köt. 204. sz. 402–403.
 1894: Kivándorlás és szövetkezetek. Szövetkezés. ápr. 15., 5. évf. 4. sz. 153–154.
 1895: A zálogba tett Magyarország. Budapest, Europa Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság
 1899: „A földbirtok eladósul és mobilizálódik”. Szövetkezés 10. évf. 2. sz. (jan. 21.)
 1900: A középosztály. Magyar Gazdák Szemléje. febr., 81.
 1904: A magyar demokrácia multja, jelene és jövője. Budapest, Rákosi Jenő Budapesti Hírlap Ujságvállalata
 1905: A magyar földbirtok tehermentesítése. Budapest, Kilián Frigyes

Egyetemi Könyvtár Bizománya

- 1927: Tanulmányok Az agrárpolitika és a magyar agrármozgalom köréből. Budapest, Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság
 1936: Küzdelmek és eredmények. Életrajz és emlékbeszédek. Budapest, Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai RT
 1937: A cobdenizmus bukása. Magyar Gazdák Szemléje 42. évf. 2. sz. (febr. 24). 49–59.

Czettler Jenő

1908: A magyar szövetkezeti sajtó. In: Tizenkét év a Magyar Gazdaszövetség történetéből. 1896–1908. Budapest, Pátria biz. 196–215.

György Endre

1899: Földbirtokososztályunk eladósulása és némi teendők e téren. Magyar Gazdák Szemléje. dec., 1009–1023.

Hobsbawm, Eric

2004: A birodalmak kora 1875–1914. Budapest, Pannonica

Horváth János

1916: Gróf Károlyi Sándor és vezérkara. A magyar szövetkezeti intézmény megalapozásának története. Budapest, Magyarországi Szövetkezetek Szövetsége

Kerék Mihály

1932: Az Országos Széchenyi Szövetség története, működése és hivatása. Budapest, Pátria

A Magyar Közgazdasági Társaság

1896: Millenáris Emlékkönyve Gazdaság–Politikai Tanulmányok. Budapest, Pesti könyvnyomda-részvénytársaság

Kovalovszky Miklós és Solt Andor

1942: Gróf Károlyi Sándor élete és alkotásai. Budapest, Csáthy Ferenc RT Egyetemi Könyvkereskedés és Irodalmi Vállalat.

Schandl Károly

1921: A kisgazda társadalom öntudatra ébresztése és a Magyar Gazdaszövetség. Magyar Gazdák Szemléje. jan., 61–71.

Csomós Árpád felvétele

Koncsol László

Pedagógus pályám emlékei 1.

Sohasem akartam tanítani. Leírtam már valahol, hogy tizenhét diákévem állomásai alig szerettették meg velem az iskolát. Első tanítómtól rettegetem, bár engem nem bántott. 1945-től szlovákul egy szót sem értő kisgyerekként két évre szlovák pedagógusok pálcája alá szorítottak, aztán, hogy magyarul tanulhassak, illetve, hogy tanuljak is valamit az iskolában, s ne csak egyetlen életem visszahozhatatlan éveit pocsókoljam el benne, szökdösnöm kellett az államhatáron át oda és vissza. Tizennégy évesen ötszáz kilométereket kellett utaznom, hogy Csehszlovákia akkor még egyetlen teljesen kiépített magyar polgári iskolájában, Dunaszerdahelyen elvégezhessem a gimnáziumhoz szükséges negyedik osztályt. Oda ötszáz, haza is ötszáz kilométer, Zsolnán és Pozsonyon keresztül. A révkomáromi magyar gimnázium is jó hely volt, de pozsonyi vasúti kerülőmmel a város hatszáz kilométerre várt rám, majd ott is rám kényszerítettek egy törést. A négyosztályos gimnáziumot menetközben fölszámolták, a tananyagot a szovjet tízosztályos mintát közelítő tizenegy éves rendszerbe gyömösözték. Kétszer kezdtem meg tanulmányaimat gimnáziumban, de egyszer sem sikerült – nem önhibámból – abban az iskolatípusban érettségiznem. Először Sárospatakon kezdtem el a klasszikus nyolcosztályos gimnázium első évfolyamát 1947-ben, de ezt az évfolyamot a magyar iskolareform az általános iskola ötödik osztályául minősítette át, majd a csehszlovák reform tette lényegében ugyanezt 1952–53-ban. Az utóbbi a gimnáziumokat mint feudális és polgári csökevényt megszüntette, tananyagukat zsugorította, akik pedig ezt a változtatást kénytelenek voltunk elviselni, az utolsó két gimnáziumi év anyagát jól-rosszul egy év alatt emésztettük meg.

Az előtünk járó harmadik gimnáziumi osztály a negyediket egy nyári kurzuson végezte el, s augusztus végén érettségizett. Iskolánk komor és bizony rettegett CSISZ-karmestere, a füleki **Teleki Tibi**, aki zongorakiséretemmel énekkarunkat is vezette, a tanárképző főiskola első évfolyamából meglátogatta komáromi Alma Materét, és megkeresett. Ahogy az utcán beszélgettünk, meghökkentett páfördülésével. Pozsonyban pár hónap alatt a rendszer kemény bírálójává érlelődött. Közben persze meghalt **Sztálin** és **Gottwald**, s később, 1956 farsangján ő volt a pozsonyi felsőoktatási hallgatók egyetemi autonómiát és egyéb politikai jogokat követelő felvonulásának egyik szervezője; ha jól emlékszem, azt a koporsót is dekorálta, amelyben az egyetemi autonómia („*Akademická Sloboda*”) jelképes hulláját szekerezgették végig Pozsonyon. A mozgalom prágai diákkörökben indult, áthullámozott a szlovák felsőoktatásba, s alig egy kevéssel előzte meg a pozsonyi lengyel munkásfelkelést. Lett belőle hatalmas riadalom, teherautók rakfelületén szállították Szuворov utcai kollégiumunkba az overallos munkásokat, ha valóban azok voltak, hogy a nagy ebédlőben megmossák a diákok fejét. „*Mi keresünk rátok, tanítottunk benneteket*

ingyen, s ti így...? Mit akartok ti egyáltalán? Kapitalizmus...? Miféle akadémiai kiváltságokat akartok? Kiváltságok, hogy tanulhattok, ingyen, és ez olyan privilégium, amilyenről itt a munkások gyerekei korábban nem is álmodhattak. Nem hagyjuk megdönteni a munkáshatalmat...” Eredménye az lett, hogy egy időre megszüntették a katonai tanszékeket, s a mi évfolyamunkra huszonkét havi tényleges fegyveres szolgálat várt. (Később az ügyet hajlékonyabban kezelték, az abszolvensnek csak egy évre vonultak be.) Tibor megtagadta a főiskolai tisztképző tanfolyamon való részvételt, mondván, hogy ő a főiskolán tanulni akar, és inkább vállalja a tényleges szolgálatot. **Turczel** mentette meg a kicsapatástól, 1968-ban pedig ő, Tibor vezette a három- vagy négytagú küldöttséget a megszálló magyar erők főparancsnokához Nyitrán, ahol – a tanítóképző főiskolán – oktatott, hogy megkérjék, a magyar katonák hagyják el az ország területét. A csehszlovák hála: eltiporták, kidobták, kizárták, ahonnan csak lehetett. Egyébként Katica másod-unokanővérét, az anyai nagymama húgának unokáját, komáromi diáktársunkat, a nógrádi – terbelédi – **Nagy Icát** vette feleségül. Ica később a nyitrai tanítóképző főiskola magyar tanszékét vezette, s bevontam a *Csallóközi Kiskönyvtár* szerzői közé. Esküvői fényképekre évek múlva csodálkoztam rá feleségemék családi albumában: mit keres itt két diáktársam, Teleki Tibi és Nagy Ica fotója? Katica mint kislány nyoszolyólányuként volt jelen a terbelédi Szent Erzsébet-templomban, amelyet Ica nagymamája, **Nagy, szül. Zólyomi Erzsébet** – aki házasságkötésünk első hónapjaiban a paplanainkat vette Losoncon – templomszolgaként harminchárom évig takarított. Katica rajongva szerette Erzsébet nénit, Ica nagymamáját, rengeteg időt töltött el Terbeléden, államvizsgájára is náluk készült, s hajnalonta együtt járták pajzsikáért – páfrányért – az erdőt, hogy a templomot szombatonként földíszíthessék. Teleki Tibi édesapja a két háború közti füleki munkásmozgalom egyik kommunista szervezője volt, a zománcgyárban dolgozott, fia általa és a háború utáni kényszerű magyarországi iskolai évek népi kollégiumi hatásai alatt vált kemény ifjúkommunista kamaszá. Aki nem élte meg, és nem látta test- és lélek-közelből ezeket az embereket és folyamatokat, semmit sem tud kezdeni a tárgyalt évtizedek történetével. – Egyébként vannak misztikus női megérzések és sugallatok. Amikor Ica megtudta, hogy unokahúga Pozsonyban fog tanulni, megjósolta neki, hogy az én feleségem lesz. Józan ésszel ezt képtelenség megmagyarázni! Nem is hallottunk egymásról, Katica pedig kamasz kislányként **Bacsikai Bélába**, bátyja pajtásába, a későbbi festőművészbe volt reménytelenül szerelmes.

Holtomig hálával és csodálattal gondolok vissza a gömöri (serkei) **Czókoly Béla** tanár úrra, aki a matematikában és fizikában egyébként is elhanyagolt társaságot zsonglőr módon az érettségi szakbizottság elé tudta ve-

zetni, és nem vallott velünk nagy szégyent. Még velem sem, fűzöm hozzá sietve. Ő lopta belém az önbizalmat, és szeretettette meg velem így a matematikát. Hatalmas didaktikai tanulságot szolgált ez nekem. Nem lettem matematikus, de örültem, hogy elmém erre a tudományra is fogékony lehet. Atléta sem lettem, de önbizalmamat növelte, hogy a három kilométeres terepfutó versenyek sorozatában minden előzetes edzés nélkül, mindenki meglepetésére, a járási fordulón harmadiknak futottam a célba. A pályát a révkomáromi várfalak mentén mérték ki. (Elsőként mindig osztálytársam és földim, **Erdélyi Géza** futott be. Ő lett aztán Egyházunk püspöke, én főgondnoka, ez volt hát az illő sorrend a célban: a püspök legyen az első.) Szóval ez a képesség is megvan bennem, nyugtáztam, jól lehet korábban sejtelmem sem volt róla, azt hittem, kétszáz méterbe is belepusztulok. Könyvmoly voltam, olvastam reggeltől estig. Arról, hogy edzésekre járjak, és induljak a kerületi versenyen, bár két remek testnevelő tanárom, az olimpikon **Sarlós József** és a budapesti TF-en végzett **Török Janesi** ezt akarta, hallani sem akartam. „*Megbuktatlak testnevelésből, ha nem fogsz edzésekre jární*”, mondta Török tanár úr, „*született közép- és hosszútávfutó alkat vagy, világszám lehetne belőled.*” Minden ilyen három kilométeres távon ledobok legalább két kilót, amúgy is zörögnek a csontjaim, nevettem. Édesapám nyomorúságos lelkészi fizetéséből egy koronányi kalóriapénzre sem futná. Nem akarom feláldozni magam a csehszlovák atlétika oltárán. Akkor már javában aratta a babérokát **Zátopek**, a cseh csodafutó. (Később tanúja voltam, amikor először győzte le őt magyar versenytársa, **Iharos**, Pozsonyban.) – Futás közben kétszer begörccsöltem, s a célban olyan száraz volt a szájjüregem, mint a Szahara homokja délidőben. Valaki egy fél citromot nyalogatott a közelemben, s félholtan, suttogva kértem, hogy megízlelhessem, induljanak meg tőle szájjedveim. Géza a várfal tövében hányt, ez volt győzelmének testi adója. Futnunk, táncolnunk, énekelnünk, muzsikálnunk kellett; papgyerekek voltunk, a korabeli ideológiai zsargon szerint klerikális, reakciós közegbe születtünk, tanáraink is sugallták, hogy tegyük magunkat az iskola életében nélkülözhetetlenekké. Elsőben még a gimnázium kollégiuma adott nekünk szállást, de egy nyári kerületi ellenőrzés minden papgyereket kitiltott az internátusból. Francia- és magyar tanárunk, az iskolai tánckar szervezője, **Tomaschek Mária** szerzett nekem albérletet **Krizsan** tanár úréknál, Erdélyi Géza a városi vágóhídon, a Vágduna túlsó partján kapott szállást, a többiek szanaszét a városban. A magán-szállás jóval drágább volt az internátusnál. Szegény szüleink...! Géza a gimnázium tánckarában **Takács Bandi** irányításával táncolt, én csúsztatam talpuk alá a zongoravagy a harmonikamuzsikát; mondani szoktam, hogy püspökünk három évig úgy táncolt, ahogy személyemben ellenőrtárs, a főgondnok fütyült, jobban mondva zongorázott.

Tanáruk, **Mócsi Ferenc**, aki feladatául kapta, hogy a reform indítékait kifejtsé, persze a haladó szovjet mintára hivatkozott, továbbá arra, hogy az évfolyamok tananya-

gában sok a fölösleges ismétlés, szószaporítás, nem tudom, mi minden, s ha ezeket kiiktatják az oktatásból, senkinek sem fognak hiányozni. Mivel kétszer jártam ötödik elemibe (népiskolába, általános iskolába, ahogyan itt vagy ott az iskolatípust nevezték), egyszer szlovákba, majd Patakon magyarba, én tizenhét évesen vehettem át érettségi bizonyítványomat, s lépdelhettem föl a pozsonyi Bölcsészkar lépcsősorán a humán tudományok pozsonyi templomába, öt évre, ahol 1968 augusztusában egy szovjet páncélos géppuskasorozata a tizenhat éves **Danka Kóšanová** életét kioltotta; láttam aztán szétfolyt vérért a lépcsőfokok szürke kövezetén – mi jögon lövöldöz itt, és öl meg egy külföldi, fegyveres fickó egy bámészködő, fegyvertelen szlovák kislányt, gondolta mindjárt az ember, ha elég naiv volt –, majd találkoztam a sarkon volt komáromi iskolatársammal, aki éppen a polgári titkosszolgálat tisztjeként szolgált, tudtuk ezt róla, és szemlélődni jött oda, épp távozóban, de nem is biccentettünk, s olvastam **Mihálik** több nyelven megjelent, Dankát sirató verseit a szlovák irodalmi sajtóban. (Mihálik hamarosan kommunista bűnbánatot gyakorolt, és normalizálni kezdte a szlovák irodalmi életet. Mi minden eszébe nem jut az embernek egy öt évig koptatott egyetemi lépcsősorról!)

Persze, ez a nagy ház, az akkori Bölcsészkar is vegyes tapasztalatokkal várt. Heti egy napukat a katonatiszti tanfolyam vitte el, ez is szovjet mintára, persze, sok-sok vizsgával minden szemeszterünk végén, szolgálati szabályzatok, gyalogsági fegyvertan, vegyi harcászat, alaki kiképzés, fegyvernemek, taktika, térképészet, szuronyroham és sok minden egyéb. (Ezt a véres taktikai műveletet a hajdani pozsonyi marhalegelőn, a Kuhhajdén (ma Kuchajda) gyakoroltuk. Esős őszi idő volt, az ellenséges lövészárkok földhányásán megcsúsztam, az árokba estem, puskám kiesett a markomból, s ha évfolyamtársam, a később híressé-hírhedtté vált **Dušan Slobodník** félre nem ugrik, szuronyom nem a sárban, hanem őbenne áll meg. A gyakorlatot egy idősebb cseh őrnagy vezette. Állt a földhányáson, és röhögött. Rázkódó pocakját az antantszíf alatt ma is magam előtt látom.) Egy további napot az ideológiai tárgyak szippantottak föl, a részletes szovjet és csehszlovák kommunista párttörténet az összes kongresszusok tárgysorozatával és határozataival, külön-külön a kapitalizmus és a szocializmus politikai gazdaságtana, mint tűz és víz, a dialektikus és a történelmi materializmus kényszerzubbonyába gyömöszölt filozófia a szigorúan ellenőrzött szemináriumi kétórakkal, könyvbeszámolókkal, **Marx, Engels, Lenin**, sőt a XX. kongresszusig, a hruscsovi szellők hajnali fuvallatáig Sztálin műveinek kivonatolásával. („Mától fogva, elvtársak, minden más-ként történt!”) Ezek folytán az érdemi tanulásra, a szakmai fölkészülésre a hétből csak három napunk maradt.

Komáromi osztálytársaimmal (**Tózsér, Zs. Nagy, Elzer Gyula, Tóth Géza, Bitter Ferenc**) a *Károly Egyetem* magyar-történelem szakos hallgatói szerettünk volna lenni, de jelentkezésünket Prága átküldte Pozsonyba. Felvételizni ide hívtak meg bennünket. Meglepődtem, de naivul azt hittem, hogy a prágaiak csak az útiköltségtől akarnak

bennünket megkímélni, azért vizsgáztatnak Pozsonyban, ám valaki megvilágosította elménket: szlovákiai illetőségűek vagyunk, tehát Pozsonyban a helyünk. Itt viszont akkor, 1954 őszén magyar–történelem szakpárosítás nem indult, ezért az egész társaságot magyar–szlovákra vették föl. Szlovákul értettem, de beszélni még nem tudtam. Vizsgáztatom, **Pavol Ondruš** megnyugtatott, amikor aggályoskodtam és magyarázkodtam, hogy egyet se féljek, náluk majd gyorsan magamévá teszem a többség nyelvét. (Az ő emlékét is mélyen tisztetem, talpig ember volt, megálltam egyetemi ravatalánál.) Így is történt, január táján a villamoson vagy félórán át beszélgettem valakivel, s amikor búcsúzkodtunk, nem akarta elhinni, hogy magyar vagyok. Kiejtésem alapján, mint később mások, vajtűfüllű szakmabéliek is, Liptó megyei szlováknak vélt. Ennek magyarázata az lehet, hogy idiómámat ösztönösen a szerintem legszebb szlováksággal beszélő, legszebb orgánumú szlovák előadók, **Ján Boor, Ján Stevček, Milan Pišút, Pavol Ondruš** ejtémódjához igazítottam. (Később tőle magától, Boor professzortól tudtam meg, hogy ő, a világirodalom szakembere, **Milan Rúfus** gimnáziumi tanára a Szlovák Nemzeti Felkelés besztercebányai rádióstúdiójában dolgozott. A szintén öntudatosan liptói **Andrej Plávka** költővel, *Tatran* kiadóbéli második igazgatómmal felváltva mondták a rádió híreit, amíg a felkelést a németek le nem verték. Töltött szuronyos puszkájuk a stúdió sarkában szundikált. Boor nevetve mondta, hogy Plávka, nyugodjék, nagyon félt a németektől. „*Janíčko, Janíčko, čo len s nami bude? Tí nás na mieste zastrelia*” (Jancsikám, Jancsikám, mi lesz velünk? Ezek helyben agyonlőnek bennünket!) sápiózott a nagy darab ember, a költő, aki Lonscon is járt iskolába, és jól ismerte **Scherer Lajost, Szombathy Vikort**, a *Mi Lapunkat*. Kedveltük egymást, egy-két évig munkatársak voltunk a kiadóban, később is gyakran kellett találkozoznunk, szerette volna, hogy szép, lírai emlékezéseit én fordítsam magyarra. Nem vállalhattam, nem futotta rá az időmből. Aztán valaki lefordította, nagyon rosszul, leiterjakabokkal, s bántott a lelkiismeretem.

Az egyetemre főképpen a magyar szak, elsősorban az irodalom kedvéért jöttünk, de érthető okokból, az ismert történelmi előzmények révén éppen az akkor még nem is létezett, gyámság alatt működő magyar tanszék, ezen belül is az irodalomtudomány nyújtotta nekünk a legkevesebbet. Döbbenetes volt, hogy nyelvészünk, **Sima Ferenc** a tanszék óráinak terhére szlovák nyelvtanfolyamot tartott nekünk, miközben az első évfolyam tanrendjéből a magyar irodalom története teljesen hiányzott. („Na, dedósok”, szokta kezdeni Sima tanár úr az előadásait, nyilván nem is sejtve, mennyire megaláz bennünket. Magyar hangtörténetből vizsgáztam nála, s a végén föltette nekem a szokatlan kérdést: „*Koncsol, miért nem szeretnek maguk engem?*” Mondtam, hogy azért, mert lépten-nyomon porig alázza hallgatóit. Tudjuk, hogy hozzájuk, tanárainkhoz képest kis, bárgyú hülyék vagyunk, viszont éppen azért jöttünk ide, hogy legalább olyan szintre följussunk, ahol ők állnak. Másrészt ilyen durván, mint ő, egyetlen

szlovák előadó sem hozza tudomásunkra, milyen ostobák vagyunk. Gondolja meg, milyen közegből verbuválódtak évfolyamaink: háború, négy-öt kényszerű szlovák tanév, aztán képesítetlen és gyorstalpalt tanárok, változó iskola-rendszer, a klasszikus gimnáziumok fölszámolása a klasszikus és modern nyelvek oktatásának minimumával vagy hiányával, és így tovább. Mit akar tőlünk? Mondtam, úgy bánik velünk, mint egy őrmester a bakáival. „*Hogy mondta?*” – csodálkozott rám. „*Mint egy őrmester?*” És térdét csapkodva hahotázott. Évfolyamtársaim a folyosón vártak rám, s meghallgatták beszámolómat. Tudósnak kiváló tanárunk szolgáltatta számomra a negatív nevelő mintáját: így nem szabad bánni tanítványaimmal. Az oktatás-nevelés közege a szeretet, a tapintat, az empátia. A szigort csak ezekbe ágyazhatjuk.) A tantervet nem magyar hallgatók részére állították össze. Tőzsér és Zs. Nagy ezért hagyta faképnél az első félév lezárása előtt az egyetemet. Irodalmat akartak tanulni, s éppen ezt tagadták meg tőlünk. (Tőzsér aztán diplomát szerzett, Zs. Nagyot nem vették vissza.) A második évfolyam anyagából már nem hiányzott a régi magyar irodalom, saját egyetemi státusú előadónk híján **Csanda** jött át vagy kétszer a tanárképző főiskoláról, de második előadása végén elmondta nekünk, hallgatóinak, hogy az egyetem nem azt az óradíjat adja neki, amit elvárt volna, ezért többé nem ad elő, csak vizsgáztatni fog bennünket. Ezekből és ezekből az anyagokból, segédletekből, olvasmányokból, könyvekből készüljünk föl a félév végi számadásra. Sokadszor háborodtunk föl, s nekem is kedvem támadt otthagyni a kart, de ugyanazt gondoltam, amit az első szemeszter végén, hogy tudniillik ha származásom ellenére, fölkészültségem okán és káderezőim jóindulatából fölvettek az egyetemre, a játékot végig kell játszanom. Csak akkor hagyom el a tudományok pozsonyi templomát, ha kiakolbólintanak belőle. Megkerestem Turczelt, aki szintén a Tanárképzőn oktatott már, és tanárom volt Komáromban, s kérdeztem, hajlandó lenne-e fogadni bennünket előadásain. Ugyanazt adta elő, amit Csandának kellett volna: régi magyar irodalmat. Válasza az volt, hogy ha a Kar dékánja rábólint, ő szívesen lát bennünket a Kalinčiak utcában, a város keleti peremvidékén, ahol előadásait tartotta. A dékán (történetesen neve szerint is **Ján Dekan** történész professor) nem ellenezte a dolgot, s mi attól fogva a lelkes Turczel tanár urat hallgattuk. Egyébként más kifogásunk is volt Csanda ellen, nyugodjék: gyorsan rájöttünk Bitterrel, szintén nyugodjék csallóközarányosi sírjában, mert **Klaniczay** könyveit is nagy élvezettel forgattuk, hogy jegyzetét, amelyből készülünk kellett, a kiváló budapesti irodalomtudós dolgaiból másolta ki. Amikor Klaniczayt figyelmeztette valaki a plágiumra, azzal ütötte el a dolgot, hogy sebjaj, legalább a pozsonyi kolléga jó forrásból merített, és helyesen vezeti tanítványait. A budapesti professor édesapja, **Klaniczay Sándor** tanította **E. B. Lukáçot** Selmecebányán, s a szlovák költő csak felsőfokon beszélt, írt egykori magyartanár-ról.

A magyar nyelvtudományi tárgyakat tisztességesebben oktatták, csak a finnugor összehasonlítással és magá-

val a finn nyelv tanfolyamával nem volt szerencsénk. **Orbán Gábor** is a Tanárképzőről járt át az egyetemre, de szenilitása minden eredendő emberi és oktatói hibáját (bűné?) fölfokozta. A finnt az ő jegyzetéből kellett volna tanulnunk, de a stencilezett munka második leckéjénél nem jutottunk tovább. Az első lecke első mondata után („*Eräälle isänälle oli kolme palvelijata*” – azaz „*Volt egy gazdának három fia*”) megállt, és mesélni kezdett. Finnországi és lappföldi élményeit adta elő minden óráján, mindig ugyanazokat a történetkéket, négyet-ötöt mindösszesen. „*Mondtam-e már ezt maguknak, kedveskéim? Ott a forrásnál, a szikla alatt, amikor meztelenül...*” – és elkezdte. Utolsó órájára, egy nagyon hideg decemberi regelen bejött, s előadta, hogy kapuja előtt a betonjárdán egy fagyott madárkát talált. Elérezékenyült, az óra végén (kiugrott katolikus pap volt, s Komáromban és az egyetemen az ő bordó kötésű szlovák–magyar, magyar–szlovák szótárát forgattam) elbúcsúzott tőlünk, majd kaptam a téli szünetben a táviratot, hogy meghalt. Föltutaztam a temetésére, bár az idő, amit a finn és a finnugor összehasonlító nyelvtudomány ürügyén elpocsékolat velünk, teljesen gyümölcstelen volt. Tőle kaptam a nem is tudom, hanyadik negatív mintát: így nem szabad tanítani! Az első Csehszlovákia éveiben azzal a javaslatával vált hírhedtté, hogy a magyarok térjenek át a mellékjeles szlovák helyesírási rendszerre. Ő irányította az ún. *Masaryk Akadémiát*, **Popoly Gyula** pedig föltárta a dokumentumokat, amelyek csehszlovák ügynöki múltjáról tanúskodnak.

Finnül alapfokon később, a hadseregben és harkácsi hónapjaiban, államvizsgámra készülve, **Papp Gábor** nyelv- és olvasókönyvéből tanultam meg. Volt, hogy Katicát Harkácson finn válaszaimmal és mondataimmal boszszantottam. Vizsgám reggelén jelentkeztem a tanszéken Sima tanár úrnál, s kérdésére elmondtam, milyen tárgyakból készültem föl. A finnt és a finnugrázatot is említettem. Hevert az asztalkáján egy finn gyermeklap, a *Lintu*. „*Mit fed a cím?*” – kérdezte tanárom. Madár, mondtam, és ebből lett ilyen és ilyen hangtani változások révén a mi *lúd* szavunk. „*Így van*”, nyugtázta fejtegetésemet, „*de kár volt időt pazarolnia erre, mert finnból és finnugrázatból nem vizsgázik.*” Sebjaj, mondtam, „*non scholae, sed vitae discimus*” – az életnek, nem az iskolának tanulunk. Ebben aztán meg is nyugodtunk. Megkopott finn tudásomra jóval később, amikor távoznom kellett az irodalomból, majdnem szükségem lett, de ez egy másik, az elmúlt időket jól jellemző történet. Majd máskor, ha alkalom adódik rá.

Latinul is jóval később tanultam meg, amikor a nyelv szükségessé vált munkámhoz, leginkább Pozsony villamosain, hogy időt nyerjek, **Czine Mihály** harsány örömére. Czine professzor úr mindenkinek elmesélte, ha együtt jelentünk meg valahol, hogy villamoson tanultam meg a klasszikus nyelveket, és harsányakat kacagott hozzá. (Ezt a módszert egyébként általános fonetikusunktól, a mindig elegáns **Isačenko** professzortól lestem el; ő mondta, hogy amikor – ukrán arisztokrata emigránsként – a bécsi egyetemen és a Sorbonne-on tanult, villamosozásait használta

föl bizonyos tárgyak, például egzotikus nyelvek tanulására, szokatlan magán- és mássalhangzóik hangos gyakorlására. Egy-egy osztrák vagy francia útitársa bolondnak vélte, és elhúzódott mellőle. A professzornak el kellett hagynia a pozsonyi egyetemet, Olmützbe ment át. Egészen kivételes, valóban arisztokratikus szépségű leánya évfolyamtársunk volt. Egy bécsi ifjúhoz ment feleségül, vesztére, de ez egy másik történet. Azt hiszem, titkon minden diáktársunk szerelmes volt bele, mert kedves volt, nemcsak gyönyörű.) A két egyetemi félév szinte semmit sem adott a latin nyelvből, ez viszont nem a magyar tanszék hibája, a régi Róma és a középkori Magyarország nyelvét latinosok tanították volna, ha igazán akarják. Ez is elherdált idő volt. Orbán után a finnugor összehasonlítást debreceni vendégtanárunk, a medvesalji születésű **Kovács István**, **Mede Pista** joghallgató barátunk rokona adta végül is elő, az alapokat ő rakta le számunkra. A magyar irodalmat Turczeltól **Sas** professzor, majd a gömöri **Garaj Lajos** és a cseh **Jarka Pašiaková** vette át, náluk vizsgáztunk, és ez nagyjából már rendben is volt. A nyelvészet nem nagyon érdekelt, bár foglalkoztam vele, vizsgáim rendben voltak. Megszeretnem akkor sikerült, amikor államvizsgámra készülve rendszeresen és a különböző szakágazatok (leíró nyelvtan, történelmi hangtan, nyelvjárástan, finnugrisztika) összefüggéseiben, teljes egységében láttam át nyelvünk szerkezetét, működését, élettanát. Elemibb szinten két harkácsi évem alatt, amikor anyanyelvünket meg is kellett szerettetnem tanítványaimmal, majd abban az egyetemi félévben hasznosítottam tudásomat, amelyben szlovák történész és levéltáros hallgatókat kellett magyarra tanítanom; egyébként a tanárnak minden leadott óra egy-egy vizsgával ér föl. Korábban nem hittem volna, hogy egyetemi nyelvoktató leszek, de érdekes szolgálát volt, hallgatóim később, ha levéltári kutatásaim közben vagy az utcán találkoztunk, jókat mondtak róla. A folytatás nem rajtam múlt, a két tanszék a nyelv oktatását kivette magyar kollégáik kezéből, s magyarul is beszélő történészekre és levéltárosokra bízta. De ez is külön történet.

Az egyetemen hallgattunk neveléstant, neveléstörténetet és lélektant. Szerettem ezeket a tárgyakat, s amit hallottam, olvastam és tanultam, szembesítettem saját diákkori tapasztalataimmal és mindazzal, ami jót vagy rosszat tanáraim oktató-nevelő munkájában megtapasztaltam. Voltak gyöngye, rossz és csapnivaló nevelőim, de az Úr kegyelméből számos kiváló s néhány ragyogó tanárral is tartós kapcsolatba kerültem. Sárospatakon a hihetetlenül szigorú **Dévay Jenő** angol nyelvoktató módszere szolgáltatva számomra az örök mintát, amelyet a szlovák, az angol, majd a magyar tanításában követtem, az irodalomhoz pedig Turczel fölkészültsége, közvetlensége, derűje, tárgy- és gyermekszeretete, eszköztelen, ám erős nevelői ráhatása mutatta a kötelező pedagógusi példát. Turczelt nem lehetett lemásolni, ahhoz az ő eleven személyiségére lett volna szükségem, de a turczeli eszmény követését, amennyire képességeimtől telik, kötelezőnek éreztem. Ha a tanárból nem sugárzik a tanítványok és a

tantárgy rajongó szeretete, s nem ragadja magával minden óráján diákjait, az iskolai munka hosszú távon nem sokat ér.

Mondom, nem akartam tanítani, hallani sem akartam róla, a pálya nem vonzott, s a közszerepléstől is irtóztam, ami sajátos módon a tanári pályával is együtt jár, magányos irodalmi pályákra készültem, de sorsom szele néhány katedrára is fölsodort. Először mindjárt az egyetem befejezése után két hónapra, mielőtt egy trencsényi laktanyába vonultam volna, a rimaszombati tizenegyéves magyar iskolában találtam magamat, aztán a csehszlovák néphadsereg tíz magyar anyanyelvű analfabéta cigány katonáját oktattam két és fél hónapig magyarul az írás-olvasás, az elemi számtan tudományára meg egyéb hasznos tudnivalókra az észak-morvaországi Šumperk laktanyájában, majd két évig a harkácsi alapiskola magyar osztályaiban oktattam a magyart és a szlovákot. 1969/70-ben a pozsonyi Duna utca magyar gimnáziumában óraadóként angolt tanítottam, végül egy szemeszternyi egyetemi magyartanítással zárult le többször megszakított kalandozásom a pedagógiában. Volt benne magyar, szlovák, földrajz, zene, orosz, angol a legkülönbözőbb szinteken, az analfabéta cigány katonák tanításától az egyetemi szlovák hallgatók oktatásáig. Rimaszombatban a tíz–tizenegyéves gyerekektől a felnőttek esti (az egyszerűség kedvéért nevezzük így: gimnáziumi) tanfolyamáig minden szinten tanítanom kellett különböző tantárgyakat. Gondolom, a történet a kor titkaiba is bevilágít.

Negyedéves hallgató koromban kaptam egy levélkét a szépirodalmi könyvkiadótól Dr. **Hubik István** főszerkesztő aláírásával: keressem fel őket. Barátja, Turczel hívta föl rám a figyelmüket, mint az irodalomban járatos, szerinte jó stilisztáét, akiből, úgy látszik, jó szerkesztő válhatnék. **Ozsvald** is kapott már munkákat a kiadótól, amíg csurgói református gimnáziumi évei után hallgatója volt a tanárképző főiskolának. Bementem a hosszú, földszintes barakkba, ahol a korszak bimbózó magyar szépirodalmát és a műfordításokat dajkálhatták. Ez valamikor 1958-ban történt, s a tájékozódó eszmecserét Hubik azzal zárta le, hogy ha befejeztem tanulmányaimat, számolnak velem. Hubik jogot végzett Budapesten, de a bölcsészkarra is áthallgatott; címe jogi doktorátust rejtett. Garamkövesden született, mint **Gyuresó István**, a lakosságcsere hónapjaiban a magyar kormány megbízottjaként képviselte a magyar érdekeket, hasonlóan földimhez, a nagykaposi születésű, Szabad Európássá lett **Skultéty Csabához**, de Hubik itthon maradt. Az utolsó morzsáig megemészte élt benne a magyar klasszikus irodalom, **Arany János** nyelvi normáját követte, s a stílus dolgaiban tévedhetetlennek bizonyult. Később három évig nap mint nap közös szobában dolgoztunk, ezáltal tudom, hogy szerkesztőként és műfordítóként mit teljesített. A szoba harmadik emberével, a született pozsonyi polgár **Walla Frigyessel** együtt vallották, s ehhez az elgondolásukhoz magam is csatlakoztam, hogy a kiadónak a semmiből is irodalmat kell teremnie, a kőből is vizet kell facsarnia, ezért a leggyatrább kéziratokon is addig kell dolgoznunk, amíg nem

varázsolunk belőlük olvasható szövegeket. Meg kell teremtenünk a csehszlovákiai magyar irodalmat, és kész! Szellemi életünket a csehszlovák hatalom egy csapássorozattal a földre küldte és sárba gyúrta, onnan kell legalább a szépirodalmat, először azt, aztán a társadalomtudományokat, ha sarjadni és bimbózni kezdenek, gondos kerésszékként fölsegítenünk. A kiadó akkor még elsősorban a nyelv, a stílus, a művészi forma iskolájaként működött, rím, ritmus, szótagszám, szórend, stílustörés, szerkezet, képzavarok: ilyenek voltak nem ritkán a mi szerkesztői problémáink.

A szerkesztésből egyelőre semmi sem lett. Szerelmemmel, a Gömörben (Guszonán) született, de Nógrádban (Persén) fölcseperedett, Füleken érettségizett **Nagy Katicával** már másfél éve együtt jártunk, az *Iffjú Szívekben* két éve együtt énekeltünk, s miután tudtuk, hogy engem huszonkét hónapra tárt karokkal vár a csehszlovák hadsereg, úgy döntöttünk, hogy összeházasodunk. Szüleink eltérő okokból egyformán szegények voltak, nem akartuk őket költségbe verni, s a legrövidebb úton, Pozsonyban léptünk az állami anyakönyvvezető, majd a református lelkész elé, hogy frigyünket megáldják és anyakönyvezzék. Tanúink: **Nagy János** szobrásznövendék és felesége, **Nórika**, aztán **Fukári Vali**, **Tózsér, Zs. Nagy**. Ebéd a pozsonyi *Magyar Vendéglőben*, a Sétatéren (Hviezdoslav tér), vacsora Nagy Jancsiék albérleti, Leško utcai szobájában, első közös éjszakánk úgyszintén. Két–három nap múlva lett volna az államvizsgám, de a bizottságnál csak azért jelentkeztem, hogy közöljem vele: később, ősszel akarok vizsgáznai. (Kaptam rá meghívót a dékáni hivataltól, fel is utaztam Pozsonyba, de a vizsgabizottság nem ült össze, tagjai szanaszét voltak.) Volt nagy riadalom, tanáraink kétségbeesetten bizonygatták, hogy semmi az egész, mi az nekem, Sas professzor a folyosón győzködött, majd szomorúan közölte a társasággal, hogy „a rakéta hegye le-törött”, de nem voltam hajlandó félig készülnen a bizottság elé állni, olyanformán voltam a vizsgámmal, mint kiváló költőnk, **Tóth Árpád**, s visszamentem szépséges ifjú hitvesem oldalára.

De hogyan tovább...? Halasztást kértem a hadkiegészítő-től, de egy őrnagy tudomásomra hozta, hogy kicsi a választék, szocialista hazánk védelméhez hadseregünknek minden alkalmas emberre szüksége van. Katicát a tanítóképző főiskola kihelyezte Feledre, akkor még ez volt a szokás, én pedig lógtam a levegőben. Október 30-án be kellett vonulnom egy trencsényi alakulathoz, s arra a két hónapra le kellett valahol horgonyoznom. A pozsonyi kiadó hiába várt rám, nem szakadhattam el hitvesemtől, aki már boldog állapotba is került, ezért augusztus utolsó hetének elején, amikor a pedagógusok munkába lépnek, Katicával útra keltem, s Feledről, ahol leszállt, tovább vonatoztam Rimaszombatba. Fölkerestem a járási tanügyi főnököt, **Pavol Vančót**, beszámoltam neki helyzetemről és problémáinkról, s hogy szeretnék elhelyezkedni valamelyik magyar iskolában, tekintve a kurta két hónapot, akár ötödik keréknek is, csak legyen állásom és némi jövedelem, mert szégyen, nem szégyen, nincstelen proletárok

vagyunk. Még egy tényerünk vagy kanaluk sincs. A főelőadó, akire csak hálával gondolhatok, **Csontos Árpád**hoz, a magyar iskola igazgatójához utasított azzal, hogy ő majd összekaparja nekem a szükséges óraszámot.

Fölmentem, s a direktor nagy jóindulattal fogadott. A folyosón mindenek tetejébe komáromi és egyetemi-főiskolai meg Ifjú Szíves társaimmal, **Csizmár Miklóssal**, **Mag Ottóval** találkoztam: őket a tanárképző főiskola irányította ide, s ősszel ők is bevonultak. Csizmár földim Kaposkelecsényből, Mag Ottó medveshidegkúti vasgyúró fiatalember, testnevelés szakos, egy gömöri Toldi Miklós, mint bátyja, **Gyula** és unokabátyja, **Zoli**, akit Komáromban Nagypának szólítottunk. Mindhárman Komáromban érettségiztek. Csontos igazgató úr először a fejét vakargatta, hogy mit is kezdjen velem, mint ötödik kerékkel, de megtalálta a megoldást: a kisegítő osztályba helyez. Többször bukott, túlkoros gyerekeket fogok tanítani minden tárgyra. Mintha gyomorszájon vágtak volna: nesze neked, magyar irodalom, szárnyaló vágyak, álmok, egyetemi vagy szerkesztői karrier! Minden tárgyat egy osztatlan iskolában, túlkoros, nyilván csavargó, részben retardált gyerekeknek. Nem mondhattam nemet, végül is két hónapról volt szó, annyit egy tüzes kemencében is ki kell bírjak. Egyébként is érdekfeszítő kaland lesz, ha rögtön a legmélyebb vízben, falánk örvények és vérszomjas cápák közt kell megtanulnom az úszást. Életünkért, túlélésemért úszom. Tekintve a várható közeget, viccesen két vasgyúró barátomat, Csizmárt és Magot kértem föl, ha szükség lenne rá, testőrömül. Benyitottam üres osztályomba, fölültem egy padra, és bámultam a nagy semmit. Aztán belépett **Králik Gyula** igazgatóhelyettes úr, egy testes, jóvágású, nyugodt mozgású, idősebb pedagógus, rám mosolygott, úgy emlékszem, bajsza is volt, s részvétellel kérdezte: „*Ugye, el vagy keseredve?*” Mondtam, hogy bizony el, nem ilyen lovat akartam, nem hittem volna, hogy ez a poszt vár rám. „*Ne félj, majd én viszem ezt az osztályt, tapasztalt tanító vagyok. Menj Csontos Árpádkhoz, vár rád.*” Hálám máig él, sajnálom, hogy nem állt módomban ezt Králik igazgató úrral közölni. Később, ahogy **Mács Zoltán** kollégámtól, mellesleg Králik Gyula keresztfiától megtudtam, ő fejlesztette föl és igazgatta a rimaszombati magyar kisegítő iskolát. Tőle éppen Mács vette át az intézmény irányítását, miután a szükséges gyógypedagógusi szakképesítést megszerezte.

Igazgatónk, Csontos, aki szintén lelkes családba született, fivére is református lelképásztor volt, de ezt akkor még nem tudtam, összekaparta nekem az órákat. Tanítottam negyedik általánosban földrajzot, feljebb zenét, az egyik és a másik kilencedikben szlovákok, este a felnőtteknek szlovákok és – végre! – némi magyart. Átmeneti révbe értem. Ha leszerelésem után visszamegyek Csontos Árpád védőszárnyai alá, ahogy szerette volna, nem kell átessenem harkácsi ideológiai, politikai és sok más indíttatású idegpróbiáimon. A jövőbe, persze, nem láthattam. Este még a feledi, majd a Persére vivő losonci csatlakozást is elértük.

Feleden a **Pólos** család kúriájában kaptunk egy albérleti szobát. A szomszédos telken zajlott az állatorvosi ren-

delés, szemben állt a Magyarországra telepített **Boross Zoltán** udvarháza; ő a *Sarló* hű embere volt, Debrecenbe gyűjtötte, és kis múzeumká rendezte a mozgalom dokumentumait. *Csallóközi vándorlási naplójukat* tőle szereztem meg, és közöltem a *Hétben* a nyolcvanas évek második felében, folytatásokban. A Pólos-kúriában fogták el az osztrákok gróf **Vécsey Károly** tábornokot, s vitték Aradra, hogy vértanúként elveszejtsék; lehet, hogy éppen a mi szobánkban húzta meg magát. Pólosék végtelenül kedves emberek voltak. **Aladár (Ali)**, a családfő magas, erős, dörögő fekete férfi, hitvese, **Márta** világszép fiatalasszony, két fiacskájuk szintén erős fekete kisgyerek. Amikor **Árpád** színész lett, egy alkalommal, ha jól emlékszem, Kassán, mosolyogva lépett elé: megismert. Rimaszombati kollégám, **Danis Katinka** Pólos leány volt, s ezen a seelyemszálon valami érzelmi rokoni kapcsolatféleség alakult ki közöttünk. Ő a budapesti egyetemen szerezte meg magyarszakos tanári diplomáját; amikor államvizgámra készültem, hajdani jegyzeteit is kölcsönözte, s férjével, **Tamással** a szombati társadalom tekintélyes alakjai.

Feleden Pólosék konyhájában reggeliztünk, onnan indultunk iskoláinkba: Katica helyben, én a szárnyvonal megállójából Rimaszombatba. A batyi állomással szemben egy sarki kocsmá, aztán a következő sarkon balra a kórház és első szolgálati helyem, az előkertes, hátsó udvaros, egymeletes iskola utcája.

Szeptemberben házasodott össze Csizmár barátunk a pozsonyi **Palm Eszterrel**, az Ifjú Szívek magyarszakos táncosával, és második közös éjszakájukat amúgy diákosan a mi albérleti szobánkban töltötték el. Nekünk addig Pólosék egy másik szobában szorítottak helyet. Csatlakozó nem volt a szobánkban, sem vasalni, sem ételt melegíteni nem tudtunk, de fölfedeztem, hogy a mennyezeti villanylámpa égőinél mégis van egy csatlakozó, amelybe egy speciális toldalékot kell dugni, hogy eszközeinket használhassuk. Pólosék nem szolgálhattak ilyenekkel, a bolti eladók is csak a fejüket ingatták, ezért aztán kilencedikes diákjaimat kértem meg, hogy ha van ilyen szerkezetük odahaza, és egy időre nélkülözni tudják, kölcsönözzék nekünk. Másnap már használhattuk is frissen vett eszközeinket, a vasalót és a gyorsfűzőt. Tollasodni kezdtünk. Ablakunk előtt a délutáni napfényben arany szőlőfürtök tündököltek, s mi óvatosan csipegetni kezdtük róluk az illatos arany szemeket. Katica viselős volt, s ha a háziak látták is, mert biztosan látták, megbocsátották nekünk a dézsmálást. Első előlegünkből vettünk két lapos és két mély tányért, evőeszközt, két csészét, két poharat, Katica terbelédi anyai nagynagynénjétől megkaptuk a két új paplant, vettünk ölfát, amit tüstént fűrészelni és aprítani kezdtem, hogy ha bevonultam, legyen társamnak kész tüzelője, és megvettük az első húsz pelenkát. Biztosra vettük, hogy elsőszülött gyermekünk nagyfüllű, csillogó sötét szemű kislány lesz, és Lacikának fogjuk nevezni. Így lőn. Az illemhely az udvar hátrébb eső részében kínálta szolgáltatásait, a keskeny gyalogösvény fölé jobbról-balról magas csalán- és bogáncserdő hajolt, s ha Katicának indulnia kellett, karomra vettem, úgy vittem át a szűrős-csipős ösi

rengetegen, majd vissza a kúriába. Mint egy hős lovag a gyöngye királykisasszonyt. Szegények és boldogok voltunk.

Zenét is tanítottam valahol, egykori tanítványaim azt mondják, hogy az ötödikben. Azóta az akkori kislányok és kisfiúk, ma már nagymamák-nagyapák meg-megszólítanak, s mondják, hogy tanárunk voltam. Mit tanítottam nálatok? „Zenét.” Na és mit hallgattunk az órákon? „*Smetana Hazám ciklusát, a Moldvát, Dvořák Humoreszkjét elemeztük*”, sorolják szépen. Az idén (2008-ban) egyik volt tanítványom állt elémm ezzel Sajógömörön, s elmondta, hogy azóta ismerkedik folyamatosan az európai zeneirodalommal, és gyűjti a lemezeket. **Cselényi Laci** is tanúja volt emlékezésünknek, s évődve fordultam hozzá: „*Na, mit szólsz, milyen tanár voltam? Negyvenkilenc év után is emlékeznek az óráimra.*” Költőnk nevetett: „*Nem csoda! Nekem is te magyaráztad meg, hogy mi az, amit írtam.*” Ez is annak a két hónapnak a pici gyümölcse. Pici, de nekem ízlik.

Rimaszombati szolgálatom mindazonáltal különös módon kezdődött – és most bizonyos liberális nevelésméletek hirdetői takarják el a szemüket. Úgy emlékszem, az első tanítási nap első óráját a tanáriban töltöttem. Nem volt órám, készültem, olvastam, amikor nyílt az ajtó, s egy fiatal tanárnő szédült be rajta sírva. Kérdésemre elhüppögte, hogy a negyedik általánosban tartott órát, s egy túlkoros cigány kamasz folyamatosan zavarta, fölugrált, bohózkodott, ripacskodott, majd fölült a péterkályhára, és lábát lógatva óbégatott. A tízéves gyerekek kacagták. A tanárnő tehetetlen dühében odalépett, arcul legyintette a kamaszt, aki a pofont visszaadta. A fiatal nő sírva fordult ki az osztályból. Kérdeztem, mi a kölyök neve. **Grujo**, mondta a tanárnő.

Még aznap meg kellett tartanom első földrajzórám. Benyitottam, a gyerekek fölálltak, s láttam, hogy az ablakok előtti sor harmadik padjában ül az én Grujóm. Magas, vékony, tizenhárom-tizennégy éves cigány kamasz volt. Kezdtém az órát, magyaráztam, Grujo pedig indította a cirkuszt. Fölállítottam, előadtam neki, hogyan kell az órakon viselkednie. Mondtam, hogy ez az első figyelmeztetésem, üljön le. A gyerek rám se hederített, tovább bohózkodott. Másodszor is fölállítottam, nyugodtan, halkán ismét kifejtettem neki, amit kellett, mutattam, hogy ez a második intésem, s leültettem. Folytatta. Fölállítottam, ismét eléje tártam az előbbieket, s azzal ültettem vissza, hogy ez volt a harmadik és utolsó figyelmeztetésem. Több nem lesz, most már a cselekvés pillanata következik. A gyerek folytatta. Fölállítottam, emlékeztettem ígéretemre, hogy negyedik figyelmeztetés pedig nincsen, s bal kézzel lekenytem neki egy hatalmas pofont, de akkorát, hogy a padjába dőlt. Fölállítottam, és szó nélkül jobbra vágtam képen, amitől a szomszédos padba zuhant, rá egy fiúcskára. Fölállítottam, s nyugodtan, halkán elmondtam neki, hogy ha rendesen fog viselkedni, figyelni és tanulni fog, nincs több pofon, mert nem órá, hanem a rosszaságára haragszom, arra viszont nagyon, de nagyon. Velem nem játszhatja azt, amit a tanárnővel játszott, ha megpróbálná, csúnyán ráfizet. De a tanárnővel sem teheti meg még egyszer,

mert ismét velem találja magát szembe. A fiú leült, és ült, mint a cövek. Bevontam a munkába, figyelt, dolgozott. Ne félj, mondtam, és megsimítottam. Meglepetten nézett rám. Ha nem fékezem meg mindjárt első órám, pokollá teszi az életemet, de nemcsak az enyémet, sorra veri a tanárnőket, s az osztályt is tönkreteszi. Közérdek, hogy megállítsam benne a sátánt.

Pár nap múlva folyosóügyeletes voltam. Megyek a nagyszünetben a negyedik felé, a folyosó kövezetén jókora gyerekkupacot látok. Sírás, kiabálás, zsvaj. Odasietek, s látom, hogy Grujo egy tízéves fiúcskát püföl a kőlapokon. Ül rajta, és teljes erejéből csépel. Két kézzel fölmarkoltam a nyurga kamaszt, bevágtam a nyitott ajtón, hogy begurult, és ráordítottam: „*Engem üss, ne azt a gyöngye kisfiút! Na gyere, kezdjük, most én vagyok az erősebb!*” Elsírta magát. „*Nem bántalak, de ha még egyszer hozzányúlsz valamelyik gyerekhez, megkeserülöd.*” Nem volt vele több bajom, figyelt, s ha fölhívtam, mert minden órán fölhívtam, mindig kitűnően felelt. Beírtam kitűnőit, és mindig megdicsértem. Utolsó földrajzórám az egész osztályt kikérdeztem a két hónap anyagából, hogy lássam, nyugodtan adhatom-e át őket kollégámnak, s külön ügyeltem Grujo testvéremre. Fényesen helyállt, az óra végén kezét fogtuk, s biztosítottuk egymást, hogy nincs bennünk harag. A gyerek nyilvánvalóan úgy nevelkedett, s ezt a liberális, kizárólag a gyermek jogait, sérthetlenségét hangoztató nevelésméletnek éppen a deviáns gyermek érdekében figyelembe kellene vennie, hogy csak a testi erőfölény tudta őt kordában tartani. Őt kicsi korától rúgások és pofonok gyúrták, s jelezni kellett, hogy jó céllal, a szükséges mértékben ugyanezt itt is megkaphatja, ha nem az iskolához és környezetéhez méltó és szükséges módon viselkedik. Nem tudom, mi történt bevonulásom után a gyerekkel, egy-két év múlva, tizenöt évesen elhagyta az iskolát, s alighanem elkallódott.

Nem igaz, hogy bűn a fenyítés. Édesapám és egyik szlovák tanítóm, akit ismételten kiprovokáltunk, néhány-szor elnásángolt, de lelkem sértetlen maradt, szeretetem sem lanyhult irányukba, tanítómát is beleértve. Tudtam, hogy amit pálcájukkal a fenekemre mértek, megérdemeltem. Rendszerint a pedagógus nem csinálhat belőle, attól isten ments, de az ilyen nekivadult kamaszt meg kell állítani. Ha nem, előbb-utóbb jönnek a tanárverések, s ez, ugye, senkinek sem jó. Szülő, tanár, iskola, törvény, végső soron gyermek, osztály, nemzet és társadalom örül-e, ha a diák veri a nevelőjét? Nincs az előzmények nélkül, és nyilván lesz még valahol, máshol folytatása. Szerkeszttem a *Komáromi Református Egyházmegye* reformkori vizitációs jegyzőkönyveit, s olvasom, hogy 1837-ben egy kiváló nagymegyeri rektor az elvárhatónál keményebben büntette meg tanítványát. Esperese így instruíta a tanító-mestert: „*...azért ő keményen megdorgáltatott, s megghagyott, hogy [...] hasonló lévén a fenyíték a Méreghez, mely kis mértékben ugyan orvosság, de nagyban vagy az oktalan fenyíték mindenkor veszedelmes*”. Ha szólnak, **Makarenko** útmutatására hivatkoztam volna; a két pofon és a kamasz belökése az osztályba egyébként is csak vála-

szolt a gyermek agressziójára – ellencsapás volt. A reformkori esperesi intellemt egybecsengett a reformkor pedagógiai elgondolásával.

Jó kis társaság verődött össze Rimaszombatban. Idősebb, tapasztalt társaink szeretettel figyelték munkánkat. Utolsó tanítási napomon a kilencedik osztály, ahol szlovákot tanítottam, meghatott figyelmességével: **Csík János** komáromi hajógyári technikus, népszerű dalénekes *Gyere, ülj kedves, mellém* c. dalát ajándékozta nekem egy kis lemezen. A fekete korongon az is rajta volt, hogy „...*Széles a kaszárnya, száz szoba van benne, / De az én bánatom mégse fér el benne...*” Ha a seregben egyedül voltam, vagy magányosan kószáltam Párkány utcáin, **Liszt** *Les préludes*-jével és **Beethoven** *V. zongoraversenyének* lassú tételével ezek a magyar keservek szólaltak meg bennem hangtalanul. Más dallamok is, persze, de leginkább ez a négy szerzemény kísért el egyenruhás lézengéseimre. Meg egy kis, finom mívű porcelán szürkegémot kaptam emlékebe a gyerekektől. Valamikor a nyolcvanas évek elején Kassára autóztunk, hogy megnézzük az erdélyi **Kocsis István** *Bolyai*-monodrámáját. **Gágyor Péter** és **Szigeti László** érdeméből **Csendes László** adta elő a Tháliában, s a bemutató után a halálosan fáradt színész a büfében mellém huppant. Ült egy kicsit magába roskadva, majd rám nézett: „*Maga tanított engem.*” „*Hol?*” – kérdeztem. „*Batyiban, a kilencedikben.*” „*Gyere, ülj kedves, mellém, mielőtt még elmennék...*” – dúdoltam válaszképpen. „*Igen, ezt vettük meg a tanár úrnak*” – mondta.

Október 29-én délután megindultunk Katicával a feledi állomásra. Meleg, tavaszias őszi zápor verte a hosszan elfekvő települést, villámlott, dörgött, amikor megindultam a némileg ismerős ismeretlenbe. Volt mögöttem egy négy szemeszteres katonatiszti egyetemi tanfolyam **Elemér Polk** vezérőrnagy tanszékvezető parancsnoksága alatt. Tábornokunk sírját nemrég fedeztem föl a közeli Csalogányvölgyi-temetőben, tudtam a seregről egyetmást, gyermekként a háborút is meg- és túléltem, de a huszonkét hónap, az huszonkét hónap, majdnem két esztendő. Szerelmem itthon, gyermekünk hamarosan megszületik, albérlet, s a két év temérdek sok idő. Mi lesz addig? A hadsereg békében is veszélyes üzem, s ki tudja, melyik fegyvernem várja odaadó, feltétlen szeretetemet? Behívóm a trencsényi V2VO fedőnevű alakulathoz szólított, és fogalmam sem volt, hogy az egységnek (ezred? zászlóalj?) milyen feladatokat kell ellátnia.

A fát becsülettel fölfűrészelttem és fölprítítottam, gyújtót is készítettem hitvesemnek, a kritikus hetekben pedig várt rá a szülők háza Persén. Tudtuk, nem hagyják őt magára. Édesanyám 1946 február végén szörnyethalt, tízéves sem voltam még akkor, s vele életemből a gyöngéd, melegengető női elem is kihullott. Éheztem egy asszony szeretetére, és vágytam szerelmére, februártól jegyben jártunk, s irtóztam a gondolattól, hogy két évig menyasszonyomként kell majd lebegnie a világban. Enyém lett, hitvesemé lett, s nehéz volt ugyan, de ő is akarta, s így volt jobb. Tüzeken-vizeken átgázoltunk, közeledünk aranylakodal-munkhoz két gyermekünkkel és hat tehetséges unokánk-

kal, akik közül hárman lassanként az egyetemet is befejezik. Hát nem megérte?

Összefoglalom az eseményeket. Lekecmeregtem hajnalban egy zsolnai átszállás után a trencsényi pályaudvaron, s egy századostól megkérdeztem, hol van a V2VO nevű alakulat laktanyája. Vállat vont, és tanácsolta, forduljak a pályaudvarral szemben fekvő kaszárnya kapuórához. Jött a vörös karszalagos őrpáncsnok, s mondta, hogy keressem meg a belvárosban ezt meg ezt a hatalmas épülettömböt, majd ott eligazítanak. Mire odaértem, a város laktanyáit riadóztatták, a nagy ház kapujában rohamsisakos, pisztolyos, géppisztolyos főtisztek szaladgáltak, géppuskás dzsippek forgolódtak, legénységük állig fegyverben, én pedig vártam, hogy majd csak eligazít valaki. Ez lenne az én laktanyám? Hova a fenébe csöppentem? Csupa őrnagy, alezredes, ezredes, sőt tábornok szaladgált a járda és a bejárati lépcsők között, pattant a dzsippekbe, és viharzott el süvítve valahova. Tamasztottam a kerítést, amíg elő nem állt egy GAZ-dzsipp, s egy főtörzs szárnya alatt ki nem szállított a Fehér-Kárpátok alatt lapuló Zlatovcén túli főparancsnoki gépkocsizó alakulathoz. A V2VO ugyanis a második csehszlovák hadsereg (katonai körzet) főparancsnokságát jelentette. (Velitelstvo 2. vojenskeho okruhu). A laktanya üresen állt, a fiúk, csupa gépkocsizó katona, minden reggel kirajzottak, szállítmányoztak, s csak estére tértek meg szállásukra. Egy barátságos, kedves főtörzson kívül, aki nagy gonddal beöltöztetett, és mindjárt le is fotózott, csak úgy nekem, hogy legyen emlékem az első napról, nem is igen tartózkodott más a laktanya területén, talán még a kaput sem őrizték. Három napig csak a főtörzssel beszélgettem. Néztam a trencsényi várat, ténferegtem, sóhajtoztam, befelé sírdogáltam, s naponta írtam egy-egy levelet hitvesemnek és Édesapámnak. Futotta az időmből.

*Első napom a seregben, Zlatovcében, 1959. október 30-án.
A főtörzs felvétele*

Zlatovcében nem folyt alapkiképzés, ezért három nap múlva átvitt egy dzsipp egy belvárosi laktanyába, ahol mindjárt kemény munkába fogtak. Hajnali csukló, alaki gyakorlatok, fegyverfogás, dízlépés a betonon, éjszakánként olykor két-három riadó, ellenség a trencsényi Várhegy mögött, éjjeli rohanás szakadó esőben a Várhegyre, gáztámadás, gázmaszkot föl, rohanás tovább maszkban a megfulladásig, amitől talán csak egy orrvérzés menti meg az embert, aztán vissza. Szlovák és cseh káromkodások, katonai argó, ismerkedés a két nyelv addig számomra rejtett kemény, népi, férfias mélyrétegeivel. „Mit jelent ez a szó?” – kérdelem, s a fiúk megmondják. „Hát ez?” – Nevetnek rajtam, de se baj, nem a tanulás, hanem a tudatlanság szégyen, és tovább kérdezek. „Mi vagy te civilben?” – kérdik. „Magyartanár”, mondom. – „Te magyar vagy?” – bambul rám egy nagyon sovány, görbe hátú cseh fiú. Mondom, hogy igen. „Akkor mi a fenét keresel a csehszlovák hadseregben? Miért nem a magyarban szolgálatsz?” – Válaszul tartok neki egy kiselőadást Csehszlovákia létrejöttéről, Trianonról, a párizsi békéről, a szlovák országrész etnikai mozaikjáról, és sorozatosan álmélikodik. A csehek nagyon rá tudnak bambulni az emberre, s mindez az ő képzésükből is kiesett. Kiejtették. – „De te más magyar vagy, mint amazok” – mondja. Ugyanolyan vagyok, mint ők, csak én itt élek, és tudok szlovákul meg csehül. Egyébként rokonaim élnek Magyarországon, Kárpátalján, Amerikában. Ilyeneket művel velünk a politika, a történelem. Aztán még sokat beszélgetünk, mert ő is tanár, csehet tanít, Olmützen (Olomouc) végezte az egyetemet, ágyzsomszédom, és zörögnek a csontjai, valóban nagy bajban lehet a csehszlovák sereg, hogy ilyen fiúkat is igénybe kell vennie, de aztán rájövök, miért. Jó a hallása, muzsikál, és tud németül, s ez mind kell a rádiózáshoz, a morzéhoz. A fiú neve **Ivo Vršťala**, jó a humora, az iróniája, és barátok lettünk; kis noteszomba így írta be magát: „*prof. Ivo Vršťala, vojín zákl. služby*” (Ivo V. tanár, tényleges közlegény). Föléje írtam két összetett cseh katonai jelmondatot: 1.) *Má milá máti, již se to krátí, / Zas jeden den je v prdeli...* (Édesanyám, rövidül immár, / Újabb nap ment a p...ba) és 2.) *Zdravas' královno! Vojna stojí za hovno! Amen.* (Üdvözlégy, királynő! A sereg egy nagy sz...r! Ámen.) Ilyen elemekkel gazdagodott a hadaknál cseh nyelvi és szemléleti kultúráim. Csehül ugyan elég jól beszéltem, de a ř mássalhangzó ejtésének nyitjára mint filológus a filológust ő tanított meg egy szempillantás alatt. ř-t fogréssel pergetjük, mondta; zárd össze két fogsorodat, úgy ejtsd a ř-t. Csodák csodája, szép. lágy, hosszú ř sustorgott elő felső fogsorom mögül. Gyakorold először az előlképzett magánhangzókkal, s ha jól megy, jöhet a *Dvořák* név. Így is történt. Érdekes, hogy egyetemi általános fonetikusunknak, a kiváló Isačenko professzornak, a *Nemzetközi Fonetikai Társaság (Association Phonétique Internationale)* büszke tagjának erre a számunkra mégiscsak fontos hangra nem terjedt ki oktatói figyelme. Őt később a pozsonyi egyetemről kiebrudalták, s éppen az olmützi Universitasra került.

Úgy egy hét múlva egy géppisztolyos kapuőr vette be rohammal a betonplaccot, ahol alakítottunk, s Koncsolt és

Vršťalát szólította. Kiléptünk, futva követtük a küldöncöt. A portán egy őrnagy fogadott bennünket nevetve. Szép arcú, megnyerő külsejű férfi volt, és föltessékelt egy dzsippre. Jött ő is, szembe ült velünk. „*Hol kóboroltak maguk ketten?*” – kérdezte. Mondtuk, hogy nem értjük a kérdést, most éppen itt forgattak minket jobbra, balra meg hátra. „*Hova szolt a behívójuk?*” Mondtuk, hova: V2VO. „*Az a hülye nő ott a hadkiegészítőn elírta a dolgot. Magukat valóban a főparancsnokságra szántuk, a katonai körzet központi légi megfigyelő szolgálatára, de az alap- és a rádiós kiképzést különböző tényleges alakulatoknál kell megkapniuk. Oda kellett volna behívni magukat. Amikor lejárt a jelentkezési idejük, országos körözést meg szigorú határozattal rendeltünk el, mert azt hittük, hogy szökevények. Aztán megkerestük a családjukat, és mivel mindjárt tudatták szüleikkel és feleségükkel (Vršťala is nős volt már), hogy bevonultak, a cím nyomán önökre találtunk.*” – Az őrnagy, akinek aztán annyi jót köszönhettem, beszállított minket a laktanyarengetegbe, ahol bevonulásom hajnalán először mutattam föl központilag elbabrált behívómat.

Még keményebb rezsím fogadott, csizmánk talpába jancsiszögeket kalapáltak, hogy hatalmasabban döngjön dízlépésünk, és dübörödjön a széles lépcső, ha az emeletéről lezúdulunk a sorakozóra, de ezt is túléli egy angolbőrbe bújtatott, életképes fiatalember. Éjjel-nappal rohannunk kellett, futni, rohanni, ordítások, káromkodások között a lélekszakadásig. Egy novemberi reggelen kivonultunk az egyik távoli rétre, gyakoroltuk a kúszást oda meg vissza, jobbra meg balra, ahogy a szakaszvezető az ellenség közeledtét vizionálta, s a gyönyörű fehér, deres rét pár percen belül visszazöldült, a dér pedig víz alakjában átkerült posztóruhánkra. Aztán feszes cseh nótaszóval („*Vojáci jdou, vojáci jdou, Bože jaká je to krása /.../ Sama královná, sama královná ceduličku psála*” – stb. – mind a Monarchia boldog békeidejéből. „*Za císaře pána, jeho rodinu*” – ta-ta, m-ta-ta, meg a „*Generál Laudón šel kolem vesnicí...*”) A cseh fiúk tisztán énekeltek, alig talált közöttük az ember rossz hallású katonát. „*Co Cech, to muzikant*” (Aki cseh, az zenész) – mondja a fáma, de van is benne valami. Sajnos, Kodály népének fiáról ezt így nem mondhatjuk el, inkább ne énekelnének, gondolom, ha egy-egy magyar csapat elvonul a közelemben, vagy a képernyőn. Dalaik szerint a cseh fiúkat maga a királynő hívta be, és pedig nem másért, mint a császár és családja védelmezésére a csehszlovák szocialista néphadseregbe, a *Varsovi Szerződés* egyik jeles haderejébe, és ez senkit sem zavart, pedig a csehek (a morvák kivételével) nem szerették, ők is verték szét a Monarchiát.

(folytatjuk)

Gaál Lajos

Gömör természeti öröksége 33.

Suché doly – a karsztvizek rejtélyes szövevénye

A karsztvidék karros-töbrös felszíne, változatos növényvilága vagy barlangos-üreges belseje egyetlen természetbúvárt sem hagy hidegen. Valóban izgalmassá azonban akkor válik a karszt, ha az ember az elnyelődő vizek útját próbálja kifürkészni. A karsztvizek ugyanis ritkán követik a józan ész logikáját. Egyetlen szempillantás alatt eltűnnek a föld felszínéről, majd tréfát űzve a tudományból, a legváratlanabb helyeken bukkannak elő. Közben hosszú, kacskaringós utakat tesznek meg szövevényes földalatti járatokban, amelyeket az embernek sohasem sikerül teljes egészében megismernie. A barlangkutatók számára is csupán töredékük tárulkozik ki. A karsztvizek rejtélyes útjairól pedig csak nagy vonalakban kapnak képet oly módon, hogy jelzőanyagot bocsátanak a lebukó vízbe, majd figyelik, melyik forrásban bukkan napvilágra.

Az emberek fantáziáját ősidők óta izgatta a karsztvizek titokzatos földalatti útja. Érdekes, hogy csaknem minden karsztvidéken él a legenda, hogy kacsát engedtek a földalatti patak vizébe, majd a legképtelenebb helyeken vélték azt felbukkanni. Ennek a valóságban semmi alapja sincsen, hiszen a kacsá – annak ellenére, hogy szereti a vizet – a barlang bizonytalan sötétjébe sohasem merészkedik be. Még olyan esetről is hallani, amikor a kacsát egy irre-

álisan távol eső forrás vizében látták kijönni, amely magasabban fekszik a lebukó patak szintjénél. A víz pedig még a karszton is csak lefelé folyik. A kutató számára marad tehát a jelzőanyag, ami lehet jól oldódó, igen erős, szerves festék, pl. a zöldes fluoreszcein, de használnak radioaktív anyagot is, újabban pedig mikrobiológiai módszereket (pl. tengeri baktériumokon élősködő fágokat, amelyek ugyan eljutnak a karsztvizek legeldugottabb sarkába is, de csak laboratóriumi körülmények között mutathatók ki).

A Murányi-fennsík karsztvizeinek egyik legérdekesebb szövevénye a Tiszolctól nyugatra eső *Suché doly* miniatűr karsztfennsíkja alatt húzódik. A nagyjából 1 x 2 kilométer terjedelmű, északkelet felé enyhén lejtő lapos rész egykor összefüggő egészet alkotott a Murányi-fennsíkkal. Csak később, a harmadidőszak végén, vagyis kb. 7 millió évvel ezelőtt különítette el a fennsíktól az egyre mélyebben bevágódó *Furmanec-patak*. Azzal azonban, hogy lekanyarított egy darabot a fennsík délnyugati szegélyéből, a Furmanec megkezdte az elszigetelt fennsík-maradvány lecsapolását is. Erről a patak völgyében fakadó bővizű karsztforrások tanúskodnak, mint a *Téplica*, vagy a *Periodikus-forrás*. A források vízgyűjtő területét nagyjából a *Suché doly* fennsíkját körülvevő hegycsúcsok határolják le. Északnyu-

Idillikus részlet a *Suché doly* északi részén • A szerző felvétele

gatról ez a 971 m tengerszint feletti magasságot elérő *Javorina* masszívuma, délről a *Polana* (882 m t. f.), kelet felől pedig a *Červená* (758 m t. f.) és a *Gaštanová* (789 m t. f.) magaslatai. Az így fennmaradt kis fennsíkon számos tőbör és barlang árulja el, hogy a mélyben kasztvizek munkálkodnak szövevényes járataik létrehozásán. Északkelet felé, a Furmanec völgye irányában a fennsíkcsonka nyitott, innen a legkönnyebb a feljutás is. A völgyből, vagyis a Tiszolcot Breznóval összekötő aszfaltútról, a fogaskerekű nagy vasúti hídja alól erdei út vezet fel a fennsíkra. Ahogy lépkedünk felfelé a meredek úton, a szemközti oldalon úgy tárulnak eléink a *Káster* fehéren világító mészkősziklái. Alattuk sűrű bükkös erdő borítja a meredek lejtőt, amelyben egy igen ritka növényfaj talált bújóhelyre, a *Waldsteinia trifolia*.

A Suché doly fennsíkját amfiteátrumszerűen körülölelő magaslatokról aláfutó patakok a mészkőre érve a föld alá buknak. Itt folytatják útjukat ismeretlen járatokon keresztül. Ezáltal a kis fennsík felszíne vízfolyás nélkül, szárazon maradt. Neve is innen származik (suché = száraz). Hogy a föld alatt merre vándorolnak a lebukó állandó vagy időszakos vízfolyások, arra a barlangászok még az ötvenes évek végén megpróbálták választ keresni. A vízrendszer két fő irányvonalát feltételezték: egy nyugatabbra fekvő vonalat, amelyet a *Michňová-barlangtól* egy jól követhető töbör sor jelez a Furmanec völgyében fakadó Teplica-forrás felé, és egy keletebbit, amely azonban már nem ilyen egyértelmű, mivel a *Daxner-nyelőtől* a víz folyhat a Teplicától lejjebb fakadó Periodikus-forrásba is, de kifolyhat a keletebbre fekvő *Hlboký járok* keskeny szurdokvölgyének forrásában is. A **Svatopluk Kámen** vezette tiszolci barlangkutató csoport tagjai ezért 1958-ban fluoreszcenciával megfestették a fennsík délkeleti csücskében nyíló Daxner-nyelő vizét. A víznyelő nevét a neves **Daxner-családról** kapta, akinek a múltban kiterjedt birtokai voltak ezen a tájon.

A kasztvizek azonban ezúttal is megrézték a kutatókat: a megfestett víz 23 óra elteltével a két várható hely helyett egy harmadikban, a Teplica-forrásban került napvilágra. Ez azt jelentette, hogy a Teplica nemcsak a Michňová környéki nyelők vizéből táplálkozik, de valahol a mélyben a Daxner- és a nem messze levő *Denevéres-barlang* (*Netopieria jaskyňa*) vizét is lecsapolja. Ez ösztönzőleg hatott a meglepetésükből felocsúdó barlangkutatókra, hiszen a föld alatt terjedelmes barlangra volt kilátásuk. Kisvártatva bontani is kezdték a Teplica-forrás száját, de csak nagy nehézségek árán jutottak előre, mivel egymást követték a vízzel telt járatok, a rettegett szifonok. A forrás azonban bővizű, átlagosan 20-50 l folyik ki belőle másodpercenként, ami hóolvadásokkor, nagy esőzésekkor 300 literre is bővíülhet. Ez igen kecsegtető, ami reményt önt még a legpesszimistább barlangászba is. A tiszolci barlangászok sem keseredtek el: barlangi bújókat hívtak segítségül. **Sasvári Tibor** kassai bűvár és társai 1975-ben próbálkoztak a vízzel telt szifonok nem éppen veszélytelen átúszására. Bátorságukat siker koronázta, fokozatosan több mint fél kilométer hosszú járatot siker-

rült feltárniuk. A barlang néhány termében számos vízéssét is leküzdöttek. Két év múlva egy felszínhez közel eső járatban áttörtek egy omladékot és kijutottak a felszínre. Ez volt a második bejárat, amely lehetővé tette számos szifon megkerülését, és jelentősen megkönnyítette a barlang kutatását. A kutatás jelenleg is folyik, munka van bőven, hiszen még a kb. 1 kilométer hosszúságot elérő járatok térképe sem készült el teljes mértékben.

A Daxner-nyelő vizének megfestése azonban még nem adott feleletet arra, honnan származik a rendkívül érdekes Periodikus-forrás vize, hiszen a festőanyag itt nem jelent meg. Annyit azért tudunk, hogy a víz közvetlenül a mellette levő *Tavas-barlang* (*Jazerná jaskyňa*) tavaiból jut be a forrásba. A barlang három, 30 méter mélységet elérő tavának egyikében hallani is lehet a víz buborékos morajlását. Ez lehet az oka a forrás periodikus pulzálásának. A forrás vízhozama ugyanis kb. 35 perces időtartamokban a tízszeresére növekszik. Ez azt jelenti, hogy a másodpercenkénti átlag 6 l állandó vízhozam minden félórán 60 literig megy fel, majd visszaesik állandó szintjére. Ennek magyarázata, hogy a vízlevezető karsztos csatorna könnyőszerű hajlatot képez, amelyben az előrenyomuló víz a levegőt lassan összesűríti, ami gátolja annak folyamatos kifolyását. Majd amikor a víz áttöri a légdugót, kiömlik, s a folyamat kezdődik előlről. Ez az érdekes természeti jelenség nem látható, hiszen a föld belsejében játszódik le, de sajnos a kifolyó víz sem, mivel a forrásra egy vízházat építettek, amelyet vízvédelmi okokból zárva tartanak. Tiszolc ugyanis innen kapja ivóvizét. Hasonló célokat szolgál az innen kb. 700 méterre levő Teplica-forrás vize is.

A barlangászok természetesen nemcsak a források oldaláról, de a víznyelők felől is megpróbálkoztak bejutni a terjedelmes földalatti járatokba. Az egyik legrégebben ismert ilyen víznyelőbarlang a fennsík középső részén nyíló Michňová. Elsőként 1878-ban írt róla az ismert gömör-kishonti szlovák publicista, **Daxner Štefan**. Az akkor még néhány méter mély szakadék eltömődött fenekét csak jóval később, 1952-ben bontották ki a tiszolci barlangászok. Munkájuk eredményére nem is kellett sokáig várniuk, csakhamar egy 105 méter mély zombolyt fedeztek fel benne. Az egymáshoz szorosan csatlakozó függőleges aknákból álló zomboly fenekét és oldalait helyenként cseppkőlefolysások is díszítik. Az itt található barlangok és a festői környezet annyira megihlette őket, hogy közvetlen a zomboly mellett kutatóházat is építettek.

A Suché doly felszíni térképe

A víz azonban jelenleg egy másik nyelőben bukik le, nem messze a zomboly nyílásától. Ezt nemrég nyitották meg a barlangászok: 2006-ban egy 80 métert elérő aknákkal tagolt barlangba jutottak be. Új *Michňová*nak nevezték el. Az áhított Teplica-barlangba azonban az új járatok sem vezették át a kutatókat. Maradt azonban remény, mert innentől délebbre is lebukik a víz egy helyen. Ezt a nyelőt még az ötvenes években kezdték kibontani, majd fokozatosan mintegy 350 m hosszúságban tártak fel enyhén lejtő járatokat, 15-20 m mély összekötő aknákkal. A barlang egyik terjedelmes járatában denevérek sokasága telel, ezért Denevéres-barlangnak (*Netopieria jaskyňa*) nevezték el. A barlang alsó járata 75 m mélyen fekszik, nagy részét azonban bemosott hordalék tölti ki, ami nagyban nehezíti a továbbjutást.

A keletre fekvő vízvezető rendszert is folyamatosan ostromolják a barlangászok. A Daxner-nyelőt a nyolcvanas években bontották ki, aminek köszönhetően bejutottak a 150 m hosszú *Daxner-barlangba*. A barlang túlnyomó része azonban alacsony és kanyargós járatokból áll, számos omlással és szifonnal, amelyek nem csekély mértékben gátolják a kutatást.

A terjedelmes földalatti vízrendszer tökéletes ismerete tehát valószínűleg ebben az esetben is elérhetetlen álom marad, de minden egyes barlangszakasz feltárása, víznyelő kibontása hozzájárul a rendszer jobb megismeréséhez. Mindez azért fontos, hogy megfelelően tisztán tudjuk tartani a karsztvizeket, mert ha szennyezzük a víznyelőket, vagy azok zombolyait, csak idő kérdése, hogy ez a szennyeződés mikor jelenik meg az ivóvíznek használt forrásokban.

A Suché doly barlangjai és zombolyai nem látogathatók. Ennek nemcsak természetvédelmi és vízvédelmi okai vannak, de a hétköznapi turista számára rendkívül balesetveszélyesek is. A környék felszíne azonban mindent kárpótolja a látogatót. Az erdővel övezett fennsík legelőit, virágos rétjeit elszórt csoportokban fenyőfák tarkítják, ami kellemes természeti környezetet biztosít a felüldülni vágyóknak. A levegő itt forró nyári napokon is friss marad. Mintha egy terjedelmes park romantikus környezetében sétálnánk, távol a város zajától. A csendet csak néha-néha töri meg a közeli Tiszolc-Breznó fogaskerekű dudája. Ennek is megvan azonban a maga romantikája.

Mindezeket egybevetve nem is csodálkozhatunk, hogy a területet már 1953-ban, vagyis két évvel a természetvédelméről szóló törvény elfogadása előtt védetté nyilvánították. Persze ez a korai védettség nagymértékben Svato-pluk Kámen lelkes hozzáállásának volt köszönhető. Később, 1983-ban, a védett terület terjedelmét 257,46 hektárra pontosították. Jelenleg nemzeti természeti rezervátum, a felvezető mezei utakon azonban látogatható és jól megközelíthető.

Ha pedig marad energiánk és időnk a további túrázásra, átsétálhatunk a Suché doly fennsíkját északnyugatról övező hegygerincen. Nyugati irányban leereszkedve a meredek lejtőn a Klenóci Rima völgyében, a Teplicsné erdészháznál kötünk ki. Klenócról szűk, de aszfaltozott út is

vezet ide. Az erdészház előtt az út kettéágazik, és a két út által bezárt szögben ugyancsak érdekes természeti jelenség vár bennünket: hirtelen hatalmas sziklatömbök között egymásra merőlegesen futó szűk járatok szövevényébe kerülünk. Önkéntelenül egy kőből épített mesebeli városka merül fel képzeletünkben, amelyet ide, a fenyőfák birodalmába varázsolt valami óriás varázsló. Nem nagy kiterjedésű ez a furcsa kőváros, de a 10 m magas kőtömbök között húzódó, 1 méterig is leszűkülő utcácskák látványa bizony lélegzetelállító.

Minek köszönhető ez a hirtelen tájképi változás? A magyarázatot maga a hely adja meg. A terjedelmes Murányi-fennsík délnyugati csücske alatt vagyunk, ahol a fennsík pereméről leváló mészkövek jókora tömbökben csuszamlottak le a Rima mélyen bevágott völgyébe. A jelentős szintkülönbség mellett még a mészkő alatt fekvő palaréteg is elősegítette a csuszamlást. A pala ugyanis nem ereszti át a vizet, a két kőzet határán fellépő nedvesség pedig csuszamlóssá teszi a pala felületét. A lecsuszamlott mészkőtömbök egy része megtartotta eredeti alakját, északabbra fekvő részük azonban valóságos kőtengert képezve, darabokra hullott szét.

A teplicsnéi kőváros tehát ritka természeti érdekességként zárja le a Murányi-fennsík legutolsó mészkőparadicsomát, a Suché dolyt. Mindkettőt érdemes felkeresni, nem mindennapi élményben lesz részünk. Kirándulásunk ráadásul tanulságos is, hiszen megismertet a karsztvizek rejtélyes útjaival és a lejtőmozgások jellegével.

IRODALOM

Daxner, Štefan

1878: Jaskyňa Michňová neďaleko Tisovca. *Obzor* 16, 31, Skalica, 179-180.

Gaál, Ľudovít

1997: Gravitačné formy v Tisovskom krase a ich prírodovedecký význam. *Slovenský kras* 35, Liptovský Mikuláš, 77-87.

Hutka, Dušan

2000: Nová Michňová – nová jaskyňa v Tisovskom krase. *Tisovský mesačník* 16, 12, Tisovec, 3.

Kámen, Svato-pluk

1955: Jaskyňa Michňová. *Krásy Slovenska* 32, 4, Bratislava, 151-154.

Kámen, Svato-pluk

1959: Pokus s farbením Teplice. *Slovenský kras* 2, Martin, 115-120.

Kámen, Svato-pluk

1963: Príspevok k poznaniu hydrologických pomerov Muránskeho a Tisovského krasu. *Slovenský kras* 4, Martin, 34-45.

Kámen, Svato-pluk

1968: Prieskum podzemného systému Michňová-Teplica. *Československý kras* 19, Praha, 125-129.

Sasvári Tibor

1975: Prvé výsledky výskumu vyvierajúcej Teplica v Muránskom krase. *Spravodaj Slov. speleologickej spoločnosti* 7, 3, Liptovský Mikuláš, 19-23.

Vlček, Lukáš

2007: Nové poznatky zo speleologického prieskumu jaskynného systému Suché doly-Teplica. *Reussia* 4, 1-2, Revúca, 5-19.

Szentandrásí Virág

A Csermosnya-völgy vízrajza és népi vízgazdálkodása 2.

A források típusai, fajtái

A szakkönyvek nagy általánosságban háromfajta forrástípust különböztetnek meg: talaj-, réteg- (két vízzáró réteg közötti) és karsztforrásokat. A Csermosnya-völgyben előfordul mindhárom fajta, gyakran kombinálva (pl. mészköves rész alatt vízzáró réteg, ércek találhatóak). A falvak és határaik sík részei – leginkább talán Hosszúréten – gyakran talajvizek. Jellegzetes karsztvízforrás a hosszúréti „*bóven omló*” Buzgó. A karsztforrásokra jellemzően üregből jövő, időszakos kisebb forrásról, a *Mál kútjáról* így beszéltek Lucskán: „*A tanító bácsi mondta, hogy nagy üreg van alatta. Ha az teli megy vízzel, csak akkor jön a forrás. Most az eső keves, a forrás is keves. Néha tavaszkor alig tudtunk rajta átmenni, őszkor meg elapadt.*”

A hegységek összetétele miatt a források e vidéken főleg meszesek, s az északi hegyekben, ahol vasbányák működtek, vasasak. Dernőn például a bányáktól, a *Harasztból* jövő források vasat tartalmaznak, míg a *Som-hegyi* oldalból eredők meszet; a *Barka fölötti Fehér-víz* meszes, de a távolabbi kutak – a *Sötét-mészvölgyi-forrás*, a *Veres-kút* – már vasasak. Vannak aztán a talaj felsőbb rétegeiből származó, agyagból jövő források, míg a hárskúti *Gyürgői-kútka* rezes: „*...sárgás vót a teteje, az ízén is lehetett érezni.*” A legjobb vizű forrásoknak azonban azokat tartják, amelyek séferkőről jönnek. „*Az edényeken nem rakódik le se mész, se a vöröses vas*” – mondják az asszonyok. Hosszúréten „*a Kápolnánál is vót egy forrás, a másik ódalon. Ott vót olyan nagyobb séferkő, palakó letéve, azon folyik a víz. A séferkőről jobb a víz, nem meszes.*” Séferről való még a lucskai, gyomorra is jó *Maca-kút* és a *Gergei-völgyi kút*. A lapokba hasadó séferkő, amely főleg agyagpalából (filitből és gnaiszból) áll, vizet át nem eresztő – vízvezető réteget alkot. A kútásással kapcsolatban is emlegetik, mert ebben vizet nem találnak. Hosszúréten egy bácsi ezt mondta a séferkőről: „*Az lapokba hasadozik... Az oly nedves kő. Amúgy felszívja a vizet [ha agyagosabb; át viszont nem ereszt], mégis használták a házemelők [építők] is: a mészköveket avval egyenlítették ki a sarkakon. Szépen szakadt... Olyan puha, mintha megkeményedett volna egy agyagrész.*”

A talaj más-más összetétele miatt különbözött a forrásvizek íze is. „*Hát az ízéről, akik ittak belőle, megtudták, hogy honnan van a víz. A Láz-pataki kútnak is más volt az íze, mert az meszes volt. Közbe meg a fehér-vízi, az meg inkább vasas...*” – sorolta egy barkai néni, az utóbbiban viszont mész is van jócskán, mert „*megüli*” az edényeket. „*Meg mondjuk a talajból is, mer a Vinkelybe is, amit Fekete-kútkának hínak, azt is meg lehetett az ízéről tudni, mert ott olyan fekete volt a föld, mocsárféle, agyagféle, ahol jött a víz. Észre lehetett venni, hogy honnan van a víz. Jó víz vót.*” Dernőn az alvégi kutak meszesek, míg a felvégen a bányák alatt vasasak. S ha valaki felkerült az alvégből egy felső falusi házba? „*Ahol én laktam lent a faluban,*

ott nagyon meszes volt a víz, mert a fazék vastagon fehér volt. Itt meg annyira vasas, hogy teljesen beszínezi az edényt. Amikor ide fölkerültem, ezt a vizet nem tudtam meginni. Nekem muszaj volt a faluból, a Csorgóról hozni vizet. Most se tudom meginni, mindég a boltból hordok.”

Két hasonló történetet meséltek Lucskán és Kovácsiban. „*Az én nagyapámnak mindig a Maca-kútról kellett hordani. Elmentünk egyszer lagzit nézni, elfelejtkeztünk róla, máshonnan hoztuk a vizet. Az ízéről meg lehet ősmerni, hogy melyik forrásról van a víz. A nagyapám rájött, hogy nem a Maca-kútról hozok. Jól meg is szidott érte.*” „*Az Alsó-csorgóra jártunk vízér, de csak használatra. Ivóvízér oda fel kellett menni, édesapám mindég odakergetett a Felső-csorgóra. Erdőbe vót, jó hideg vót nyárba. Hordtak belőle vizet, de a kígyótól féltek többen. Én magam is. Egyszer, ahogy gyüttünk le a szénával, előre küldött engem az édesapám: »No csak, jánka, szaladj fel a Felsőre vízér!« Hát én merítettem az Alsóból. Oszt megtudta az ízéről: »Te jánka, ez nem a felső-csorgói víz!« Hát ...megitta. De nem vert meg azért soha, szót fogadtunk.*”

Azt is mondogatják némelyik forrásról, hogy nyáron jó hideg a vize, míg télen meleg, látni, ahogyan párolog, és elolvad körülötte a hó. Példa rá a barkai *Tő-kút*, a kovácsi *Szögi kútjok*, Lucskán az egyik *vasköpi* forrása. A föld mélyéből származnak, ezért a kinti levegőhöz képest hol hidegebbek, hol melegebbek.

Gyógyító, jó vizű források

A völgy népe több forrást jónak tart a szemre (a szem a lélek tükre), néhányat pedig az emésztésre vagy a légutakra. Némelyik víz pedig olyan élőlényeket éltet, amelyek szintén gyógyítóak. A legnevezetesebb a hosszúréti *Buzgó forrás*, amely búcsújáráshely. Egy nagy és három kisebb forrás tör fel itt egymáshoz közel. Az egyik a *Szem-kút*. A hagyomány szerint a 19. században egy hosszúréti kislánynak, **Szakai Julcsán**nak megjelent itt a Boldogasszony, aminek emlékére kápolnát állítottak.²³ A kútról azt tartják, gyógyítja a szemet. Az arra járók megmossák benne a szemüket; el-eljártak és valamivel ritkábban ma is eljönnek ide vízért a falubeliek és a környékeliek (korsóval, demizsonnal, üveggel). Meg „*Kassa felől jártak ide szlovák asszonyok. Ők vallásosabbak. Szegények demizsonokban hordták haza a vizet a hátukon, mert hogy az jó – azt mondják.*” A forrás mellett „*kláraszonfű*”²⁴ is nőtt: „*...oly ződ levele, sok gyökere vót. Az a víztől nőtt. Megfogtad, egész csomóba jött ki.*” Szemre is használták, s emellett: „*Édesanyámnak, joj, de sokat hordtam haza, hosszú, széles kosarakba. Reuma ellen jó volt, édesanyám lábát abban áztattuk.*” (**Szakai Valentina**). A Buzgóhoz kijárnak a vallásosabbak imádkozni és vizet hozni még ma is.

Szemre jónak tartott kutak még Hárskúton az *Emődi-forrás*, Barkán a *Madár-kút*, Lucskán a faluban a *Kis-kút*, amelyre az alsó és felső köpűkhöz hasonlóan kivájt fa-

Szem-kút

törzset tettek. „A régiek mondták, hogy szemre jó az Emődi-árkon a víz. Mentünk a mezőre dolgozni, hát megmos-tuk benne a szemünket.” (Hk) „Hogy igaz volt, nem volt igaz, azt hallottam, hogy jó vele a szemet megmosni. Itt a szomszédba fáj egy asszonynak a szeme, ő mindég onnat hurcolta a vizet, onnan mosakodott. A Madar-kútnál ami van, forrás.” (B) „Itt van egy kis kút, fából van csinálva, még mindig van benne víz. Onnan szoktak hordani az öregek szemre.” „Akinek árpa volt a szemén, azt használták.” (L) Még a dernei Ökörész-kút is jót tett a beteg szemmel: „Szegény mamának fáj a szeme, osztágon elmentem vízért a Haraszt alá, fazekat vittem, abba hoztam haza. Zsebkendőre tettem, azzal bekötte a mama a szemét. Úgy meggyógyult a szem! Joj, az valami gyógyvíz!” **(Krajnyák Margit)** Emésztésre jó víz a felső-germecei Macakút a lucskai határban: „az a legegészségesebb”, „az hamar emészt”. Az Álom-kútról is hasonlót mondanak. Aki nek légutas megbetegedése volt, Barkán a pódómi Köszvényes-kútkáról hordta a vizet. „Csak már az most egy időtül nincs rendbe tartva. Mer az a család kihalt, aki nagyon gondozta azt. Mer ugye asztmás vóut, abból hordta mindég a vizet.” A buzgói kláraszonfűhöz hasonlóan szintén a „forrástól nőtt” Dernó fölött, a Pipityke lábánál csordogáló forráska körül a zuzmó – „mert zuzmó csak egy helyütt nőtt, ott.” A zuzmó tüdőbajra jó, teának főzik.

S az állatok? A barkai Köszvényes-kútkában piócák éltek. Ha volt beteg a családban, hazavittek belőle párat. Míg szükség volt rá, befőttes üvegben tartották, majd visszavittek a forrásba.

Rontó vizű forrásról nem hallottam, egy kis kivétellel. A dernői nagyon jó vizű Gazda-kútnál a néhai nagyszülők arra figyelmeztették a gyerekeket, hogy ne igyanak abból hirtelen, mert elrontják a gyomrukat.

A források gondozása

A legtöbb forrás erdő szélén vagy erdőben volt, fa vagy bokor árnyékolta: mogyorófa, csipkebokor, „bikfa”, „tógyfa”... A barkai-lucskai határon a Lázi-kútka egy hatalmas bükkfa gyökerei alól fakad. Ha a forrást netán nem védte semmi, előfordult, hogy ültettek fölé pl. nyírfát (mert az „a vizet jól megfogja”), vagy terebélyes mogyoróbokrot. „Úgyhogy az mindég vóut gondozva, hogy ki ne vesszen, hűvösbe legyen a forrás”. Mindemellett volt olyan forrás is, amely csak pusztán, védetlenül csörgedezett. (Pl. a hárskúti határban a Hajcsa vőgyén meg a „Barci Imre bácsiék földjébe volt csupaszon egyedül, a föld közepén 25-30 méterre bent. Körülötte a termés, csak ott vót kihagyva. Hát nem szívesen vették azt, hogy oda járódott a termésen keresztül.”)

Ahol látták, hogy tiszta víz fakad a földből, kutacsát formáltak (kimélyítették, köveket raktak a forráshoz), rendbe tették a környékét is, és rendszeresen gondozták.

Tavasszal, amikor a hó elolvadt, közmunkával, „községi sorában” jártak a régi magángazdák réteket, legelőket tisztítani: akkor a behordódott forrásokat is rendbe tették, megújították. Ezen kívül is „aki hamarabb ment ki kaszálni, kipucolta a forrást.” Lapáttal, „laposkapával”, kapával, gereblyével, kézzel kiszedték a beleszóródott levelet, gallyakat, a kavicsot, földet és iszapot. Ha vittek magukkal vödört (főképp a nagyobb kutakhoz), abba merték a piszkos vizet. A forrást kikaparták, kimélyítették, hogy lehessen belőle meríteni. Némelyik forrásnál „mikor már gyött a tiszta víz, az a homokot hánta, az kipucolta a forrást”. Pucolás után a víz megszállt, azután kitisztult. Ha kellett, a vízlevezető árkot is megcsinálták, rendbe tették.

Volt, ahol a forrást kicsit ki is kövezték, ha sárosabb volt a környéke, s emellett nagyobb és látogatottabb is volt. Könnyebb volt így meríteni. Nagyobb forrás volt olyan is, amit kiraktak kővel. Például a Szörnyű-kút körül jobban megcsinálták. „Csak rendes, közönséges kővel kirakták, hogy ne legyen az a nagy sár körülötte.” (D) „Hogy könnyebb legyen meríteni, nagy, lapos követ tettek le.” Egy különlegesebb példa Lucskáról: „Van, ahol kővel ki van rakva, fent a hegyen is van. Egy vadászház van ott [Erzsébet-lak]. Ott úgy van kirakva, kővel. Úgy, mint a kutakat is szokták, ahol ástak, körbe. Az nem mély, egy méter.” Egy helyütt Barkán hallottam, hogy néhány forrást körbe cölöpöltek. A kutat kipucolták, kicsit kimélyítették, és körben, egymás mellé szorosan kb. fél méteres cölöpöket vertek, hogy szépen összegyűljön a víz, és lehessen benne korsót, üveget merni. „Egymás mellé szorosan beütötték azokat a fákat, az összedagadt, kész, megfogta a vizet – be volt fogva a forrás... Az utolsó fát akkor ütötték be, mikor már megvolt az elég medernagyság is, és a vize is már nagyjából összegyűlt, az utolsó fát beütötték, és már csak a tetején gyött. Valahol csináltak neki lyukat. Így mondta nagyapa.” **(Bernát Teréz)** Még az adatközlő is emlékezik egy ilyen kútra.

A forráskához néhol kicsi, vályúszerű csörgőt készítettek fából vagy fahajból (fakéregből). „Kivájt kis váló. Ahol csak ittak, oda fahajat. És amelyik olyan mély kút vót,

hogy kikaparták, oda nem is tettek.”(K) Később helyenként kis fémcsövet helyeztek a forráshoz; a vasműveknél könnyen hozzájuk lehetett jutni. A csorgó vagy csupán arra szolgált, hogy könnyebb legyen inni, és az edényeket a lecsorgó víz alá lehessen tenni, vagy pedig a forrás mellé állított vályú(k)ba vezette a vizet. Utóbbi esetben a csorgót inkább kifaragták fából, mert így erősebb volt, mint a fakéreg. A fahajat vagy élő, vagy már kivágott fáról húzták le: leggyakrabban hársfáról, vagy tölgyről, bükkről, fűzfáról, fenyőről (s még a „kőrösfát”, jávorfát is említették) – olyanról, amelynek jól lejött a „haja”. „Ha ki volt döntve a fa, mondjuk kétféle hasították, és úgy vágták le azt a fahajat.”(D) „Hársfahajat levettek. Élő fáról. Szépen körülvágja, tavasszal leválik szépen.”(Hk) „Hársfának a haja le lett húzva, s az vout olyan válounak csinálva. Hársfahajról azért volt jóu, mer az egybe legyütt. Óvatosan kellett azt csinálni, hogy le ne fakadjon az oldala, széjjel ne menjen. 5 m-re lehetett lehúzni róula a haját, arról az ágról, az lett megcsinálva csorgónak.”(K) A faragott „válócska” így készült: „Vastag fenyőfa, olyan 15 centis, el vót vágva felére, és aztat kivágták, kapoccsal²⁵ kiszedték. Olyan, mint a csatorna.” Hogy tartsa, a csorgó alá ágast vagy követ tettek. A „válou”-ra vezető csorgót a kovácsi lázi forrásnál el lehetett mozdítani, fordítani oldalra. Így csurgatták a vizet az edénybe, üvegbe. Ha a fahaj, csorgó tönkrement, elhajították, tettek helyébe mást. Az elkorhadt vályú helyére is újat készítettek. Ezeket a munkákat is főképpen a tavaszi nagy pucolásakor végezték.

A tavaszi tisztításon kívül megpucolgatták a forrásokat máskor is, ha kellett: főként nagy esők után, majd ősszel. Mindenki vigyázta, gondozta a saját rétjén, földjén, erdejében, vagy ahhoz közel eső forrásokat, amelyekből aztán a vizet itta. Meg máshol is rendbe tette (pl. a közös részen), ha szükség volt rá. „Mindenki jött-ment, oszt akkor kipucolta, szépen.” „Amelyik dűlőbe volt elet²⁶ vagy krumpli, jártak oda kipucolni a forrásokat is. Ahogy mentek a réteket pucolni, kipucolták a forrásokat is.” „Parcel-lák vótak: az egyik az egyiké, a másik a másiké. A forrást közösen kipucolgatták.”

A hosszúrétí Buzgó forrást is közmunkával tisztították a férfiak, asszonyok. A régi köveket kiszedték, újakat tettek le. A határt, a mezőket ma már benövi a dudva, a források veszendőbe mennek – panaszojják. „Mikor még egyéniék vótunk, bizony gondozódott! De aztán elvette a szövetkezet meg a majetok, nem gondozta azt senki. Sok el is veszett, sok részi. Belepte az iszap meg a pizok a forrás száját, nem tudott fölbugyogni a víz, elveszett. Még itt a mienket, az Emődi-árkon, a mi rétünkbe van, még aztat gondozom.”(Hk) „Most már nincsenek kaszálna a hegyek, az a nagy avar sok vizet felfog. Azelőtt le volt kaszálna, bővebb volt a forrás is. Most meg azt mondják, hogy nincs víz, nem gyün; ha esik is az eső, máskor hogy gyütt a víz, most meg nem gyün... Az avar elnyeli, elveszi azt a vizet. Az a régi fű, avar, mocsok. Már mióta nincs kaszálna, meg a marha nem legel 15–17 esztendőtil!” „Ahol azér van szántva vagy lekaszáldók, ott megindul a víz. Ha nagy eső esik, azon simán gyön”. (B)

Ivás, vízfordás a határban

A forrásból – hiszen közös kincs –, bárki ihatott. Aki-nek, megszomjazván, útjába esett a forrás, vagy dolog közben a földje melletti kútból inni kívánt, merített a kezével, letérdelt, hozzáhasalt a vízhez, vagy megtöltötte a magával vitt vagy a kút mellett hagyott bögrét. Edénykét főként a látogatottabb, a faluhoz közel eső forrásokhoz raktak. Egy lucskai adatközlő beszélt: „Az asszonyoknak sötétkéék festett kötényük volt, úgy is nevezték, festett. Sűrű volt az anyaga, hát alátették a forrás alá, megtelt vízzel. Körbeállták az asszonykát, a kötényéből ivott mindenki, ő meg csak tartotta a festettet.” Az emberek pedig a kalapjukkal merítették a vizet. Belehajoltak, s onnan ittak. „Én is belehajoltam. Zsíros volt a kalap, már szaga is volt; hát olyan jó vizet ittam belőle!”

A földjén dolgozó ember a közeli forrásból hozott vizet a korszoba, butykosba, később kandliba²⁷, üvegbe. „Nem oly messze volt az a forrás, ahol az ember takart vagy kapált. Itt is van három is, meg még a patak szélén is vót...” Azonban ha csak távolabb volt ivóhely, út közben merített valamelyik forrásból, vagy már otthon megtöltötte az edényt. „Egy három liter víz kitarított egész nap.” Pl. a Hosszúrét fölötti hegyre, ahol csak nagyon kevés forrás volt, a kaszálni indulók csobolyóban vitték a vizet hazulról, vagy pedig a Mátyás kútjából merítették. Az is előfordult, hogy a mezőről visszaküldték a gyerekeket a faluba. Hárskúton „ha mentünk aratni vagy kapálni a szántóföldre, az alvégből, a Teleczkiéktől kellett vizet vinni, mer az igen jó volt, hideg is [ásott kútról van szó]. A határból a gyermekeket is oda küldték, hogy »menj csak vízér, ha már elfogyott, a Teleczki kútjokra!«. Hát csak oda lehetett menni vízér, más kútra nem.”

Ha a mezőn a vizes edény kiürült, többnyire a gyermekeket szalasztották el egy kutacskához, vagy pedig – ha gyerek nem volt kéznél – valamelyik fiatalabb lány, asszony, ritkábban férfi ment el vízért. (A nagyobb gazdák-nál többen dolgoztak, így a fiatalabb fogta az edényt, és ment.) Az idősebb gyerekek már kiálltak az iskolából, de nyáron a kisdíjakok is segítettek a mezőn. A legkisebbeket, „mihent már bírták”, küldték vízért. „Bizony aratáskor a gyermekek is mentek, egy-két naltot²⁸ rátenni a kötelre. Felhasználták a gyermekeket is, meg vizet vinni.” A hárskútiak panaszojják: „Bizony Dernő felől is küldöztek ide a falu végére, mert nem volt jó víz ott. Messziről kellett gyönni nekünk, még kétszer-háromszor is fordultunk aratáskor, nagy melegbe. Itt a falu végén volt egy jó, hideg vizű kút, oda küldtek.”

Ha tehették, a kint dolgozók vízért az erdő szélére, hűvösbe mentek: a réten csordogáló forrás vize már meleg volt. A szomjas ember persze nem válogat. „Elmentünk kaszálni a hegyre [Hosszúréten], hol a tiszta víz, hol van? A tetőről még 5 km. A víz kifogyott, amit a csobolyóba vitünk magunkkal. Olyan helyen, ahol a kerékvágásban maradt valami tócska, megittuk azt. Megfűjtuk, elhúztuk róla a szemetet, falevelet. S még élek! [Az utóbbi évekbeli „egészségügyiskedésre” utal.] Bogár meg minden vót benne!”

Vizesedények

A határban dolgozók leginkább korsót hordtak magukkal, esetleg cserépfazekakat, kancsót, később kulacsot, demizsont, bokatot, kandlit. A messzebbre, hegyre indulók meg csobolyót akasztottak a vállukra.

A legáltalánosabb a korsó volt. A csobolyót a mai öregek fiatalkorában még Hosszúréten és Barkán használták valamelyest. Egy 70 éves dernői néni már gyakrabban látta a kandlit a mezőn a szüleinél, mint a korsót. *„De legtöbbet a korsót szerettem, mer abba hideg vót a víz, nem melegedett hamar meg.”* (Hk) Mivel elég zárt volt, a piszkotól is jobban védett. *„Tiszta vót, mer abba kigyó nem ment, se bogár, se semmi. Jobbadán azt hordták ki a hegyekbe. Oda is a Ligetekbe. Még a háború előtt emlékszek rá.”* (K) A korsó agyagból készült: cserép- és kőkorsót különböztetnek meg. A kőagyag korsó keményebb, nehezebben törik. *„Örölt kőből, vagy miből égetik ki. Úgy, mint a káposztáshordó, kőfazék.”* *„A kőkorsó szürke vót, szürke agyag. Lehetett az fehér agyagból, Mellétén van az is.”* (L) A korsót kicifrították, befestették vagy mázatlanul hagyták a fazekasok. A korsók elég nagy része csörgős volt, s ezeket csörgőkorsónak nevezték. Miért csörgött? *„Kis kő, kavics vót benne”; „valami gyöngy van benne”; „babszemet vagy borsószemet tettek bele a fazekasok”;* s a legigazabb a válaszok közül: *„mer égetett vót, oszt vótak benne kis agyaggolyócskák – mint a mogyoró, olyanok vótak, kettő, három.”* Hogy mire való volt, nemigen tudják: *„az volt az érdekes, az volt a szokás”* – mondják. Valójában arra szolgált, hogy tisztítsa az edényt, ne engedje a piszkot lerakódni. A csörgőkorsó fő nyílása, ahol a vizet töltik bele, belül szűrőszerűen lyukacsos. A korsó fogóján levő kis, ceruzaszélességű *„itató”*-ból, *„lukacska”*-ból, más néven *„csiszli”*-ből, *„csücsök”*-ből lehetett inni. *„Nem vót nagy szája, olyan kettes, mint a rózsa, el volt választva, arra öntöződött bele a víz. A fülön lyuk vóut, mint a cucli, csicsbimbó. Arra lehetett inni, igen jó vout abból inni.”* A csecseskorsó nevet itt nem ismerik. (Egyedül egy barkai néni hallott csecseskorsóról: *„hasa vót, cifraság rajta”*).

Volt a nagy korsó mellett csöpp korsó is. Szokás volt, hogy a gyerekeknek vettek ilyet a vásárban: *„Mikor kislány vótam, nekem is vót, vett a nagyanym, kis egy litereset. Ab-*

Csörgőkorsók és csanak

ba hordtam a kútról a vizet. Úgy örültem neki, hogy még!”

A cserépedényt a fazekasok árulták a vásárban, meg szekerekkel járták a falvakat. A korsók mellett hozták a cserépfazekakat, kő tejesfazekakat, tejesköcsögöket, (tejes)kancsókat, kőagyag kancsókat, amelyekbe szintén tölthettek vizet is. Hoztak még szűrőtálatokat, kétfülű kancsót, amelyben lekvárt tartottak, vagy tejfölt szedtek bele. A fazekasok a Tornaljához közeli *„Dereskéről”* (Dereskről), Mellétéről jártak, ill. egy barkai néni emlékei szerint a Sáros megyei Luzsányból is. Volt, hogy maga az asszony is elment pl. Mellétére. *„A fazekasok ponyvás, lovas szekerekkel jártak, a szekérbe deszkákon álltak az agyagból való edények.”* *„Szekerükre bolthajtás volt csinálva, szalmával be volt fonva, hogy ha esik, ne ázzanak az edények. Az edények a szénába voltak berakva, hogy össze ne törjenek. Elöl ült a kocsis.”*

A dob alakú, fából készült csobolyókat már nem mindenütt használták a mai öregek fiatalkorában. Hallottak róla; Dernőn egy helyütt kulacsfélének gondolták; s bár ha sokan tudják is, hogy néz ki, és a neve alatt arra a tárgyra gondolnak, amit a csobolyó e vidéken leginkább jelöl, már nem használták. *„Arra nem vót szükség, nem vót az”; „lehetett, régen”* – mondják Hárskúttól Lucskáig. *„Magyarországon jobban, a Hortobágyon. Régen vót az, az már nagyon régi.”* (L) Leginkább Hosszúréten és Barkán emlékeznek rá. Ha messzire s olyan helyre mentek az emberek dolgozni, ahol a környéken nem volt kút – pl. a hosszúrėti hegyre kaszálni –, csobolyót vittek magukkal. Sok víz belefért (5-10 literesek is voltak), s fából lévén, a korsónál is jobban tartotta a hideget, és össze sem tört. *„Egész nap is elvölt. Az olyan jó hideg víz volt, hogy még!”*

A csobolyó *„mint a hordócska, úgy vót összerakva, a széli be vót szedve. Kétoldalt lapos.”* Az edény lapos oldalai kerek formájúak. 1/2 m átmérőjű csobolyónak kb. 20 cm széles a hajló oldala. Ezen két nyílás van egymáshoz közel: egy nagyobb a víz öntésére, és egy kisebb ivásra; mindkettő fadugóval zárható. *„Vót rajta egy nagyobb lyuk, oly vót, mint a dugó. A kisebb lyuk meg mint a ceruza. Abba*

Korsók

Csobolyó

vót fa belefარagva, ami belepászolt, oszt a kis lyukon ittak. Mer abból vékonyabban gyűtt a víz, úgyhogy tudta nyelni.”

A csobolyót a szekérrre tették, vagy ha gyalogosan mentek, a rajta levő szíjjal fölvetette az ember a vállára, hátára. „Az már nehéz vót, hogyha vitték, mer megszűtta magát az a fa. Oly szíjak vótak rajta, úgy vitték az ódalukon. Így a nyakába akasztotta... Meg az emberek, mikor jártak fát vágni, pálinkát vittek benne, mikor ilyen hideg vót. Hát azt vittek benne magoknak.” (B)

Voltak kisebb-nagyobb csobolyók, de igazán nagyokról (15–20 literesekről) nem tudnak. Ezeket az Alföldön a „nagy munkába”, aratáskor használták, a lajtokkal együtt. „Itt csobolyó nem vót, az csak a nagy kepűbe”, ahol arattak. Én arattam nagy kepűn. Csobolyó vót. Azt két haramdos szokta vinni. Aki szedte a markot a kaszás után, mikor rákerült a sor, azon a napon annak kellett, a két lányának hordani a vizet. Elég nehéz volt azt cipelni. Meg lajtjal, nagy lajtjal, avval is szokták hozni a vizet. A csobolyóból nem jutott mindenkinek” – beszéli a mai csonka Magyarországról Lucskára került néni.

A csobolyót Barkán s egyes adatközlők Hosszúréten butykosnak is nevezik. Emellett másfajta edényeket is neveznek a völgyben butykosnak: „abba’ bort tartanak, az a demizson”; „az cserépedény volt, majdnem olyan mint a korsó, csak nagy”; „kancószerűség, korsó az is”; „alumíniumból való, a derékszíjra föl lehet akasztani [kulacs vagy ahhoz hasonló]”. A tájszótár is felsorolja e jelentéseit: „1. ovális alakú, lapos, szűk szájú, pálinka vagy bortartására használt cserépedény [később készülhetett fémből is]; 2. szűk szájú, füles cserépkorsó szeszes ital számára;... 4. vesszővel befont üveg, demizson; 5. több liter ital befogadására alkalmas edény.”

Vízfordásra, ivásra használták még az előbb említett demizsont (2 l-estől 10 l-esig vagy még nagyobbat is – bortárolására), meg a kulacsot is („az katonai vót”, fémből-alumíniumból való lapos edény). Később – főképpen a 2. világháború utáni időktől – többen üvegbe, zománcozott kandliba vagy kandlicskába, baketba/boketba töltötték a vizet. Ezekben azonban jobban megmelegedett. A kandli igazán tejnek való, tejeskandlinak is nevezik, a baketban meg élelmet hordtak. Délben abban vitték ki a mezőre az eledelet, s miután kifogyott, vizet is hozhattak benne. A tejjükből is lehetett inni, meg ha a forrás sekély volt, avval szedtek az edénybe vizet.

Végül egy amerikai kulacsfomájú edény: „Nagyapa hozta Amerikából, azt mondta, dzsok³⁰. Ő ha kaszált, mindig abból itta a vizet. De megmelegedett benne.”

A források ki voltak mélyítve, így szépen lehetett belőlük meríteni. A csörgőskorsót vagy a csobolyót azonban kicsit nehezebb volt megtölteni. Ahol nem volt a kuta-cskánál csorgó, ott bögrével öntögették beléjük a vizet, „ezzel cserpálták”³¹. Később a boket, a kandli tetejét is használták vízmerésre. A bögrét vagy vitték magukkal (a „gyerekcse” számára is), vagy otthagyták a nagyobb, látogatottabb forrás mellett. Régebbiek a fa- és cserépbögrék, újabbak a bádóg-, zománcos- és pléhbögrék. A bögrét csupának is nevezik.

A forrás mellett egy kovácsi bácsi szerint a pásztor is otthagya a vizesedényét: „A pásztor ott tartotta a forrás mellett az edényét. Akinek kellett, elvihette, abba csorgatott, oszt visszatette.”

Amelyik forrásban sok bogár, százlábú élt, abból is inkább kisebb edénykével, bögrével meregettek, hogy kevesebb állatka kerüljön a nagyobb edénybe. Ha pedig ittak, valami anyagot, rongyot tettek a szájuk elé, hogy a víz megsűrödjön. Nagyobb edénnyel való merítéskor vigyáztak arra, hogy a víz ne zavarodjon föl, s ezért ne kelljen a következőnek várnia.

A vízzel teli edényt igyekeztek a mezőn hűvösbe tenni, hogy ne süsse a nap. Közele fa, bokor alá helyezték, pl. a föld végére. „Legtöbbször az úgy vót, hogy fák, erdő vette körül azt a részt vagy szántóföldet.” (Azonban jó volt odafigyelni az eledelekre, a pálinkára: „Meg régebben nem is lehetett, mert vótak csavargó pasasok, pláne mikor már elkezdődött a kaszálás. A rét közepire tették, hogy rálásanak. Mer ott ellopták, ha letették a rét végére, a bokor alá. Vót úgy, hogy mire kellett tízórásizni vagy ebédelni, nem vót se pálinka, se kenyér.”) Ha csak távolabb volt fa, a vizet letakarták a korcossal/pacókkal,³² vagy rácsapták a kabátjukat, amit a melegben levetettek; ha kaszáltak, a rend, a fű alá vagy a szénába, boglyába tevődött; grujaszedéskor³³ betakargatták krumpliszárral; ha kenderrel dolgoztak, az alá helyezték; ha arattak, a marék vagy később a kéve, kereszt alá rakták; vagy ha épp a falu végén voltak, a Krisztuskeresztke alá került. Csupán egy helyütt hallottam, hogy valahol gödröt ástak, s abba állították a vizes edényt, a tetejét pedig letakarták harmatos fűvel.

Boket és kandli

„Jó vót melegen is a víz, mit csináljunk. Keserves élet vót, ahogy tudtunk, úgy éltünk.”

Ásott kutak a határban és a hegyen

Ásott kutakra a falu körüli határban nemigen volt szükség, hiszen volt forrás elegendő; inkább a déli hegyeken, a fennsíkon ástak kutakat. E határbeli, ill. hegyi kutak szinte mind gémesek voltak (nem kellett nagyon mélyre ásni), és itatóvályúk állnak mellettük a legelő vagy az arrafelé dolgozó állat számára.

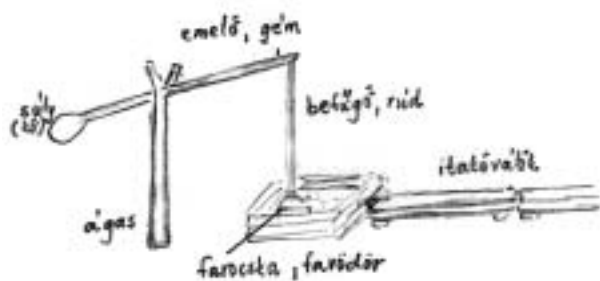
A földek közt a síkon egyedül a talajvizes-mocsaras hosszúrési határban állt egy gémeskút a *Nyílasok* alján, a *Hosszúszög-sarok*nál a *Lápán*. Régen erre vitt az út Rozsnyóra. A kútból az arra dolgozó földművesek húzták, és a tehenüket, lovukat ott itatták meg. A szövetkezet permetezésre használta, az állami birtok idején betúrták, tönkrement.

Az úton járóknak szolgált egy ásott kút Barka fölött a vízben szegény *Alsó-hegyen*, a Szádelőre vivő régi országút melletti tanyai vendéglőnél, fogadónál. Horoggal, ill. (egy időben) gémmel merték a vizét. „*Valamikor – azt mondják – hogy ott kocsmá vót. Hogy azér van az a kút, az ivóvíznek nem jó. Akkor lehet, hogy jó vót, mer ugye pucolták, de már nem törődnek vele. Mondjuk mikor ott voltunk, ott dolgoztunk, hát megittuk – semmi bajunk nem lett attól. Csak át kellett szűrni zsebkendőn. De megittuk azér.*” A kút ma pumpás, mellette erdészház áll.

A határban, a legelőkön ásott kutakról közösen gondoskodtak. „*Akiknek vótak tehenek, azok szoktak ilyen közmunkákat csinálni.*”

Egy hegyi gémeskút elkészítését kicsit részletesebben egy hárskúti adatközlő tudta elmondani:

A kúthoz – legalábbis az oroszbeli kút esetében – először az emelőszerkezet készült el, és csak azután ásták ki. A gémes szerkezetet „*ácsféle emberekkel csináltatták meg.*” Az egészet tölgyfából faragták ki. „*Nagy tölgyfát kinézni, amelyiknek két ága van felől*” – ebből lett az ágas. „*Aztán egy hosszú rudat, az is ki vót faragva*” – ebből a gém. A kettőt egymáshoz kapcsolták: „*Belepásztani, át vót fúrva, oszt akkor azon járt.*” (Az ágas két ágán keresztül egy kis rudat húztak, amely az átfúrt gémen vagy a gém fája és a felfüggesztési ponton hozzáerősített vaslemez között ment át.) Az ágast jó mélyen beásták a földbe. A gém egyik végén csuklós láncon rúd függött, amelyre a *rocskát*³⁴ erősítették, a másik végére pedig nagy követ

Gémeskút szerkezete

vagy tuskót drótoztak, kötözték. „*Olyasféle súlyt tettek rá, hogy ellensúlyozza a vedret.*” Ez az egyensúlyozás már akkor történt „*...mikor már készen vót minden. Az ágas közt nem egész felére vót a hosszú rúd [a gém], ami ki vót faragva.*” A gém egyik végét lehúzták, rátették a vödört, megmerítették, majd elkezdték fölfelé engedni úgy, hogy a gém másik végét vashoroggal húzták. Így állapították meg, hogy kb. mekkora súly kell rá. A kútgödört két falubeli parasztgazda ásta: „*a két öreg, a két nagyapám.*” A gém már állt, azzal húzták fel a „mocskot” a vederben. (A gémeskutakról és felépítésükről még a falusi ásott kutakról szóló részben írok.)

Gémeskutak a következő helyeken voltak:

1. Hosszúrési környékén:

a) A *Nyílasok*ban, a *Lápán*, a rozsnyai (rozsnyói) régi út mellett – akinek megszomjazott a lova, ökre, ott itatta meg: a földművesek használták.

b) A *Rakattyán*, az állami erdőben.

2. Hárskúti környékén:

a) A *Majorba*, a hegyen, az ott tartott juhok és a legelő marhák itatóhelye. A szoroskői kolyibába e kútból érkezik a víz Orosztelekén a fennsíkon (a kőbánya mellett), az arra dolgozók részére. „*Például akármikor ott aludtunk. Dolgoztunk ott még lóval, ott aludtunk, ott itattunk.*”

b) *Fertész/Fertés/Fertős-kút* (a *Rakattyán*on túl a *Hajcsa* vögyi fölött): legelő volt e részen, mára már visszánőtte az erdő.

c) *Zsedem-kút* a hegyen, a fennsíkon: a hosszúrési, jablonci gulya itatóhelye volt valamikor a *Rakattyán*: a fuvarosok, munkások itt itatták meg állataikat pihenés közben (ház is állt e helyen) a *Dusában*, a zsidó legelőjén, *Dernő* környékén: a *Bikes-tetőn*, favályús itatóhely a *Pitrik* lábánál, *Barka* fölött.

d) A *Tanya-kút* a régi országút menti vendéglő mellett, az utasok részére.

Lucska és Kovácsi határában nem volt ásott kút.

Legeltetés

„*Mikor már zöldült a fű, már ment ki a marha. Egész őszig, míg le nem esett a hó.*” A szarvasmarhát két nagy részben legeltették. A növendékmarhából, tinóból, bikából – egyszóval a *bitangmarhá*ból álló gulyát nem hajtották esténként haza, ez kint a hegyen, a legelőn tartózkodott tavasztól késő őszig. Kivétel a barkai gulya, amely kint a Felső-hegyen csak annak lekasználása után legeltetett (az államosítás és a szövetkezet előtti időkben). A gulya állandó legelőjét, hálólhelyét, ahol gyakran akol is állt, *gulyahálás*nak nevezik. „*Az ott hált, a gulyás, a marhával együtt. Már mikor lelepte a hó, vagy igen hideg vót, akkor gyött be. A hegyen, ahova a fiatal állatok, a növendékek kijártak, [Barkán] csak karám volt azoknak. Fából csináltak [fenyőből, nyíróból], s éjszakára abba zárták be. A gulyásnak meg volt oly fabódéja, amiben hált.*” A csordát minden nap hazahajtották. Tavasztól nyárig csak ott legeltetett, ahol nem kaszáltak. Régen valahol egész messze is elhajtották: a hosszúrési csorda pl. a falutól 5-6 km-re levő *Tisztabükkre* járt ki minden nap (az 1930-as évek előtt), oda,

A köpűskúti itatóhely

ahol a gulya hált. Kibírták, hiszen ezek még az erős, nagy szarvú, fekete körmű, fehér magyar tehének voltak. Kaszálás után már járhatta a falu körüli réteket is.

Azokra a rétekre, amelyeket csak legeltettek, már tavasztól járhatott a marha. „Vót olyan legelő, ahol nem nőtt meg annyira a fű. Kint is, meg itt a Kosárhelyen, erre, egész itt, fönt az erdő alatt, az mind legelő vót.” (B) A falu körül azonban többnyire kaszálták a réteket, és kint, a hegyen is voltak a gazdáknak kaszálóik. Némelyikről – főként a messzebbiekről – csak egyszer gyűjtötték be a fűvet. Így ide korábban hajthatták az állatot, mint azokra a részekre, ahol *sarnyút*³⁵ is kaszáltak. Lucskán pl. július 10-ére már le volt kaszálva az egész *Alsó- és Felső-hegy*, és széjjelengedhették a marhát. Barkán pedig július 20–23-a, az első széna begyűjtése után hajtották ki a gulyát a *Felső-hegyre*.

A plébános vagy egy-egy igen nagygazda (pl. a hárskúti zsidó) pásztort fogadott, és külön legeltette állatait. Barkán a plébános 8–10 marháját aranycsordának nevezték. Akinek pedig kevés tehene, ökre volt, az általában nem engedte a csordára, hanem maga hajtotta ki, küldte ki az állattal a gyermeket. „Ha nem kellett szántani vagy valami, a marha otthon vót, hajtottuk ki a legelőre. Számtalanszor. Ritka nap vót, hogy nem mentem én is velők. Mert ha nem vót, aki kihajtsa, hát: »Hajd janka ki a marhát!«” Barkán a „magán” legeltetők a Szádelői-völgy felé az Árkokra hajtották állataikat.

Hosszúréten a gulya kinn a Szilicei-fennsíkon, a *Tisztabükkön* tartózkodott tavasztól késő őszig. A jólézi szarvasmarha is a *Tisztabükk* egy más részén hált és legelt. Később, amikor az 1930-as évek végén a gróf eladta a birtokát a falunak, a községé lett a falu fölött – ugyancsak a fennsíkon – elterülő legelő rész is. *Cserepesakoly*nak nevezik: a gróf juhái számára cseréppel fedett, kőfalú akoly állt itt. Mivel e legelő a faluhoz közelebb esett, mint az 5–6

km-re levő *Tisztabükk*, ezután itt hált a gulya. A megjavított juhakolyba húzódott be rossz időben. „Magas vout az! Nem vout ajtó, csak oly rész kihagyva, azon bementek. Közepin oly nagy oszlopok, vastag gerendák álltak, ami tartotta, mert széles vout.” Az akolynak mára nyoma sem maradt: szétszedték, köveit elvitték.

Kaszálásig a csorda ugyancsak a *Tisztabükkre*, majd a *Cserepesakoly*hoz járt ki minden nap. Később bejöttek a Bérc mögé, járták a falu körüli réteket (*Malomi rét, Ilona rét*).

A hárskúti gulya a Szilicei-fennsíkon elterülő *Hársányi* nevű legelőn hált, s a *Závoz-tetőn* át a csapáson a csorda is oda járt ki legelni, amíg a réteket le nem kaszálták a határban. A *Hársányi legelő* egykor Almáshoz tartozott: valamikor régen egy *Hársányi* nevű ember adta el *Hárskútnak* – mondják az öregek. („Az még a nagyszülők előtt lehetett. Már a mi nagyszüleinknek azon a *Hársányin*, úgy hítták azt, hogy részvénytulajdonuk vót.”) Ősz felé, kaszálás után a *Rakattýáson*, a *Bikes* alatt, a *Boncos bércén* is legeltek a tehének.

Dernón a marhát a falu fölötti nagy „lapályon”, réten: a *Köpűskúton* etették. Akoly is állt itt, ami ugyanúgy elpusztult, mint a hosszúréti: „Vout ott valamikor egy akoly. A grófnak vout az valamikor régen a marha részére. Abba háltak a marhák éjszaka. Vagyis a gulyabeli marha vout ott.” (K) Régebben juhot tartottak benne. Miután lekaszálódott, a csorda járta a *Bikes* alját, az *Ódali réteket*, a *Nyír-jecskét*, ősszel már az egész határt.

A kovácsi gulya (talán egy időben a *Köpűskúton*), ill. a falutól délre levő hegytetőn, a *Hideg-kútnál* hált. E részt *Gulyahálásnak* nevezik. A csorda a *Köpűskútra*, a *Csörgő-ódalra* meg a *Som-hegy-ódalra* járt, majd a benti réteken legelt.

Lucskán a gulyamarha kint tartózkodott a *Felső-hegyen*. A részt, ahol hált, *Gulyatanyának* nevezték. Gulyalegelők voltak még: a *Hajdú-ódal*, kaszálás után (a hegyet csak egyszer kaszálták) a *Pészmes megé*, a *Kerekhegy-tető*, a *Jábros*, a *Tanár-rét*, a *Lúcs-hegy-lápa*, a *Hangyáska*. Ma már

Lucska határában legelő csorda, amely már sajnos nem a falusiaké

e legelők be vannak ültetve, vagy benőtte őket a gaz.

A csordát az *Alsó-hegyre*, az *Álom-tó* környékére meg a más' oldalra, a falu fölé, a falu körüli legelőrészekre hajtották: „*Két csorda volt. Az egyik az Alsó-hegyen járt, a másik csorda meg bent, a Mál-oldalon, meg fent is, itt az Ergetőn, Ergető-ódalon.*” A hegyi kaszálórészek júl. 10-ére „*készen voltak*”, s ezután ezekre is engedhették az állatot. A falu felőli oldalon legelőként (is) használták a következő részeket: *Békáskút, Hármaskút* („*Van ottan legelő is, kaszáló is, az állatokat ott szokták itatni...*”), a *Mál-ódalai* és *Ergető-ódalai* rétek, a *Nagy-rét, Drótos-rét, Tenker-láz, Pozsonyi-kert, Gombás*.

A barkai gulyamarha csak azután ment ki felső-hegyi tanyájára, legelőire, miután azt már lekaszálták, a szénát begyűjtötték (általában július 20–23-ára végezték be e munkát). Hegyi, fennsíki legelőrészek a *Selybkút, Koportszög, Vereskút, Gyurilak*. A csorda a falu körül maradt. Délelőtt (legtöbbször) az *Alsó-hegyen* járt: fölment a tetőre, a *Lápára*, és a falu fölötti itatónál, a *Kosárhelyen* delelt. Délután 2–3 óra körül átvonult a falun keresztül Barka másik oldalára. A *Vasbánya-ódal*t, a *Malom-hegy-megét* járta, a *Hármaskúthoz* ment. Az említett részek mind legelők, ezeket nem kaszálták.

A magánlegeltetők a Szádelői-völgy felé, az *Árkokra* jártak, az aranycsordát pedig a *Pődömbé* hajtotta pásztorra, ahol a plébánosnak rétje volt.

A régi nagybirtokosok: a **Bebekek, Kornayak**, majd az **Andrássy** grófok tenyésztettek nagymértékben juhokat a környéken. A Bebekek mellett a völgyben egykor birtokos Kornayak juhtenyészetéről a dernői krónika ír: „*Az elpusztult tanyát [a törökök által elpusztított mocsárkai Kornalipát] 1650-ig még nyilván tartották. Kornay juhtenyészetet rendezett be az elpusztult területen. 2.000 darab selyembirka volt abban az időben a mocsárkai Veresakolyban és a köpűskúti Nagyakolyban elhelyezve.*” „*Köpűskút – ottan akoly vót, juhakoly. Míg a gróf itt vót, abba vótak a juhok. Mikor a háború vót, hát akkor szétlótték. A helye megvan.*” (K) Juhakoly állt még Hosszúrét fölött: a *Cserepes akoly*, és *Hárskút* fölött is, a *Majoron*. Ahogy már említettem, az úri birtokok megszűnte után a szövetkezettek és az állami gazdaságnak voltak juhai Hárskút és Barka határában, ahova a falubeli gazdák is kiadták állataikat.

A Cserepesakoly Hosszúrét fölött

A múlt században a falubeli juhtenyésztés kevésbé volt jellemző e vidéken. Lucskán egy helyütt pl. a telek egyik épületét juhólnak nevezik, bár a mai öregek fiatalkorában már nem volt benne ilyen állat. Mikor megkérdeztem, hol legeltették a juhot, az adatközlő az ugaros gazdálkodásra utalt: „*A nyomásos gazdaság előtt vót az. Mindig egy részt – legelték meg trágyázták.*” Hárskúton ellenben még emlékeznek juhtartásra, s Kovácsiban egy gazdának 8 db birkája van ma is.

Újabban egy pozsonyi „bérli”, legelteti a völgy egy részének rétjeit. Lucskán juhokat, Hosszúréten tehenet tart.

A disznókat valaha makkoltatták: „*Mikor gyermek vótam, makkos disznók vótak. Szép tölgyfák vótak, makkra kihajtották.*” A dernei disznó a *Vésztorokba* járt: „*Ha nem is volt fű, ott túrta a földet.*” Hárskúton: „*még valamikor a disznóval is jártak ki a Harsányira makkra. Ősszel. Emlékszek rá, még én is, amikor janyka voltam, hordtuk ki édesanyukával a disznónak erre, ki a hegyúton a moslékot.*”

Hosszúréten a falu fölötti fennsíkon legeltette a kondás a falu disznait, s elhajtotta egész a *Rakottyáig* – a gróf megengedte, majd amúgy is a falué lett ez a terület. A falu gulyája és kondája gyakran ott hált egymás mellett a *Cserepes akoly* körül. „*Jártak ki nézni, a gazdája a disznót, megfestették, megnézegették, mert ha úgy hízott, meg se ismerte vóna. Úgy mondták, szózni mennek.*” Hasonlóképpen a *gulyamarhána*k is időnként sőt vittek ki, vagy vasárnap a pásztor néha behajtotta a faluba.

Ha sok volt a kecske, a faluban volt kecskepásztor is. A dernei kecskék például a *Nagynyírjesbe* jártak legelni.

Itatás

Az állatokat reggel fél öt, öt óra körül hajtotta ki a pásztor. Délben (ha lehetett) ivóhelyre vezette őket, ahol két-három óráig deleltek. Az állatok induláskor, majd hazatéréskor a faluban is „*meghúzták magukat*” vízzel. A gulya általában nagyobb itatóhely mellett hált. A gulyaháláson, a gulya állandó legelőin és a csorda gyakori delelőhelyein sokszor „*többválás ivóhelyet*” készítettek a hó forrás vagy az ásott kút mellé. A határban itt-ott máshova is állítottak vályúkat, hogy a kaszálás után arra legelésző csorda, gulya, nyáj vagy az arra dolgozó állat szomját oltassa. Persze a marha meghúzta magát a csordogáló forrásból, a folydogáló patakából, a tóból is: „*Délbe az állatot ott deleltették, ahol volt víz, forrás, s ahogy folydogált lefelé, abból ittak.*” (Hk) Dernőn „*...mély árkok vótak, és ottan bemehetett az árokba egészen a tehen. Csörgő-árok-nak hítták, kis víz csörgedezett. Kitaposták a tehenek azt a sarat, meg mit, abból szürcsöltek.*” Induláskor és hazatéréskor a faluban a patakából, az udvarbeli vályúból vagy valamely közös forrás vagy ásott kút vizéből ihatott az állat.

Az ásott kút melletti vályúkat, mielőtt még az állatok odaértek, a pásztorok vagy a segédjeik telemerték. Itatás közben is töltögették. A hárskúti Majoron, ha mindkét pásztor ott volt, a gulyás és a csordás felváltva merték, öntötték a vályúba a vizet. „*A pásztornak a bojtár segített a*

válókat telemerni. Merítették, húzták, merítették, húzták.”(D)

A legtöbbet talán a régi hosszúréti csorda szomjazott, amely a falu körüli rétek lekasználása előtt a vízszegény fennsíkra, a *Tisztabükk*khöz járt ki minden nap. „Az nem itt (ivott), azt nem hajtották. Az csak reggel itt a faluba vizet, oszt egész nap... Emlékszek, mikor jöttek be, beállt a patakba, úgy teleszitta magát, hogy több vót a víz benne, mint amit legelt. Az nem itt vizet, a csorda!” Az ugyancsak a *Tisztabükk*ön háló gulya a jablonci, körtvélyesi állatoknak is szolgáló rakattyai gémeskúthoz járt. Miután a falu a gróftól megkapta a községhez közelebb fekvő *Cserepes-akoly* nevű részt, az itt háló vagy csupán legelő marha délből az eredetileg a grófi juhoknak készült favályús ivóhelyhez, a falu fölött a hegyoldalon feltörő *Mátyás-kúthoz* járt le. Délután a pásztor újra felhajtotta az állatokat a fennsíkra. Útjukat, a forráskúttól a tetőig vezető részt *Csapásnak* nevezik. „Úgy kitaposták a teheneket, hogy járni sem lehetett arra a nagy sár miatt. Mindig az erdő mellett kellett mennünk.” A szövetkezet fölnyomatta a *Mátyás-kút* vizét az akolyhoz is.

A hárskúti gulyát vagy a csordát, amely kaszálásig úgyszintén főképp a *Harsányi* felé legelt, a gémes *Fertés-kúthoz* vagy a *Majorba* a juhokhoz hajthatta a pásztor itatni. Mikor a csorda már a réteket járta, a forrásokból, patakokból ivott (*Emódi-árok*, *Bolo-árok*, *Gál kútja*). A *Rakattya*si, *Boncos bérci* forráskút mellett vályúk is voltak. A saját földjén külön legeltető zsidó állatainak a *Dusában* állt egy gémeskút.

A *Köpűskúton* tartózkodó grófi állatok, az ott legelő dernői gulya, csorda a réten feltörő bő forráskút melletti nagy favályúkból ivott. A csorda kaszálás után az „oldalakat”, réteket járva a *Bikes-tetőn* s a *Pitrik* lábánál álló gémeskutaknál delelhetett, meg a *Csörgői mély árokban*, az útbaeső patakcsáknál is szomját olthatta.

A kovácsi csorda részére nagyobb, „vályus” ivóhelyek készültek a *Lázi-kútnál* és a *Köpűskúttól* nem messze elterülő réten: a *Csörgőóda*li bő forrásnál („*csörgői vályouk*”), ahol a mocsárkai juhok is ittak. A kovácsi tehenek is fölmenetek időnként a *Köpűskútra*. A falu gulyája a gulyahálási forrásból ivott.

Lucska környékén se volt szükség ásott kútra. A gulyának a *Felső-hegyen* itatóhelye volt a *Gulyaháláson*, a *Hajdú-óda*ban, a *Hangyáskán* meg a *Kerek-hegyen* is. A csordának vályúkat faragtak az *Alsó-hegyen*, az *Álom-tónál* (4-5 favályú, a háború után vasvályúk), a másik oldalon pedig a *Békáskúton*. A marha máshol, pl. a *Málon* legelvéen, a forráspatakból ihatott, „*kijárta az oldalt*”.

A nyár közepétől a *Felső-hegyen*, a fennsíkon tartózkodó barkai gulyamarháknak a *Selyb-kútnál* („az a legnagyobb, három váló, utoljára már vasból voltak”), a *Vereskúton*, a *Koport-szögnél*, a *Gyurilaknál* volt ivóhelye. Az *Alsó-hegyen* járó csorda a falu fölötti kosárhelyi itatónál delelt: betonvályú és egymástól távolabb több favályú is állt itt. Délután a községen átmenve a „*más oldalra*” (*Vasbánya-óda*l, *Malom-hegy mege*) a patakokból, a *Csermosnyából* oltotta szomját. „A patak ott gyüött le, ittak a *Cser-*

mosnyából.” Ha pedig „úgy egész napra kimenődött a *Hármas-kúthoz* [Lucska felőli oldal], ottan lehetett itatni őket, van váló”.

Alább két nagyobb itatóhely leírását közlöm.

a) A hosszúréti *Mátyás-forráskút* a falu fölötti hegy oldalában tör föl az erdőben. Vízét valaha juhok, csorda, gulya itta. A földreform előtt a gróf juhokat tartott a falu fölötti fennsíkon, a *Cserepes akoly*nál, amelyeknek a *Mátyás-kútnál* készült itatóhely. A juhász ide hajtotta le a nyáját az akoltól. Ha fönn zsendicét, sajtot készített, ahhoz is a kútról kellett a vizet hozni: számár cipelte kétoldalt a hátán a puttonyszerű faedényeket. „*Kisgyermekek vótunk. Jött a számár! Joj, hát ki látott szamarat!*” Miután a gróf eladta birtokait a falunak, a kút az akolynál legelő falusi gulyának, csordának szolgált.

Kis „faválón” vagy vascsövön át valószínűleg négy nagyobb tölgyfából készült vályúba csorgott a víz. „*Itt vót a forrás, itt gyött belőle a vascső ki, akkor folyt az egy válóba, a másik lejjebb vót. A leghátsó vót a leglejjebb. A víz átfolyt a válón. Vagy pléhet tettek, vagy azt a hársfát, ki vót vágva a válónak a vége...*” A vályúkat annyira emelték meg, hogy a juhoknak könnyű legyen inni (kb. fél méterre). Rönkfát, követ tettek alájuk. De „*...vót, hogy nem vót semmi. Úgy csinálták, hogy lefolyós legyen, mindég lejjebb legyen, hát akkor nem lehetett ugye felemelni, például a negyediket.*”

Miután Hosszúréten megalakult a szövetkezet, a *Mátyás-kút* vizét fölnyomatta a *Cserepes akoly*hoz. A forrást tartályban felfogatta, abból nyomta ki a gép a vizet a hegyre, a másik tartályba. Itt 3-4 vasvályút állítottak fel: „*Hegesztett vasválók vótak, vastag csövekből vótak, elvágva felére.*” Mikor a nyomató gépezet elromlott, a szövetkezetből traktorral, lajtokban hordták ki a vizet a legelőre az állatnak. A *Mátyás kútja* mellett mára már nem maradt egy vályú sem, csak a vascsövön csurog még mindig a tiszta víz. A *Cserepesakolyon* van még kettő vasból, félredobva, gazzal benőve. A „*gépet széjjelrontották*”, a hozzá tartozó épületek romok.

b) A kovácsi *Lázi-kútról* mondták:

„*Elég bokros hely vót az, ahol jött a víz ki. A hársfahajból való csorgón át ment a víz a válóba. Két-három válou vóut egymás mellé ragasztva. Egyik lejjebb, mint a másik, úgyhogy egymásba csorgott be a víz. A válou állóra, lábakra lett rátéve: úgy meg vóut faragva, hogy ez pácsoljon, oszt oda lett szögelve ahhoz az állóhoz. Úgyhogy szilárdan állt, nem mozgott. Csak innen ivott, alolról a marha. Mer már felőlről nem tudott hozzáférni, mer el is vót korlátozva. Itt tele vout gazval. El vout zárva, hogy ide be ne tudjon menni, mer akkor feldűtötte volna.*”

A források vagy az ásott kutak mellé, ha arra állat gyakran járt, legelt, vályút állítottak. Kisebb kutak, itatók mellé 1-2-t faragtak, a nagyobbakhoz 2-3 vagy 4 „*faválót*” is tettek. Számuk függött az állat számától is – nagy nyáj számára készült-e, vagy csak a környéken dolgozók részére –, és a vályú hosszától: 8-10 méteresből valahova egy is

elég volt. A vályúk hossza 5–10 m volt (említettek 14 métereset is!). Szélességük általában kb. 50–60 cm volt, ebből belső, kifaragott részük átmérője kb. 35 cm – „ahogy engedte a fa, milyen vastag volt”. Külső formájuk gömbölyű, kissé szögletes. Az újabb vas- vagy betonvályúk általában rövidebbek és gyakran szögletes alakúak. A favályú többnyire lábakon, fadarabokon vagy kövön feküdt, nagyjából fél méterre a földtől. „Magasabban vót, hogy az állat ne taposson a válóba, ne döntse fel. Meg könnyebben meghúzhassa magát.” A fa így kevésbé korhad. A vályú állhatott lábakon: „Állás lett csinálva neki, arra lett rátéve a váló, odaszögelve. Úgyhogy a földtől föl legyen egy csöppet magasabba, hogy ne rothadjon az alja. Állást csináltak neki, olyat, hogy az erős legyen, meg tartós.” (K) Rönkvéget, fadarabot tehetek a két végére, ill. a közepére is: „Alá tettek még kisebb, alacsonyabb fácskát, és arra helyezték rá – keresztbe. Valahogy kiékeltek, hogy ne biltenjen az meg.” (D) Sokszor követ raktak alá: „Az alját követel kirakták, olyan 40–50 centire a földtől felrakták az alját. Hogy a marhának jó legyen inni, meg ha rátaposott, nehogy elbillenjen vagy eldőljön. Meg nem rothadt oly hamar, ha követ raktak alá, mert nem a földön feküdt. Így a kövön kitartott húsz esztendeig is, ha jó, egészséges fából volt csinálva.” Az állandóan folyó hideg forrásvízben a fa különben sem korhad el hamar. Előfordult azonban – főként, ha több vályú állt egymás alatt kevésbé lejtős helyen – hogy valamelyik favályú nem volt megemelve: „Úgy csinálták, hogy lefolyós legyen, mindég lejjebb legyen, hát akkor nem lehetett ugye felemelni például a negyediket. Attól függött, milyen az ódal.”

A forrásból (az első) vályúba leggyakrabban faragott „faválócskán”, esetleg „fahajon”, későbbi időkben vascsövön vagy kis pléhen át vezették a vizet. „Az a vékony fa, mondjuk szederfából, ki van szedve a közepe. Azon végigfolyik a víz. Az oda van téve a tetejébe a válónak, a más végi meg a földön van abba a forrásba. Az van 5 m-es is...” A „válócska” valahol ennél sokkal rövidebb volt (pl. elég volt 2 m-es), míg másutt egész hosszan vezették: „Az nagyon érdekes volt itt [a barkai Kosárhelyen], mert a hegyoldal annyira lejtős volt, hogy a földön jött az a cső, és úgy ment a másik válóba. Azér vitték így messzebb, hogy az állatok odaférjenek.” Az utolsó vályú végén a forrásvíz kifolyt. Nyílást általában csak az ásott kút mellé állított vályú alján vágta. A lyukba fadugót dugtak, amíg itattak, és „válópucoláskor”, a víz cserélésekor kihúzták.

Ha több vályút faragtak a kúthoz, az egymás után következőket mindig egy kicsit lejjebb helyezték az előzőnél. Mivel „a válóknak esése volt”, egyikből a másikba csuroghatott a víz. A vályú végén, amely után újabb következett, félkör alakú mélyedést faragtak ki, és erre gyakran élő vagy levágott hársfáról, mogyorófáról stb. lehúzott „fahajat” vagy pléhdarabot, „pléhválócskát” tettek. A későbbi vasvályúknál általában vascsövön vezették át a vizet. „Azt úgy tették, hogy az egyet feljebb emelték, a mászt lejjebb, oszt ki vót vágva a vége, oszt oda pléhet szöglettek, hogy az egy válóból menjen át szépen a másba a víz. A következő váló egy csöppet alacsonyabban vót, csak éppen. Mond-

juk 5–10 centi diferencia ha vót az egyik s a másik közt, amelyik mélyebben vót. Mert ha azt kivésték, kifaragták a végét, ha az telegyött vízzel, ment a másba.”

Az ásott kút melletti vályúkat, mielőtt az állatok odaértek volna, telemerték a pásztorok vagy a segédjeik. A forrásoknál: „Éjszaka telegyün a víz ott. Reggel, ha odamén a szomjas gulya, amibe van vagy 80-100 darab marha, kiitták”.

A tavaszi közmunkák idején, amikor az állattartó gazdák kipucolták a legelőket, az itatóhelyeket is rendbe tették, és ha szükséges volt, új vályút készítettek. „Ki voltak rendelve itt az emberek tavasszal legelőt tisztítani, gereblyézni, elégették a szemetet, a kis bokrokat kivágták. Kipucolták olyan szépen! Akinek legeltetni valója volt, annak menni kellett. Összefogtak, és csinálták maguk. A vályukat is, aki értett a vályufaragáshoz, kifaragta, betették a rossz helyébe. Rendbe tartották...” „A vezetőség intézte a közmunkát, a pásztorokat fogadta, azok rendelték, hogy legyen víz is az állatoknak, váló, kút, ezek tisztán tartása a vezetőségnek volt a fő gondja. A községiekből vót választva mindég, ki legyen a fő.” „Tavasszal mindég, mikor ment ki a marha, kötelessége vót a községi bírónak (polgármester, most ugye annak híjják) vagy az úrbéri elnöknek rendbe tartatni a válókat – vagy ez, vagy a más vót megbízva. Annak kellett hajtani hozzá az embereket, akin a sor vót, mer jártak közmunkába azelőtt így legelőt pucolni, ez az. Aki elmaradt, akkor elhajtották azt a válókat megcsinálni.” (A gróf a saját munkásaival, alkalmazottaival készítette el a vályúkat: „jobbadán mondvá, az úrbéresség.”)

A vályút azok faragták ki, akik jobban értettek hozzá: ügyesebb gazdák, valamely mesterember (ácsok, kádárok). Példa Hárskútról: „Feri bácsi ezermester vót, megfogadták. Magam is azóta faragtam fát. Fialat gyerek vótam, látták, hogy tudom, meg értek hozzá. Feri bácsi mindég magához szólított.” Annak, akit felfogadtak vályúkészítésre, kevesebbet kellett a legeltetésért fizetnie, vagy egyenest neki fizettek (Hk).

A vályú fából készült. (Csak később – az ’50–60-as évektől – jelentek meg a vas- vagy betonvályúk is, pl. a barkai Kosárhelyen). Leginkább tölgyfából faragták ki, mert azt tartják, az a legkeményebb, sokáig tart: „az tart egy emberöltőt.” Jó a vályúkészítésre a fenyőfa is, mert puhafa, könnyen hasad: „...jobbnyira fenyőfából, mert azzal könnyebb dolgozni, kifaragni.” Említettek még a hársfát is, amelyet szintén könnyű faragni és „könnyűcske”, de inkább tekenőféléket csináltak belőle; valamint egy-két helyütt a kemény kőrösfát, a jávorfát és az égerfát. „Annak kellett jó erős, vastag fa, annak kb. köbméter, fél köbméteres fának kellett lenni.”

A legelő közelében, az erdő szélén, a közbirtokossági-községi erdőben kiválasztott vastag fát kivágták, majd kifaragták, vagy még ott, a helyszínen (legalább részben), vagy az itatóhelyen, esetleg – ha közel esett – a faluban. A kész vályút fogattal, szekérral vitték ki a kút mellé. Ha pedig egyenest a víz mellett faragták, előfordult, hogy a

vályúnak való fát megemelték, és úgy végezték a munkát: „Vastag fenyőfát kivágtak, egyet, kettőt, hármat. Odahúzzassák a fát ökörrrel vagy lóval vagy traktorral, ahova kell, oszt felpócolják úgy, ahogy kívántatódik a magasság, hogy ne a földön legyenek. Köveket tesznek alá. Oda felteszik a kőre azt a 6 m-es hosszú, vastag fát, kb. fél méterre, oszt akkor nekiáll 3–4 ember, fejszével kifaragják a közepit, kiszedik.” (B) Máskor, talán gyakrabban, „már a kész válót emelték rá az alapra, a tartóra.”

A vályúkészítéshez fejszét, bárdot, keresztfejszét, végül kapocskát (kapocsot, kapacsot), krampácsot használtak. A vastag fát először lefaragták: „Csak lefaragták fejszével. Ahogy vót a gömbölyű fa, hát majdnem a felét lefaragták. Befürészelték ilyen [kb. fél m-es] távolságokra, és lefaragták. Mer egybe nem lehetett lefaragni, azt csak úgy, ha be volt fűrészelve.” Aztán kinagyolták. „Lezsínóroztuk – hagytunk az ódalának; a végét oszt megkezdtük lékolni, kifeszítgettük fejszével, az alját meg úgy keresztfejszével. A keresztfejsze lapos végivel faragtuk az alját, az egyenessel csiszoltuk az ódalát.” Utána szépen kipucolták a vályút a „válópucolóval”, a faragó fejszével, más néven a kapoccsal, vagy a késszerű vágóval, a krampáccsal. E szerzőszámok vágó része félgömbölyű, görbe vas. A kapoccsnak egy, a krampácsnak két rövidebb nyele van. „Azzal csinálták oly szép simára a válót.” „Kipucolták, hogy ne bántsa a nyelvét az állatnak.” Végül a kész vályút kőre, fára helyezték, vagy állást, lábakat készítettek hozzá. „Vout oly állás csinálva, hogy az egymást fogta, össze vout szögelve, hogy a válou ne tudjon mozogni sehová.”

A forrásból, kútból a nagy vályúba vezető kis, csatornaszerű válócskát vékonyabb fából készítették: kettévág-

ták, és a felét kapoccsal kifaragták. A favályú négy-öt évig, vagy tovább is eltartott.

A legeltetési idő alatt a pásztor kötelessége volt vigyázni az itatóhelyekre. „Oszt akkor már a pásztorok tartották rendbe a válókat. Ők vigyáztak rá, hogy szét ne menjen, el ne romoljon. Jó válout kellett csinálni, úgyhogy az tartott sokáig, de azért a marhák idővel szétrongálták. A válout azt mindig pontosan kellett kezelni. Hogy el ne romoljon. A pásztoroknak vout a kezekre bízva. Mindég kéz alatt tartották.” Miután a pásztor megitta az állatot, kitisztította. Kicsit alaposabban is megpucolta pl. 3–4 naponként, vagy egyszer egy héten. Egyszerűen csak kézzel bármikor kiszedték a gazdák vagy a pásztorok a vályúból piszkot, a beléhullott falevelet. Pucoláskor kissé kihajtották belőle a vizet, vagy ha az alján dugó volt, azon kiengették, s csak annyit hagytak benne, amennyire a kimosáshoz szükség volt. (A forrás mellettél „...nem vout semmiféle lyuk. Mer aztat innen elkezdték pucolni, úgyhogy az mindég folyamatosan kitakarítódott, kiment tisztára, tiszta vizű vout.”) „A válót gázsőprűvel pucolták ki.” A pásztor is csinált magának kisebb sőprűt, vagy pedig fűvel, gazzal, falevéllal, más alkalmatossággal dörzsölte, törölte ki a vályút. „Tépett egy marék fűvet. Mer ugye az iszap leülepszik benne idővel, nem mén annyi víz bele. Kitöröltük, kimostuk, kiöblítettük.”

(folytatjuk)

JEGYZETEK

²³ Berecz Sándor a Zarándokok könyvében (Dabasi Nyomda, Bački Vinogradi / Bácsúzölös, Szerbia) így ír a búcsújáróhelyről: „A Szeplőtelen Fogantatás, de különösképpen a Lurdi Szűzanya kegyhelye. A 19. sz.-ban létesült, miután néhány hosszúrúti kislány: Szakal Júlia, Dóczy Mária és egy bizonyos T. E. [Emer néni] nevű az egyik májusi délután elmentek virágot szedni a Buzgóhoz. Egyszer csak Szakal Júlia a Szűzanyát vélte a fák között lebegni. A többiek azonban nem láttak semmit. – Ma is elevenen él a környéken az a meggyőződés, hogy Júliának a Szent Szűz ezenkívül többször is megjelent. Júlia ezt szent életével be is bizonyította... A látomás nyomában megindultak a zarándoklatok.” A csoda az 1880-as években történt, s ennek emlékére készült a barlangszerű kápolna, a Máriácska 1937–38-ban. A Máriácska alatt, rögtön a Szem-kút fölött is található egy kisebb kápolnácska. A falusi krónika szerint volt egy régebbi kápolna is, amely valaha leégett, és 1748-ban újjászentelték, majd 1895-ben Andrassy Dénes alakíttatta át.

²⁴ Talán Klára asszony füve, többet nem sikerült róla megtudnom

²⁵ 132. o.

²⁶ élet-élet = gabona

²⁷ kandli = zománcozott kanna

²⁸ markot

²⁹ kepe = aratórész; kepében arat = aratórészt arat (Éksz.)

³⁰ jug /ang./ = korsó

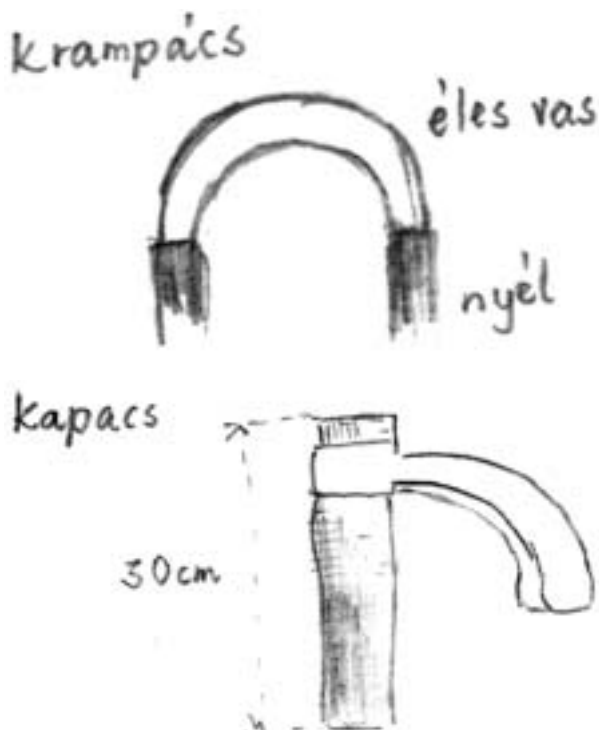
³¹ meregették (čerpaf [cserpaty] /szl./ = meríteni)

³² Teherhordó abrosz, a négy sarkához erősített kb. 1 m hosszú kötőalkalmatossággal

³³ grulya = burgonya

³⁴ vödör

³⁵ sarjú = ugyanazon évben másod- és harmadszorra kaszált széna

A vályú készítéséhez használt ún. „krampács”, ill. „kapacska”

Kiss László

Palócföld orvosai 5.

Medikusa, professzora és rektora is volt alma materének: Stipsics Ferdinánd Károly (1754–1820)

Ma bizonyára kételkedve fogadnánk a hírt, hogy az orvosi karon egy adott iskolaévben mindössze öt doktort avattak fel. A nagyszombati egyetemen 1770-től működő orvosi kar kezdeti éveit tekintve azonban ez az állítás a valóságnak teljesen megfelelő. Bizony, Magyarország első orvosi fakultása nem ontotta a végzősöket, az első években a végzett orvosok száma alig haladta meg a tanárok számát. Mint azt a **Pillmann**ról írt dolgozatunkban¹ jeleztük, az 1773/74-es tanév öt végzettje közül négynek volt/lett köze Gömörországhoz. **Madách Péter** és **Riegler Miklós** gömöri gyökerű, a már említett Pillmann a megye főorvosa lett, és Stipsicsről is elárultunk annyit, hogy pályafutását Hont vármegye „fizikusaként” kezdte – ergo ilyen minőségében a ma „gömörországi”, de akkor még Honthoz tartozó Kis-honti kerület orvos „főnöke” is volt. Teljes joggal tartjuk tehát őt számon a Palócföld orvosai közt! Sőt, kötelességünk ezt ismételten közhírré tenni, mert életrajzírói – kezdve „a Szinnyeivel” – még ma is rendre „megfelelnek” Stipsics honti/kishonti éveiről. A legfrissebb, 2005-ben kiadott s a Nagyszombatból Budára, majd Pestre áttelepített egyetem (orvos) rektorait bemutató magyar-angol nyelvű kötet pl. ezt állítja Stipsicsről: „1775-től Pest megye főorvosa”² – ami kétszeresen is téves: 1775-től Hont megye főorvosa, és sosem volt Pest megye „fizikusa”.

Stipsics Ferdinánd Károly

Stipsics Ferdinánd Károly – **Hőgyes** kartörténetében: **Stipsics Károly Mária**³ ill. **Stipsics Ferdinánd**⁴ – 1754. április 25-én⁵ született Székesfehérvárott nemesi családból. A családnak **I. Lipót** király adományozott magyar nemességet 1662-ben⁶. Az egyetem előtti életútjáról csak annyit tudunk, hogy az nem volt oly kalandos, mint a Madács Péteré⁷, bár a „peregrináció” nála is felfedezhető: Pillmannhoz hasonlóan ő is a bécsi orvosi karról „vándorolt” a nagyszombatira. Szorgalmas diák lehetett: „a *patológia és az orvosi gyakorlat*” – mai fogalmakkal: a belgyógyászat – tanárának, **Schoretics Mihálynak** (1741–1786) az előadásai Stipsics jegyzeteinek köszönhetően maradtak ránk⁸.

Nagyszombati tanulmányai befejezéseként 1774-ben a pozsonyi **Patzkó**-nyomdában készítette el orvosdoktori értekezést. A 14 oldalas latin nyelvű disszertációt „a *húgykövek természetéről és gyógyszereiről*” írta, s a kis kötetet szülővárosa tanácsának és polgárságának ajánlotta⁹. Értekezése – a már említett jegyzetein kívül – újabb értékes adalék nagyszombati orvostanári tevékenységéhez. **Winterl József Jakab** (1739–1809) a vegyészet és a növénytan tanára kísérleteiben „spiritus vitrioli”-val (kénsavas szesszel) oldotta a húgyköveket. Betegnél természetesen e maró anyag nem volt használható, ezért Stipsics különböző természetes anyagokat (pl. hagyma-, retek-, kenderlé, ásványvizek stb.) ajánl a kövektől való megszabaduláshoz.

Stipsics – aki egyidejűleg a bölcsészdoktorátust is megszerezte¹⁰ – disszertációján az 1774. augusztus 30-i dátum szerepel. Valószínű, hogy az ősz folyamán ellátogatott Bécsbe, és ott értesülhetett arról, hogy **Maximilian Stoll** (szépapáink **Stoll Miksája**) befejezte 1772-től tartó Hont megyei működését¹¹. Hont vármegye 1775-ös „protocollumában” (megyei jegyzőkönyvében) ugyanis a január 10-én papírra vetett latin nyelvű szövegben a következő is olvasható: „Az orvosi állás megüresedésének említésekor az alispán úr bemutatta a nagyságos főispán úr mult év november 19-én Bécsben írott levelét, amelyben a búcsúzó Stoll úr helyére Stipsics urat ajánlja, akinek, hogy minél hamarabb méltóztassék a megyébe jönni, újra írni kell majd.” (dr. **Magyar László András** fordítása).

Stipsics tehát 1775 elején lépett a megye szolgálatába mint megyei (fő)orvos – korabeli nevén „fizikus”. Sajnos, a hivatalnokoskodása alatti évek jegyzőkönyvei nem találhatóak a zólyomradványi levéltárban, így a megyében kifejtett tevékenységéről, beleértve az akkor még Honthoz tartozó Rimaszombatot és környékét is, nem találtunk adatot. Annyi bizonyos, hogy sokszor nem kellett megfordulnia a kishonti „districtusban” (kerületben), hiszen ott egykori medikustársa, Madács Péter látta el – példásan – a

kerületi orvos munkakörét¹².

Valószínűleg 1780-ban fordított háttal a Palócföldnek és lett Pest városának tisztiorvosa¹³. E funkciójában egyik legfontosabb ténykedése a *Rókus Kórház*hoz fűződik. 1781-ben a város vezetősége egy 80 ágyra tervezett szegényházat kívánt építtetni a *Rókus-kápolna* közelében. Stipsics javaslatára 144 beteg és 26 szülendő befogadására alkalmas kórház építésére dolgoztatták át az eredeti terveket¹⁴. 1786-ban visszatért az egykori alma materbe és elméleti orvostant adott elő a seborvosoknak, majd 1792-től nyugdíjaztatásáig, 1819-ig a gyógyszer-tanára¹⁵.

Tankönyvet nem írt, mégis nagy tekintélynek örvendett, mint pedagógus. E tekintélyt már 1790-ben megalapozta, amikor egy latin nyelvű „vázlatot” (adumbratio) dolgozott ki. A nyomtatásban is megjelent kis füzet magyar címe: „*A pesti orvosi kar idealis beosztásának vázlat*”. Előbb a kar ténylegesen működő intézményeit ismerteti. Az oktatás ez idő tájt nehezen áttekinthető, hiszen az orvosdoktorok képzésén túl itt folyt a szemészet, a szülészet, fogászat, a gyógyszerészet és állatgyógyászat mestereinek (magisztereinek) képzése is. Még bonyolultabb volt a sebészképzés, hiszen az egyetemi kurzus mellett – ennek előadója volt Stipsics – az egyetem feladata volt a borbély-sebészcehen belül mesteri fokot elértek vizsgáztatása is. A kétféle képzés tovább mélyítette az orvosok és seborvosok közti szakadékot. Stipsics ennek megszüntetését szerette volna elérni az orvos-és seborvosképzés egyesítésével¹⁶. Stipsics „vázlata” jól illeszkedik a korszak szellemiségéhez, melyről a magyar orvosi kar fejlődésével foglalkozó neves szerzők – köztük az orvostörténész **Antall József**, a rendszerváltás utáni első magyar miniszterelnök – ezt írták: e korszak „*a tanulmányi reformok sürgetésével és különböző tervek, javaslatok, beadványok készítésével jellemezhető*”¹⁷. Ugyanis az 1790-es országgyűlés a diéta folyamán le nem tárgyalt ügyek intézésére országos bizottságokat, köztük oktatásügyit is hozott létre – e bizottság elé került Stipsics beadványa is. **Bugyi** állítása szerint Stipsics javaslata az orvos- és seborvosképzés egyesítésére azért nem valósulhatott meg, mert francia, azaz forradalmi „szagú” volt¹⁸. A Bastille-t ledöntő, majd királyt kivégző 1789-es nagy francia forradalom egyik vívmánya volt az addig külön vágányokon futó orvosi és seborvosi képzés egyesítése.

E kudarc ellenére Stipsics szava sokat jelentett az orvosi kar vezetésében. S bár 1799-ben sikertelenül pályázott a **Veza Gábor** halálával megürült országos főorvos, a „protomedikus” helyére¹⁹, nem csökkenő tekintélyét jelzi, hogy ismételten megválasztották őt az orvosi kar dékánjává. S ő volt az, aki az egykori nagyszombati orvosi végzettjei – s egyben a Palócföld egykori orvosai – közül is elérte a legmagasabb egyetemi méltóságot: a rektori funkciót. Először az 1796/97-i tanévben lett a pesti egyetem első embere – ez alkalomból tiszteletére Bécsben egy görög/latin nyelvű dicsőítő költemény jelent meg. Később még az 1802/03 ill. az 1805/06-os iskolaévben viselte a rektori méltóságot (ez idő tájt készülhetett portréja is). Nem késett a „legfelsőbb” elismerés sem. 1808-ban „Ő

Császári Királyi Felsége, mint a Tudományok hatalmas pártfogolója és előmozdítója Stipsics Ferdinánd Károlyt királyi tanácsossá kinevezni méltóztatott.” A hírt a rimaszombati gyökerű **Decsy Sámuel**, egykori orvosdoktor által szerkesztett bécsi *Magyar Kurir* 20. száma kürtölte világgá.

Stipsics magánéletéről kevés adatot találtunk. Az biztos, hogy nem maradt agglagény: lánya annak a **Windisch Lipótnak** (1765–1842) lett a felesége, aki előbb Nyitra vármegye főorvosa, majd 1825-től – a Stipsics által megálmodott – pesti Rókus Kórház igazgatója volt²⁰.

Halálhírét mind a német nyelvű pest-budai újság (*Ver-eignigte Ofner und Pesther Zeitung*), mind a pesti *Hazai és Külföldi Tudósítások* közölte 1820-ban. Ez utóbbi így írt: „*Pesten Martius 25-ik napján életének 66-dik esztendejében kimult a világból Királyi Tanácsos Nemes Stipsics (!) Ferdinand Károly Ur, az Orvosi Tudománynak Doctora, és a Pesti Királyi Universitátnál az Orvosi szereknek, és a Gyógyítás közönséges tanuságának néhai Királyi Tanítója, a ki Tanítói hivataljában folytában „Idea Studii Medici” munkával szaporította a Hazai Literaturát. Elgyengült egészségére nézve, már ez előtt esztendővel nyugalomra lépett, s most mint jó Hazafinak, és jó Barátnak emlékeztét, kik őtet ismerték, tisztelettel emlegetik. Fehérvárott született, és a Pesti Pater Franciskánusoknál rangjához illelő szomorú tisztelettel Martius 27-én eltemettetett*”²¹. Amint látható, a „honti/gömöri kapcsolatról” való elfeledkezés már ekkor elkezdődött. Stipsics feltehetően gazdag könyvtára a nagy hungarica-gyűjtő és mecénás **Jankovich Miklós** (1772–1846) birtokába került.

CARMEN HEROICUM

COMPOSITUM A PRAESBYTERO

POLIZOI KONDUS

DUM MORTI IAM PROXIMUS PRISTINAM VALETUDINEM RECUPERASSET CURA SAPIENTISSIMI ET CELEBERRIMI

V I R I

CAROLI FERDINANDI

S T I P S I C S,

ARTIUM LIBERALIUM, PHILOSOPHIAE, AC MEDICINAE DOCTORIS
IN REGIA REGNI HUNGARIAE UNIVERSITATE PATHOLOGIAE, THERAPIAE,
ET PHARMACOLOGIAE PROFESSORIS PUBLICI ORDINARI, FACULTATIS
MEDICAE EMERITI DECANI, AC REGIAE UNIVERSITATIS
H. T. RECTORIS.

V I E N N A E, I 7 9 7
TYPIS MARRIDUM PULIO.

A Stipsics Ferdinánd Károlyt dicsőítő költemény címlapja

Stipsics emlékezetét 1995 óta „porolgom”, lapok (a *Hét, Múltunk Emlékei*) s a „Katedrális-könyv” hasábjain. Nem sok sikerrel, bár annyit talán elértem, hogy már számon tartják a „jeles „elődeink” közt”²². Most, a „Palócföld orvosai” közé besorolva, talán végre sikerül a köztudatba is bevinni: Stipsics ugyan ünnepelt pesti doktor, egyetemi tanár volt, ám orvosi pályája első, még szürke köznapjai a „jó palócok s tót atyafiak” között teltek el.

JEGYZETEK

- ¹ Kiss 2008a
² Rectores Medici 2005. 40.
³ Hógyes 1896. 224.
⁴ uo. 142.
⁵ Kenyeres 1985. 942.
⁶ Schultheisz – Magyar 2005. 155.
⁷ Kiss 2008b
⁸ Schultheisz – Magyar 2005. 151.
⁹ Dörnyei 2001. 190.
¹⁰ uo. 190.
¹¹ Kiss 1987
¹² Kiss 2008b
¹³ Schultheisz – Magyar 2005. 155.
¹⁴ Kapronczay 1978. 1734.
¹⁵ Rigó 1969. 28.
¹⁶ Bugyi 1975. 2262.
¹⁷ Antall – R.Harkó – Vida 1971. 131.
¹⁸ Bugyi 1975. 2261.
¹⁹ Győry 1936. 214.
²⁰ Kiss 2008a
²¹ Rectores Medici 2005. 40.
²² Csáky 2002. 161.

IRODALOM:

Antall József – R. Harkó Viola – Vida Tivadar

1971: Az orvosi kar fejlődése Budán és Pesten 1777–1806. In: Orvostörténeti Közlemények (Budapest), 57–59. kötet, 119–139.

Bugyi Balázs

1975: Reformtörekvések az orvosképzésünk első évszázadában. Orvosi Hetilap, 2258–2262.

Csáky Károly

2002: Jeles elődeink. Lilium Aurum, Dunaszerdahely

Dörnyei Sándor

2001: Régi magyar orvosdoktori értekezések 1772–1849. Második kötet. Borda Antikvárium, Budapest

Győry Tibor

1936: Az orvostudományi kar története 1770–1935. Budapest

Hazai és Külföldi Tudósítások

1820: 26. Sz., Pesten, Szerdán, Bőjt-Más Hava 29-dik napján.

Hógyes Endre

1896: Millenniumi Emlékkönyv a budapesti kir. tud. egyetem orvosi karának multjáról és jelenéről. Magyar Orvosi Könyvtársulat, Budapest.

Jankovich Antal

1842: Emlékbeszéd néhai Windisch Leopold kir. tanácsos, orvos-sebész tudor, szabad kir. Pest városa első főorvosa, Rókus-kórházi igazgató ...taga felett. Orvosi Tár, Harmadik Folyamat, I. kötet, 317–320.

Kapronczay Károly

1978: Régi pest-budai kórházak. Orvosi Hetilap, 1733–1734.

Kenyeres Ágnes (főszerk.)

1985, Magyar Életrajzi Lexikon, harmadik, kiegészítő kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Kiss László

1987: 200 éve halt meg Maximilian Stoll. Orvosi Hetilap, 942–944.

1995: Stipsics Ferdinánd Károly emlékezete. A Hét, 40. évf., 11. sz., 20. o.

2001: Hont megyéből a pesti katedrálisa – Stipsics Ferdinánd Károly. In: Kiss L. – Lacza T. – Ozogány E.: Gondolatokból épült katedrális. Madách-Posonium, 34–35.

2004: Nagyszombattól Pest-Budáig: 250 éve született Stipsics Ferdinánd Károly orvosprofesszor. Múltunk Emlékei, 3. évf., 4.sz., 14–15.

2008a: Gólya, csőrében kígyóval: Pillmann István Lőrinc (1751–1815). Gömörország, IX. évf., 4. sz.

2008b: Madács Péter (1729–1805) – adatok a jobbágyfiúból lett főorvos rimaszombati működéséhez. Gömörország, IX. évf., 2. sz., 29–31.

Rectores Medici

2005: Rectores Medici Nagyszombat – Budapest. Semmelweis Kiadó, Budapest.

Rigó János (szerk.)

1969: A Budapesti Orvostudományi Egyetem jubileumi évkönyve az Orvosi Kar alapításának 200. évfordulója alkalmából. Budapest.

Schultheisz Emil – Magyar László András

2005: Orvosképzés a nagyszombati egyetemen. Magyar Tudománytörténeti Intézet, Píliscsaba.

Csomós Árpád felvétele